

Váncsa Klára

**NAGY ELŐDÖK
NYOMÁBAN**

A természettudományi gyűjteményünk
története és rejtelmei

A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve XII. (49.)

„Ami csabai...” múzeumi sorozat

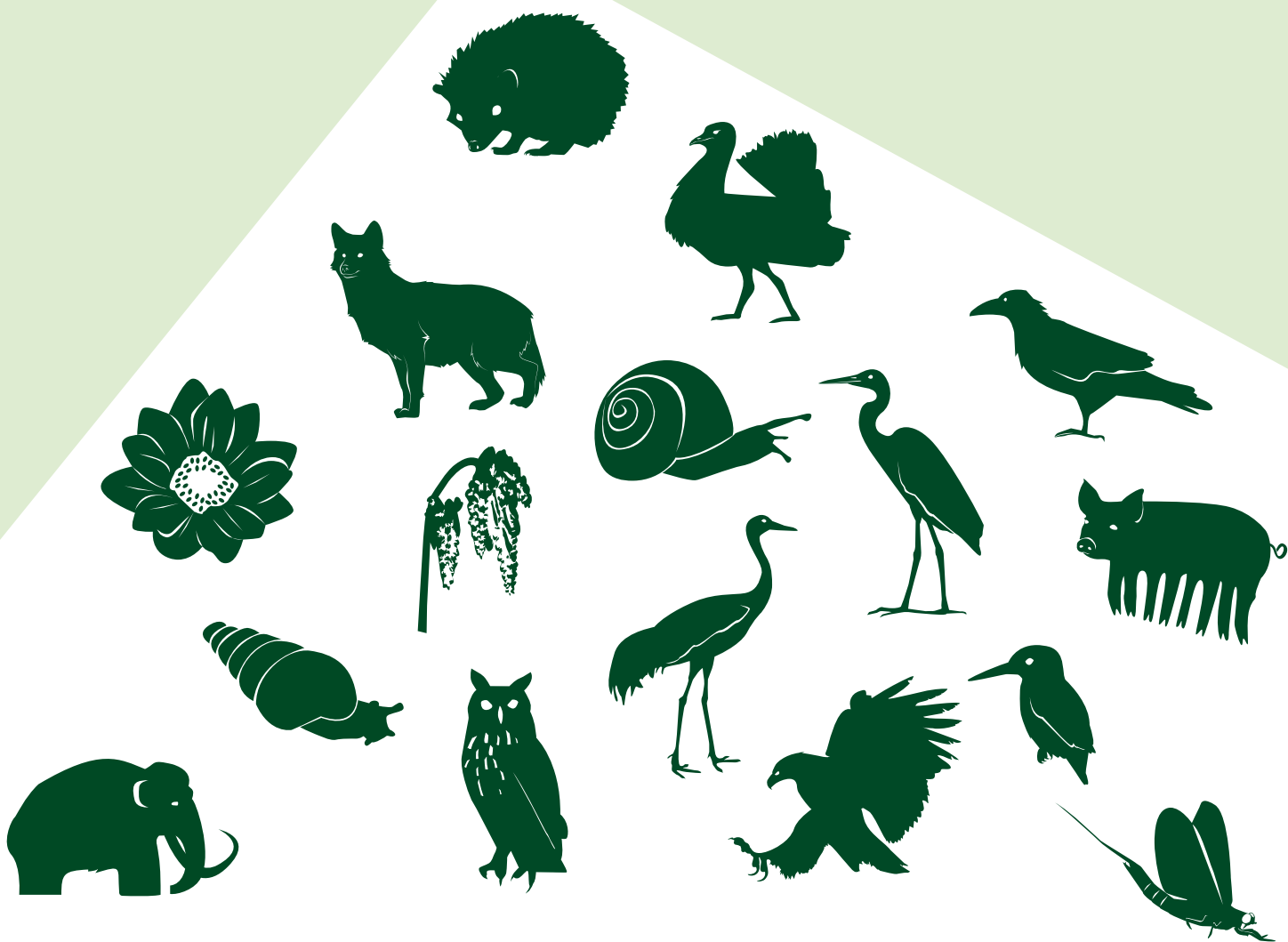
Sorozatszerkesztő:

Dr. Bácsmegi Gábor

Váncsa Klára

NAGY ELŐDÖK NYOMÁBAN

A természettudományi gyűjteményünk
története és rejtelmei

Békéscsaba, 2025

A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve XII. [49.]

„Ami csabai...” múzeumi sorozat

Szerkesztette:

Váncsa Klára, a Munkácsy Mihály Múzeum természettudományos muzeológusa, ökológus

Szakmai lektor:

Boldog Gusztáv, okleveles természetvédelmi mérnök

Szöveggondozás:

Dobókői Krisztina, nyelvi lektor

Martyin Emília, a Munkácsy Mihály Múzeum igazgatóhelyettese

A kiadvány összeállításában közreműködtek:

Kollárovszky Mihályné Éva, a Munkácsy Mihály Múzeum természettudományos gyűjteménykezelője

Pribojszki Klára, a Munkácsy Mihály Múzeum adattárosa

Könyvterv és nyomdai tördelés:

Pintér-Koroknai Viktória tervezőgrafikus

Borítóterv:

Váncsa Klára

© Munkácsy Mihály Múzeum

A kiadványban szereplő fényképeket készítette:

Boldog Gusztáv: (51., 53., 55., 83., 90., 95., 141. oldal), **Deli Tamás:** (50., 51., 69., 77., 84., 87., 92., 93., 103., 155., 156., 157. oldal),

Domokos Tamás: (89. oldal), **Flender János:** (51. oldal), **Fuisz Tibor:** (71. oldal), **dr. Jakab Gusztáv:** (48., 51., 80., 81.,

82. oldal), **Kertész Éva:** (85., 91., 169. oldal), **Kollárovszky Mihályné Éva:** (159., 173. oldal), **Lehoczky Péter:** (25., 63.,

149. oldal), **Liffa Aurél:** (125. oldal), **Lustyik Gábor:** (109. oldal), **Petrovszki Zoltán:** (39., 149., 176., 178. oldal),

Pintér Viktória: (14., 21., 116. oldal), **Pribojszki Klára:** (12. oldal), **Somogyi Martin:** (18., 38., 40., 41., 42., 43., 64., 67., 73., 76.,

79., 86., 87., 89., 105., 106., 111., 115., 175., 179., 182., 183. oldal), **Váncsa Klára:** (13., 19., 23., 35., 52., 54., 57., 74., 75., 77., 84., 85., 94.,

96., 98., 99., 101., 108., 114., 133., 136., 137., 145., 146., 147., 148., 158., 159., 161., 163., 164., 165., 166., 167., 170., 171., 174., 175., 177., 181., 184.,

185. oldal), **Váradi Zoltán:** (45., 56., 57., 61., 63., 72., 73., 76., 77., 102., 104., 126., 144., 152., 154. oldal).

Kiadja: Munkácsy Mihály Múzeum, megyei hatókörű városi múzeum

Felelős kiadó: Dr. Bácsmegi Gábor múzeumigazgató

ISSN 2064-4892

ISSN 2064-4906

ISBN 978-615-5811-20-3

A kiadvány megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Munkácsy Mihály Múzeum | H-5600 Békéscsaba, Széchenyi u. 9.

Tel.: +36 66 323-377 | E-mail: mmm@munkacsy.hu | www.munkacsy.hu

Tartalom

-
-
- 6** Köszöntő
  - 7** Előszó
  - 10** A múzeum hőkora
  - 22** Természettudományi gyűjteményünk első darabjai és az első kiállítások
  - 28** Dr. Tarján Tibor, a múzeumtár első őre
  - 32** A két világégés okozta veszteségek
  - 36** Új élet a romokon
  - 44** A fönixmadár feltámadása
  - 46** Beindult az élet a múzeum új természettudományi osztályán
  - 52** Réthy Zsigmond ornitológus, a Békés megyei természetvédelem élharcosa
  - 58** Ornitológusok, oológusok, preparátorok, adatközlők a természettudományi szakág körül
  - 78** Egy élet a növények szeretetével
  - 86** A csigák és kagylók bűvöletében
  - 100** A holotípusok és paratípusok, valamint a taxonómusok
  - 104** Rovargyűjteményünk apró lépései
  - 110** A természettudományi adattárunk ereklyéi
  - 118** Egy igazi különlegesség, valódi ereklyék: a Kittenberger levelek
  - 130** Természetvédelem a múzeum természettudományi kiadványain keresztül
  - 142** A Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi kiállításai, a kezdetektől
  - 172** Jelenlegi történések. Új, kiegészítő gyűjteményi részek
  - 186** Összefoglaló
  - 187** Summary
  - 188** Felhasznált irodalom és olvasnivalók

Köszöntő

Gyorsan változó és rohanó világunkban olykor nem árt megállni és visszatekinteni, számvetést készíteni. Ha pedig a Munkácsy Mihály Múzeum Természettudományi Gyűjteménye közel 125 év történeteit, fejlődési ívét szeretnénk górcső alá venni, akkor bizony annak meg kell adni a módját. Ezért is született meg ez az évkönyv, hiszen egy több mint 30 000 tétellel büszkélkedő, változatos gyűjteményt és létrejöttének históriáját nem lehet bemutatni néhány mondatban. Ráadásul ennek a gyűjteménynek is saját története van, melyet létrehozói, gondozói mellett az elmúlt 125 év eseményei is írtak hol aranybetűkkel, hol éjfékete tintával.

Ez a színes történet sok képpel elevenedik meg e könyv lapjain, kiegészítve a gyűjteményhez kapcsolódó szakemberek, valamint a vármegye természeti értékeinek és a gyűjtemény bemutatásával, illetve a természettudományi kiállításokkal.

És micsoda különlegességek lapulnak ebben a gyűjteményben! Csak néhány példát említve: a nemzetközi hírű csigagyűjtemény és a tojásgyűjtemény mellett sikerült a – közgyűjteményekben legalábbis – ritkaságnak számító háziállat preparátumokat beszerezni, sőt már ki is állítani. Talán még az itt élők sem tudják, hogy micsoda értékek találhatóak ebben a gyűjteményben! De csak addig, míg el nem olvassák ezt a kötetet...

Dr. Bácsmegi Gábor
múzeumigazgató

Előszó

A történet onnan indult, hogy amikor keresnem kellett valamilyen anyagot a természettudományi gyűjteményünk kapcsán, akkor mindig sokféle könyvet, folyóiratot, kiadványt kellett fellapoznom, mire összegyűjtöttem a szükséges információkat. Volt néhány olyan kiadvány, amelyben sok minden volt meg egy helyen, de ott is csak néhány mondat erejéig volt lehetőség ezekről a régi dolgokról beszélni. De milyen jó, hogy voltak ezek az írások, megemlékezések, nekrológok. Milyen jó, hogy annak idején Sterbetz István, Réthy Zsigmond, majd Domokos Tamás, Kertész Éva, vagy Kocsot János történészünk és sokan mások összefoglalták, leírták az akkor fontos dolgokat és történéseket vagy a természettudományi szempontból kiemelkedő személyiségek életrajzi adatait, tetteit, gyűjtéseit. Ekkor fogalmazódott meg bennem a gondolat, hogy milyen jó lenne ezt egy helyen megtalálni. Valahogyan össze kellene gyűjteni ezt a több mint százhuszonöt évet felölelő, hatalmas történelmi tudást. Merész vállalkozás? Igen! Sőt, tudom, hogy szinte lehetetlen, de mégis megpróbáltam.

Ebből a gondolatból született meg ez a könyv, amely elsőre lehet kicsit száraz történelmi munkának tűnik, de igyekeztem megízésmeni érdekes történetekkel, tudnivalókkal. Próbáltam annyi természettudományi érdekességet belecsempészni Békéscsaba és Békés vármegye egykori és mostani állat- és növényvilága kapcsán, amennyit csak lehetett. Az egyes fejezeteket egy-egy emblemikus állat vagy növény kíséri végig, amely kapcsolható az adott gyűjteményi részhez vagy személyhez, akiről a történet mesél (mamut, nyolclábú malac, csigák, stb.). A leírtaik kicsit tükrözik egy természettudományos muzeológus munkáját is. Hogy milyen kihívásokkal találkozok, amikor kutatni kell, amikor költöztetni kell egy raktár anyagát, vagy a napi munka során, amikor a leltározás, a revíziózás, a pályázatírás a feladata. Esetleg, amikor könyvet kell írni...

Remélem, hogy szórakoztatóan olvasható könyv lett belőle, és mindenki, akár a hagyományos ízekre, akár az ínycsemegekre vágyók is megtalálják benne a fogukra valót. Jó érdeklődést és jó olvasást kívánok hozzá!

Ezennel szeretnék fejet hajtani és köszönetet mondani minden szakembernek és lelkes támogatóknak, akik az elmúlt több mint százhuszonöt évben a természettudományi gyűjteményünk gyarapodásához hozzájárultak, és lehetővé tették, hogy egy átfogó képet adhassunk megyénk állat- és növényvilágáról, valamint természeti értékeiről.

Köszönet Nekik!

Váncsa Klára
természettudományos muzeológus

Dr. Reök István

Dr. Zsilinszky Mihály

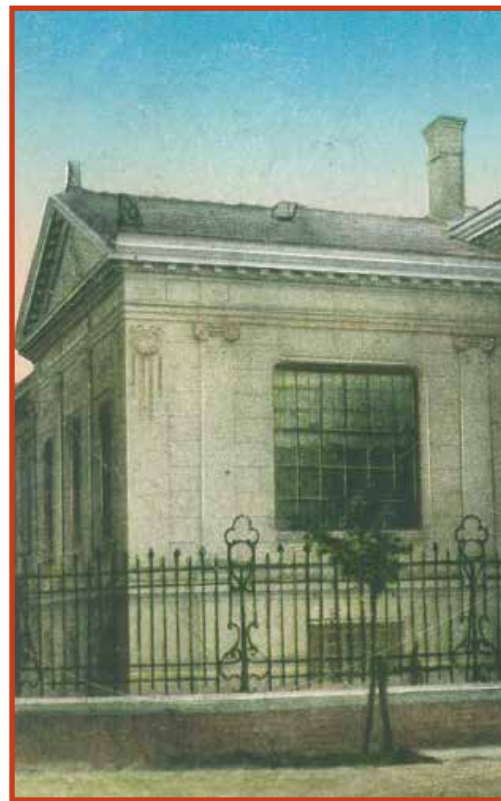
Dr. Varságh Béla

Dr. Rell Lajos

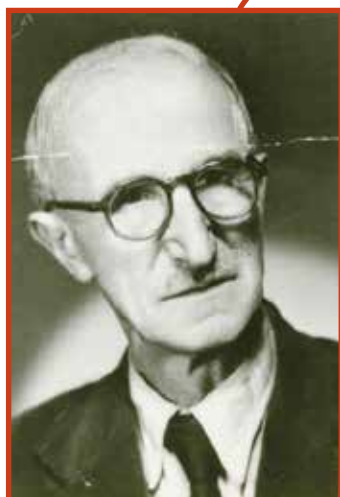
Dr. Krammer Nándor

A természettudományi gyűjteményünk alapítói és adományozói a múlt század elejéről

Dr. Tarján Tibor

Palágyi Lajos

Dr. Hankó Béla

1

A múzeum hőskora

Olyan magától értetődő ma már, hogy minden nagyobb városban van múzeum, és hogy különböző típusú gyűjtemények találhatóak a falak között. Azonban gondolkunk bele, hogy ez nem volt mindig így. Hogyan alakul meg egy múzeum, hogyan jön létre egy gyűjteményi anyag? Sokféle története van ennek, de azért általánosságban elmondható, hogy egy gazdag mecénás a településnek ajándékozta az általa összegyűjtött javakat, régészeti tárgyakat, preparátumokat, könyveket vagy más értékeket, és sokszor még anyagi támogatást is biztosított a gyűjteményt befogadó múzeumi épület felépítésére. Békéscsabán ez másképpen történt. Itt egy közösség akarata és álma volt, hogy megmutassa, neki is van gazdag múltja és kulturális kincsei, és a múlt emlékeiben megőrzendő értéket látott.

Hogy az 1800-as évek végén mi volt az érték, mit tartottak múzeumi gyűjteménybe valónak? Erről értesülhetünk, ha fellapozzuk az 1890-es évekbeli helyi újságok, a **Békés** és a **Békésmegyei Közlöny** hasábjait. Itt olvashatjuk, hogy alapvetően a régészeti és numizmatikai értékeket tartották fontosnak. Újságcikkekben szólaltak meg a város fontos személyiségei a téma kapcsán. Többek között Munkácsy Mihály nagybátyja, Reök István is kifejezte abbéli véleményét, hogy nemcsak az érem és a régészeti tárgyak összeszedése a fontos, hanem a néprajzi és történeti tárgyak, valamint a természeti értékek gyűjtése is kívánatos lenne.¹

¹ Eszmék a megyei múzeum körül. Békés, 3. évf. 11. szám, 1874. március 15., pp. 1.

Reök Istvánról (1816–1877) érdemes tudni, hogy ifjú korában a színészi pálya vonzotta. Műveltségével, képzettségével és nyelvtudásával (németül, latinul, magyarul, szlovákul és franciául is tudott) mindig kitűnt társai közül, továbbá rendkívül szerette a zenét és a színházat. Végül jogi pályára lépett, de az 1848-as szabadságharcban való részvétele miatt nehezen boldogult a szakmájában. Sokáig nem kapott megbízásokat, ezért inkább gazdálkodással kezdett foglalkozni. Nem állt tőle távol az irodalom, illetve az újságírás sem, hiszen néhány hónapig ő volt a Békésmegyei Közlöny és a Szépirodalmi Lapok szerkesztője. Nevéhez köthető a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat alap gondolata, illetve a megyeszékhely Csabára való áthelyezésének ötlete is.

Így írt erről korábban, 1874. „mártius” 15-én a **Békés** hasábjain: „*Idején van tehát a muzeum kérdéséhez tüzetesen hozzászólni, és én ime elmondom, minő felfogással vagyok e tárgyban*”. Felsorolásában, miszerint mire kellene kiterjeszteni a gyűjtést egy megyei múzeumban, többek között a 6. pontban a következőket írja: „*A megye ritkább vadjaira, növényeire, tartható termékeire, különböző talaji mustrákra*”. Majd a 7. pontban ezt sorolja: „*Typusok fényképeire, ugy lakosaink, mint házi állataink köréből*”. Hozzászolt még a vitához Zsilinszky Mihály, aki akkor még országgyűlési képviselő volt, és az alapítás előtti időkben az 1874-es megalapítású Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulatnak volt a főtítkára. Ő is erősen szorgalmazta egy csabai múzeum felállítását.

Ezekből az értekezésekből is látszik, hogy amikor 126 évvel ezelőtt, 1899-ben összeült a Múzeum-Egyesület alakuló közgyűlése Békéscsabán, a múzeumi eszmének már több évtizedes múltja volt.² Haan Lajos evangélikus lelkész, történétíró, Békéscsaba első krónikása volt a múzeumi gondolat magvetője a viharsarok e szegletében. Már az 1860-as években foglalkozott egy helyi múzeum létrehozásának gondolatával. Azonban ahhoz, hogy a békéscsabai múzeum létrejöjjön, hogy egy ilyen nagyszerű ötlet eljusson a megvalósulásig, sok támogató gondolatra és sok erős akaratra volt szükség. Mivel akkor Gyula városa volt Békésvármegye székhelye, így Haan Lajos is az ottani múzeumi gyűjtemény kialakításán dolgozott elsődlegesen, s a Békésvármegyei Régészeti és Művelődéstörténelmi Társulat alelnökeként munkájával ezt a kulturális intézményt szolgálta. Eközben azonban folyamatosan ténykedett azért is, hogy Békéscsabának saját múzeuma legyen. Sőt, Reök István, ahogy fentebb is olvashattuk, már korábban amellett kardoskodott, hogy a megyeszékhelyet is helyezzék át Csabára. Ahogy a gazdasági és társadalmi feltételek lehetővé tették a polgári-értelmiségi réteg kialakulását, ezzel együtt alakult ki a lokálpatriotizmus is városunkban. Ez az időszak volt a millenniumi fellángolás és emlékezés időszaka, és ennek is volt köszönhető, hogy Békéscsabán is nekiláttak az évtizedek óta dédelgetett múzeumalapítási terv megvalósításának.

Néhány pillanat erejéig szeretném közelebb hozni azokat a személyeket, akik megálmodták és meg is valósították a múzeum eszméjét.

Hogy Békéscsaba már jóval a hivatalos átalakulás előtt községből várossá érett, azt a Kultúrpalota és benne a múzeum „megalkotása” is igazolja – írta dr. Haan Albert a Békéscsabáról szóló monográfiában 1930-ban.³ Haan Albert szavaival élve: amikor ma látjuk ezt a „nemes stílusú épületet, melynek hellén oszlopos bejárata alá minden művelt ember csak megilletődéssel léphet be”, és megcsodálhatjuk a benne levő értékes gyűjteményeket, nehezen hiszünk el, hogy ezt a nagyszabású vállalkozást „néhány lelkes férfiú tizennégy év alatt teremtette a semmiből”.⁴

Varságh Béla gyógyszerész és gyógyszer-tulajdonos kezdeményezte az első értekezlet összehívását a „Múzeum-Egyesület” felállítására ügyében 1899. július elsején. Itt öltött testet az egyesület megalapításának gondolata, azonban maga az egyesület végül 1899. november 25-én alakult meg. Tagjai a város illusztris személyiségei voltak, ahogy akkor nevezték magukat „a város társadalmának vezetői”, úgymint:

- Varságh Béla gyógyszerész, a Múzeum-Egyesület elnöke,
- dr. Reisz Miksa alelnök,
- Maros György főtitkár,
- Rell Lajos másodtitkár,
- Balás Ádám „múzeumi igazgató”,
- Kabós Bálint könyvtáros,
- Fábry Géza pénztáros,
- Haraszthy Sándor ellenőr,

valamint az igazgatói választmányi tagok. Köztük olyan egyéniségek, mint dr. Krammer Nándor, id. Rosenthal Ignác, Sztraka Ernő, dr. Wágner Dániel, dr. Zsilinszky Endre, Láng Gusztáv és Réthy Béla.

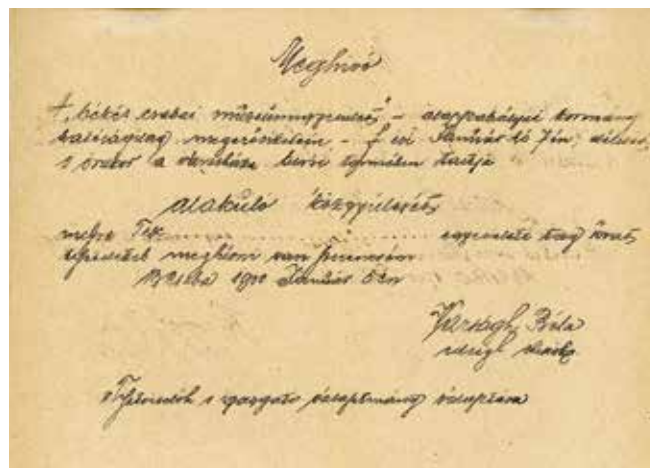
A Békés-Csabai Múzeum-Egyesület pecsétje, 1899.

Tervükhöz tekintélyes pártfogóra leltek Zsilinszky Mihály vallás- és közoktatásügyi minisztériumi államtitkárból, aki békéscsabai származását fontosnak tartva teljes mellszélességgel támogatta a kezdeményezést. Sőt, nevéhez fűződik az egyesület alapszabály-tervezetének kidolgozása, amit az 1899. november 25-én tartott alakuló köz-

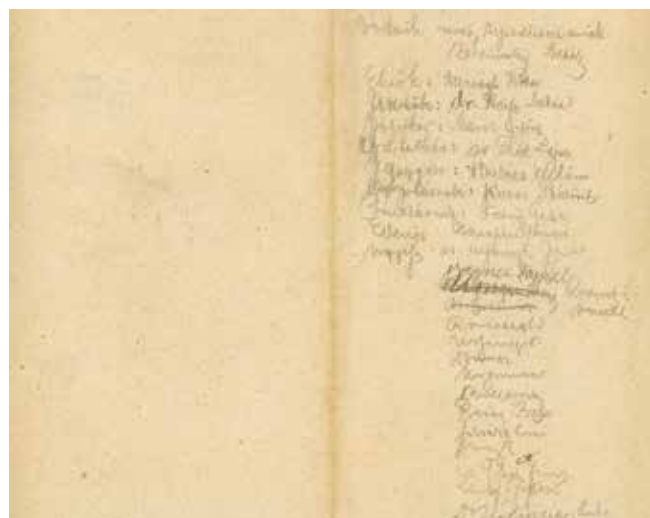
gyűlés néhány módosítással fogadott el. A módosításokat, dr. Wágner Dániel javaslatára, az Erdélyi Múzeum-Egylet alapszabályából vették át. A Maros György által szakszerűen megfogalmazott dokumentum fontosabb célkitűzései mutatják, hogy mennyire előrelátóan gondolkodtak eme intézmény célja felől:

„...felkutatni és összegyűjteni a város, esetleg a vármegye egész területén található régészeti, történelmi, természeti és néprajzi emlékeket; továbbá megőrizni a népeletre vonatkozó jellegzetes tárgyakat, művelődési eszközöket, könyveket és kéziratokat, művészeti és ipari tárgyakat, valamint a város jötevőinek az emlékét, képeit és családi ereklyéit; végre az általános ismereteket terjeszteni, népkönyvtárakat szervezni, és hozzáférhetővé tenni.”⁵

A végleges alakuló közgyűlés 1900. január 7-én zajlott, ahol már a kész alapító okiratot is elfogadták, és a tisztségeket megerősítették, illetve lefektették a munkarendet a továbbiakra nézve.

Varságh Béla aláírásával ellátott meghívó az 1900. január 7-ei Múzeum-Egyesület alakuló gyűlésére

A meghívó hátoldalára írt jegyzet, melyből később a Maros György által írt jegyzőkönyv született

³ Korniss Géza (szerk.): Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia. Békéscsaba, Körösvidék Nyomda, 1930., p. 441.

⁴ Dr. Haan Albert: Múzeum és könyvtárak Békéscsabán. In: Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia. Szerk. Korniss Géza. Békéscsaba: Körösvidék Nyomda., 1930., p. 353.

⁵ Dr. Rell Lajos: A békéscsabai Múzeum. Története, épületének és gyűjteményeinek leírása. Békéscsabai Múzeum-Egyesület, Békéscsaba, 1914., pp. 7.

— A csabai színház és muzeum épület. Egy-egy tengeri kigyója már ez a két kérdés Békéscsabának. A színház at évek óta restaurálják s nem rövidebb idő óta akarják építeni a muzeum új hajlékát is. Ennek a két ügynek érdekében M a r o s György jegyző és Á c h i m Gusztáv mérnök tegnap eljártak Budapesten az illetékes tényezőknél. M á r k u s Gézát a színház tervének gyors elkészítésére sűrgették. A muzeumok országos felügyelőségétől pedig azt kérték, hogy abból az összegből, melyet a király megkoronáztatásának negyvenedik évfordulója alkalmával a muzeumok részére juttat, adjanak egy kis részt a békéscsabai muzeum-hajlék céljaira is.

Békésmegyei Közlöny, 1907
(34. évfolyam) január-június,
48. szám

Hatalmas lendülettel láttak munkához, hogy a gyűjtemények alapjait megteremtsék. Magánszemélyektől kértek adományképpen támogatást a tárgyak begyűjtéséhez, ásatásokat végeztek, néprajzi gyűjtéseket szerveztek, felkutatták a magángyűjteményeket, és ahol lehetett megvásárolták, illetve más múzeumoktól kértek fölös- vagy másodpéldányokat. A gyűjteményeket a Rudolf Főgimnáziumban, a mai Evangélikus Gimnázium épületében gyűjtötték és állították ki első ízben. Ahogy Krammer Nándor írja: „...a nemes céltől áthatva, a magas kormánytól kezdve, a társadalom minden osztálya képviselve van az adakozók sorában.”⁶

A gyűjteményeknek szakok szerint való elrendezését az 1900. szeptember 1-én tartott gyűlésen fogalmazták meg azzal a céllal, hogy „a közönségnek minél hozzáférhetőbbé tegye a múzeumot”. Már akkor tudatában voltak, hogy a szak szerű katalogizálásnak köszönhetően könnyebben lehet keresni és a közönség elé tárni a beletárolt anyagokat. Ez a terv 1902-ben valósult meg dr. Krammer Nándor vezetése alatt, Maros György és Rell Lajos jóvoltából. Elkészítették a „cédula- és szakkatalógust”, és külön helyezték el és számozták az egyes tárgyakat a szakgyűjtemények szerint. Krammer különböző színű és jelzésű cédulákat tervezett minden „tár”, vagyis gyűjteményi rész számára, melyek közül a „természetrjai és paleontológiai tár” céduláit kék alapon „T” betűvel jelölték.⁷

Az eredeti „T” betűs leltári cédulákból mára csak pár darab maradt.

⁶ Békésmegyei Közlöny, 1904., [31. évfolyam], január-június, 18. szám

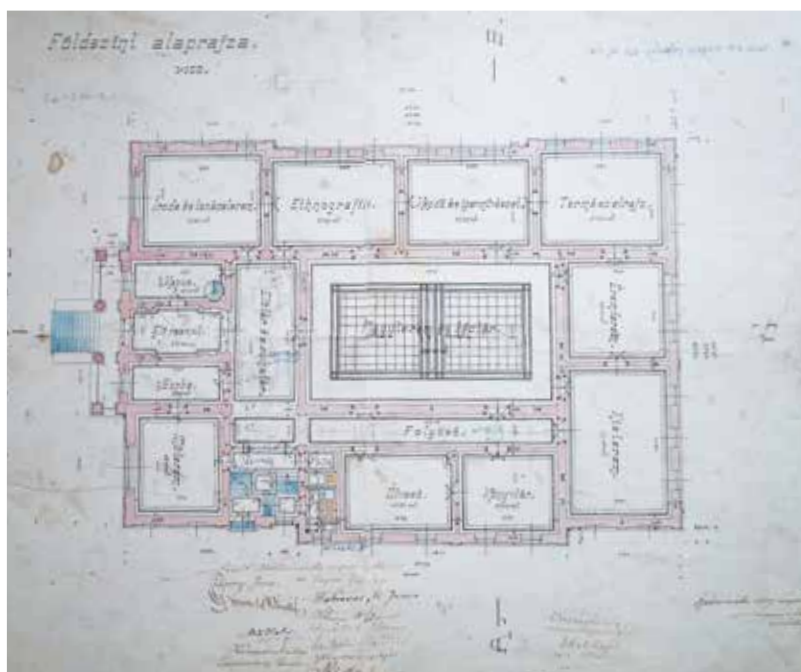
⁷ Dr. Rell Lajos: A békéscsabai Múzeum. Története, épületének és gyűjteményeinek leírása. Békéscsabai Múzeum-Egyesület, Békéscsaba, 1914., p. 84

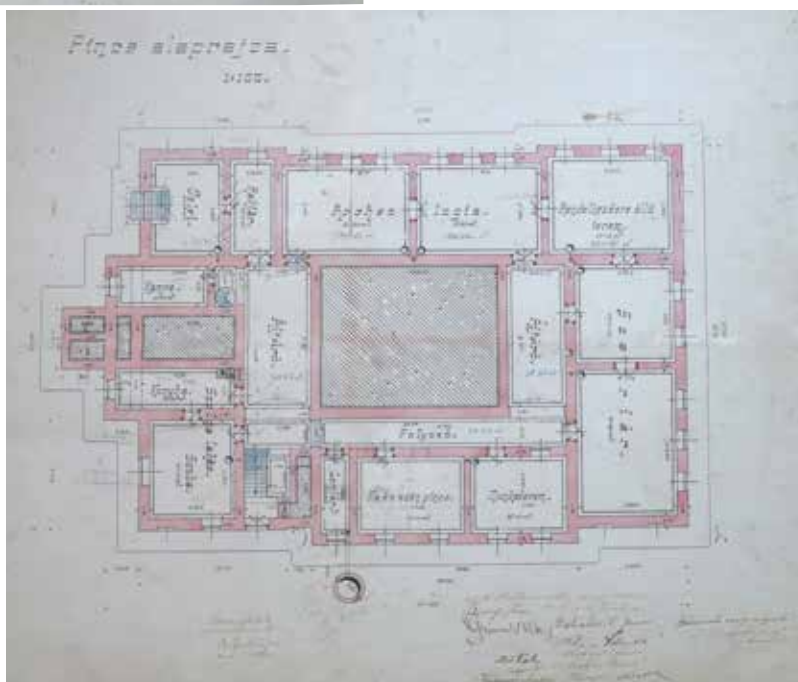
Miután kiderült, hogy már az első pár évben a gyűjtemény rövid idő alatt hatalmasra nőtt, és kinőtte a rendelkezésre álló helyet „a helyi lakosság lelkesedése folytán”, így az egyesület vezetése azon kezdett el gondolkodni, hogy egy méltó helyet keressenek a gyűjtemények és a kiállítások számára. Először egy meglévő épület átalakításával gondolták megoldani a problémát, azonban többszöri nekifutásra sem sikerült alkalmas helyet találni. Ezért megszületett a döntés, hogy egy teljesen új épületet kellene építeni. Az épület terveinek elkészítésével 1906-ban Wágner József csabai építészre bízta meg, azon-

ban az építkezés megkezdése még jócskán elhúzódott, mivel ennek anyagi forrásait nagyon keservesen sikerült előteremteni. Többszöri áttervezés után végül megállapodás született a minisztérium és a város közös anyagi segítségvállalásáról. Az akkori kultúrpolitika elsősorban közművelődési intézmények építését támogatta, kiderült, hogy jóval nagyobb támogatást lehet nyerni egy komplex és nagyobb épület megvalósítására, melynek többszörös funkciója van. Ezért a Múzeum-Egyesület vezetői gyorsan döntöttek arról, hogy az épület nemcsak múzeum lesz, hanem helyet ad könyvtárnak, műteremnek, népművészeti boltoknak és előadóteremnek is. Így végül 1910 őszén megindulhatott az építkezés, melynek eredményeképpen megszületett a **Közművelődés Háza**. A telket a város vásárolta meg, és az épület újratervezése után, Wágner József tervező és Ádám Gusztáv építkezési főmérnök vezetése mellett, a Széchenyi utca és a Körös-csatorna sarkán levő ingatlanon épült meg a csabaiak álma.

Az egyesület elsősorban csabai vállalkozókat bízott meg a kivitelezéssel, így mondhatjuk, hogy ez az elegáns, impozáns épület kimondottan a helybeliek munkája. A **Közművelődés Háza** nevet, amely a homlokzatra is ilyenképpen került fel, dr. Rell Lajos adta az épületnek.

A Közművelődés Házának eredeti tervrajza Wágner József tervei szerint. A földszint és az alagsor elrendezése.

A Múzeum-Egyesület létezésének tizenöt éve alatt lerakta a gyűjtemények alapjait, megfelelő szakembereket nevelt, s tevékenységének betetőzéseként felépítette a múzeumnak helyet adó vadonatúj épületet. A múzeum–könyvtár–műtér–rem–közművelődés négyes funkcióját ellátó intézmény számára készült „*csabai pantheon*” 1914-ben avatták fel. Ma is ez a csodálatos épület ad otthont a múzeumnak, ahol a falak őrzik a történelmet. Az alapítók közül mindenki kivételes egyéniség volt, és nagyon sokat tettek, hogy a mai múzeum és gyűjteményei úgy alakuljanak és fejlődjenek, hogy igazán büszkék legyünk az eredményre. Röviden szólunk azokról a kiváló elődökről, akik az alapítók közt kiemelkedőek voltak, és elsősorban a természettudományi gyűjtés iránt voltak elkötelezettek.

Dr. Varságh Béla (1840–1925)

A békéscsabai gyógyszerész és gyógyszer-tulajdonos, aki „*a város minden kulturális mozgalmának fáradhatatlan vezére, akinek egyénisége súlyt és sikert kölcsönöz minden ügynek, amelynek élére áll.*” Így tartották róla akkor Békéscsabán, és valóban látszik, hogy mekkora erővel és energiával fogott bele ebbe a „*vállalkozásba*” is. Hogy szívén viselte a kultúra és a múzeum ügyét elsősorban erkölcsi és szívbeli sikert jelentett számára, ebből semmilyen anyagi haszna nem származott.

Varságh Béla Mezőberényben született, ahol édesapjának vaskereskedése volt. Szülőhelyén, az Orlay házban gyermekkorában többször találkozott a „nagy” Petőfi Sándorral.⁸ A gimnáziumot Szarvason végezte. Először Mezőberényben, majd Orosházán gyakornokoskodott a helyi gyógyszer-tulajdonosokban, amíg 1867-ben Pesten megszerezte gyógyszerész diplomáját. 1868-ban vásárolta meg a Sas Gyógyszer-tulajdonos Békéscsabán, és attól fogva békéscsabai lett szívvel-lélekkel. 1892-ben visszavonult, és átadta, majd később el is adta a gyógyszer-tulajdonos Rétthy Bélának. Ettől kezdve csak a köz- és kulturális ügyeknek szentelte életét. Gyógyszerészeti tevékenysége mellett a város társadalmi életének kiemelkedő alakja volt, és igen jelentős szerepet játszott a város fejlődésében.⁹ Felsorolni is nehéz, hogy hány egyesületnek és bizottságnak volt tagja, elnöke, alapítója. A legfontosabb számunkra azonban az, hogy a békéscsabai múzeum létrehozásának ügyét mindenek elé helyezte, és addig nem nyugodott, míg ezt meg nem valósította. Rengeteget lobbizott az akkori kulturális és pénzügyi minisztériumnál, illetve a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségénél az ügyük előmozdításának érdekében. Szoros munkakapcsolata volt Zsilinszky Mihállyal, akinek segítségére mindenben számíthatott. Gróf Ap-

ponyi Albert kulturális minisztert is az ügyük mellé állították, és elérték azt, hogy a kormány anyagilag támogassa a múzeum és a kultúrház épületének létrehozását. 1904-ben a közügyek terén szerzett érdemei elismeréseként megkapta a Ferenc József-rend lovagkeresztjét, valamint a háború alatt kifejtett munkásságáért II. osztályú Vöröskereszt Hadiérmét kapott. Rendszeresen részt vett jótékony céllal megrendezett felolvasóesteken, bálokon, ahol lelkesen támogatta adományaival a jó ügyet. Nagyon sokat dolgozott a múzeum megszületése érdekében, az 1899-es első, általa összehívott gyűléstől kezdve egészen 1914-ig, amikor átadták a Közművelődés Házát Békéscsaba mezővárosának. Ekkor mondott le erről a tisztségéről, mivel megszüntették az egyesületet, hiszen feladatát bevégezte.

8 Gyógyszerészeti Hetilap, 1925., 64. évfolyam, 1/3–17/51. szám, pp. 245–247.

9 Csabai házak: A Sas Patika – Varságh–Rétthy-ház 2021.12.13. – csabai hazak.hu

A Múzeum-Egyesület első igazgatója rövid ideig Balás Ádám volt, majd 1902–1908 között Krammer Nándor vette át ezt a feladatot.

Dr. Krammer Nándor (1855–1921)

Pozsonyban született, majd egyetemi tanulmányait Pesten és Bécsben végezte. Polgári iskolai tanári oklevelét 1882-ben kapta kézhez, mellyel képesítést szerzett a természetrajz, természettan és vegytan tanítására a polgári iskolában. 1887-ben szerezte meg bölcsésztudományi doktorátusát. Kortársai szerint hivatásszerető, kötelességtudó, lelkiismeretes nevelő volt, aki 41 évig állt a nevelés és a kultúra szolgálatában.¹⁰

Szerkesztésében 1902-ben jelent meg a múzeum „lajstroma”, amely megismertette a nagyközönséggel a múzeum és a könyvtár anyagát¹¹. Saját magát régésznek vallotta, de néprajzi gyűjtése talán még értékesebb és előremutatóbb, mint régészeti tevékenysége. Működésének néhány éve alatt bejárta az akkori vármegye nagy részét, és egymaga ezernél több

Kitüntetett tanár. Szép kitüntetés érte dr. Krammer Nándort, a csabai polgári leányiskola egyik tanárát, ki mint kiváló ornithologus régen ismertté tette a nevét. A földművelésügyi miniszter ugyanis ornithologiai muzeumot szándékozik létesíteni s a szervezéssel megbízott Herman Ottó ajánlatára Darányi Ignác földművelésügyi miniszter meghívta az új intézethez dr. Krammer Nándort. A napokban Krammer kihallgatáson volt a miniszternél, de elhatározása még függőben van, mert sajnálja itt hagyni kedves tanítványait s azt az intézetet, melyben már huszonegy év óta működik osztatlan elismerés mellett. Ha elvállalja a felajánlott diszes állást, kiváló tehetsége érvényesítésére széles teret fog nyerni.

tárgyat gyűjtött a múzeum számára. 1903 júliusában részt vehetett a Néprajzi Múzeum által Budapesten rendezett első néprajzi és őstörténeti tanfolyamon.¹²

Országos hírnévre tett szert mint kiváló ornitológus és állatpreparátor is. Éveken keresztül állt barátságban Herman Ottóval, a nagy magyar polihisztorral. Önkéntes tagja volt a Magyar Ornitológiai Központnak. A párizsi világkiállításra Herman Ottóval, Gaal Gastonnal, Schenk Jakabbal és Szalay Elemérral négy madárvandorlási tablót terveztek, melyek közül a negyediket Krammer szerkesztette. Munkájukat aranyéremmel díjazták.¹³

Több cikkben is tudósított a múzeumi gyűjtemény fejlődéséről a Békésmegyei Közlöny hasábjain. Érdekes az 1901-es Békésmegyei Közlöny 28. évf. 84. számában megjelent írása, ahol „**A Békéscsabai Múzeum-Egyesület legújabb gyarapodása**” címmel őskori állatcsont kollekció megvásárlásáról szolgált adatokat.

Krammer Nándor, az állatvédő

Ahhoz, hogy kissé közelebről megismerjük azt a személyt, aki ennyit tett a múzeum ügyéért, ajánlom figyelmükbe azt az 1906-ban a Békésmegyei Közlöny hasábjain megjelent cikket, melyet Krammer Nándor maga írt. Elárulom, ez nem a múzeumról és nem a mi gyűjteményünk-ről szól, hanem az Emberről, akinek a karácsonyát el tudta rontani egy olyan jelenet, ahol azt látta a békéscsabai utcán, hogy egy részeg kocsis átkozódva verte a lovát.¹⁴ Nem véletlen, hogy később lelkes alapítója és elnökségi tagja volt az 1910-ben megalakult Csabai Állatvédő Egyletnek.

Allatvédő egylet. Új egyesület alakult Csabán. Állatvédő egylet. Célját, hivatását a cím árulja el. Ez egyesület megalakítása Tarján Tibor dr. ügyvéd érdeme, ki már évekkel ezelőtt mozgalmat indított ily irányban. Hosszas fáradozás és próbálkozás után végre sikerült összehozni annyi embert, hogy esütörtökön megalakulhatott az egyesület. A közvégháza kistermét szép közönség töltötte meg. Mintegy ötvenen vehettek részt. A megjelenteket dr. Krammer Nándor felsőleányiskolai tanár üdvözölte. Ő nyitotta meg a gyűlést. Az egyesület alapszabályait Tarján Tibor dr. készítette. Végül a tisztikart alakították meg. Elnökök lettek: Özv. Jávör Gyuláné és Krammer Nándor dr., alelnök Kökényossy Gyula Zoltán, titkár Herczog Henrik dr., jegyző Németh István, pénztárnok Thury Lajos, ellenőr Mázor Pál, ügyészek és jogtanácsosok dr. Tarján Tibor és dr. Linder Károly. A választmányba Donner Lajos, Jäger József, Bajcsay Gusztáv, Róthy Béla, Dobay Kálmán, Krisztián György mint rendes, Kias László dr. és Gulyás József mint póttagok kerültek be. Az ujonnan megalakult egyesület Tarján Tibor dr. indítványára elhatározta, hogy belép a vidéki állatvédő egyesületek országos szövetségébe.

Békés, 1910. (42. évfolyam), 7. szám

¹⁰ BékésWiki – Krammer Nándor: [http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Krammer_N%C3%A1ndor_\(1855%E2%80%931921\)](http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Krammer_N%C3%A1ndor_(1855%E2%80%931921))

¹¹ Krammer Nándor: Békéscsabai Múzeum-Egyesület gyűjteményeinek lajstroma – Az 1902. évi október hó 1-jéig. Corvina Könyvnyomda, Békéscsaba, 1902., p. 169

¹² Békésmegyei Közlöny, 1903. 30. évfolyam, július hó 9., 55. szám

¹³ Vönöczky Lilla: A Magyar Ornithológiai Központ története 1893–1944. Szakdolgozat, ELTE Budapest, 2009.

¹⁴ Krammer Nándor: Éles ellentétek. In: Békésmegyei Közlöny, 1906. december 30., 33. évf. 108. szám

A gyapjas mamut (*Mammuthus primigenius*)

Ez az elefántfélék családjának kihalt faja a pleisztocénben, mintegy 135 000 évvel ezelőtt jelent meg. Ettől kezdve a Würm-glaciális végéig éltek Eurázsia és Észak-Amerika akkori jéggel borított tájain. Testüket barna, bozontos szőrzet védte a hideg ellen, ami kétrétegű volt: a kb. 1 méter hosszú durva fedőszőrzet alatt egy finomabb, hőszigetelő szőréteg is védte őket a kihűléstől. Magasságuk elérte a 2,67–3,49 métert, a tömegük pedig 3,9–8,2 tonna között lehetett, tehát nagyobbak voltak az átlagos méretű afrikai elefántoknál. Fülük, a hővesztés csökkentése miatt, sokkal kisebb volt, mint a mai afrikai elefántoké.

Fogazatuk is alkalmazkodott a durvább tundrai növényzethez: barázdáltabb és magasabb koronája volt, mint a mai elefántoknak. Erősen görbült agyaruk hossza – a görbület mentén – elérte a 4,2 métert. A ma élő elefántokhoz hasonlóan valószínűleg családokban járhatták a tundrát, ahol fák hajtásait és más növényeket fogyasztottak. A tápláléknak csak nyáron lehettek bővében, így a téli időszakra szervezetük zsírt halmozott fel a bőrük alatt, de leginkább a válluk tájékán levő púpban. Ennek köszönhetően a tél beálltával hosszabb koplalást is kibírtak, esetleg agyaraikkal kotorták el a havat, hogy táplálékhoz jussanak. Valószínű az is, hogy télen melegebb vidékekre vándoroltak. Maradványaikat egész Európában, Észak-Azsiában és Észak-Amerikában megtalálták. Szibéria és Alaszka örökké fagyott vidékein sok példány megőrződött „szőröstől-bőröstől”, így belső lágy részeit és gyomortartalmukat most már elég jól ismerjük. Ezekben a területeken régebben az is előfordult, hogy szánhúzó kutyákkal etették fel a konzerválódott mamuttetemeteket. A középkorban a csontjaikról azt gondolták, hogy azok óriásoktól vagy sárkányoktól származnak.

A gyapjas mamut jellegzetes alakját őseink barlangrajzokon és kőbe, csontba, agyamba vésvé örökítették meg. Kihalásukat valószínűleg az utolsó jégkorszakot követő gyors felmelegedés okozhatta, azonban őseink túlzott vadászata is nagyban hozzájárulhatott eltűnésükhöz. Ezt erősíti meg az eurázsiai sztyeppéken és Szibériában talált, csontjaikból épített kunyhók is. A faj „feltámasztása” a molekuláris biológia fejlődésével napjainkban többször napirendre került.

A cikk hivatkozik az ugyancsak 1901-ben megjelent Békéscsabai Közlöny 83. számának cikkére, amely szerint a Múzeum-Egyesület Koncsek Gy. József gyűjtőtől pénzért vásárolta meg a régiséggyűjteményét. A „Koncsek-féle gyomai régiség-gyűjtemény” a gyomai iparos-tanonciskolai igazgató-tanító húsz esztendő alatt összegyűjtött anyaga volt, melyet nagyrészt a helyi Körös medréből szedett össze. A közel 400 darabból álló anyag leginkább régészeti gyűjtéseket tartalmazott a kő-, bronz- és vasorból, valamint érméket is. A régészeti anyagon kívül azonban volt benne jónéhány állatcsont az ősi

kori megafaunából, mint például deinotherium állkapocs (kapafogú őselefantok), masztodon koponya, mamutcsontok és fogak, ősszarvas (*Cervus megacheros*) csontjai és agancsa, valamint diluviális (jégkorszaki) orrszarvú csontjai. Érdekes, hogy Krammer azt írta, hogy amikor ő átnézte az anyagot, már akkor sem volt meg minden ebből a gyűjteményből, és néhány határozást is kijavított az ősi állatmaradványokra vonatkozóan. Például egy őskori ragadozóként leírt állkapocsról megállapítja, hogy jégkorszaki disznóé lehetett. Szívfájdalmunk, hogy ebből a fosszilis megafauna gyűjteményből napjainkra sajnos szinte semmi nem maradt. Néhány töredékes csontmaradványról sejtjük, hogy ebből a gyűjteményből maradhatott ránk, de pontosan megállapítani nagyon nehéz, mivel a régi „T” betűs leltári cédulák, melyekről Rell Lajos ír¹⁵, csak pár tárgy esetében maradtak meg.

Amellett, hogy érdekes olvasmány, hasznos és nagyon fontos Krammer Nándor könyvben megjelent beszámolója a gyűjteményekről: „**Békéscsabai Múzeum-Egyesület gyűjteményeinek lajstroma – Az 1902. évi október hó 1-jéig.**”

Ebből tudhatjuk meg, hogy melyek voltak gyűjteményeink első darabjai és kik voltak az adományozók, vagy eladók.

Dr. Zsilinszky Mihály (1838–1925)

volt az alapító atyák egyike, aki nagyon sokat tett a múzeum létrejöttéért, ő lett a Múzeum–Egyesület védnöke is. Ahogy Rell Lajos írja: „aki országos teendői mellett, egy pillanatra sem feledkezett meg szülővárosa szellemi szükségleteiről.”

Kisgyerekként a békéscsabai kastélyszőlőskert iskolájába járt, ahol **Wilim János**, kiváló tanító nevelte. Wilim János, aki nem melleleg Haan Lajos apósa volt (kétszeresen is, mivel az első felesége halála után Wilim másik lányát vette feleségül), mély gondolatokat ültetett el a kis Zsilinszky Mihály lelkében.¹⁶ Sejthetjük, hogy talán ennek hatására szentelte egész életét az oktatás és a kultúra ügyének. Tanárként kezdte pályafutását a szarvasi főgimnáziumban, ahol magyar irodalmat és történelmet tanított, és az iskola könyvtárának megszervezésében is részt vett. 1871-ben, Wilim János 50 éves néptanítói jubileuma alkalmából, a tanítvány méltató beszédet ír egykori tanítója tiszteletére, amely nyomtatásban is megjelent.¹⁷

Később elhagyta a tanári pályát, és a közügynek szentelte magát. 1874-től 1886-ig a Békésvármegyei Régészeti

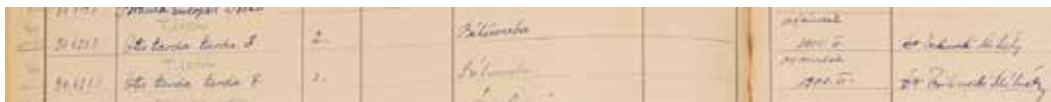
és Művelődéstörténelmi Társulatnál titkári teendőket látott el, valamint a társulat évkönyveit szerkesztette. Rövid időre bekapcsolódott a Békés című hetilap szerkesztésébe. 1895. február 20-án Ferenc József a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárává nevezte ki. 1896-ban bekapcsolódott az országgyűlés munkájába a békéscsabai választókerület képviselőjeként. 1899-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett. 1905-ben elnyerte a belső titkos tanácsosi méltóságot. Támogatta Békés vármegye és Békéscsaba fejlődését, a békéscsabai és a szarvasi iskolák fejlesztését is. Közbenjárására épülhetett meg Békéscsabán a Közművelődés Háza.¹⁸ Zsilinszky Mihály tanár, történész, akadémikus és politikus is volt, de legmaradandóbb munkálkodása Békés vármegye közügyeinek és kulturális életének fejlesztése, amelynek a múzeumunkat is köszönhetjük. Helytörténelmi munkái ma is fontos alapkövei a vármegyénk történetére vonatkozó kutatásoknak.¹⁹

Az ő ajándéka volt a tűzokpár, amely a természettudományi gyűjteményünk első darabjai lettek, és az állandó kiállításunkban ma is láthatóak. Ez a tűzokpár, ilyen módon nemcsak madártani preparátumként hirdeti egy majdnem kipusztult faj jelenlétét a múlt század elejéről, hanem múzeumtörténelmi értékkel is bír.

IV. Cermészetrajzi és palaeontologiai tár. Rövid jelzése:
T. két alapon.

Száml.	A tárgy neve	Leleltetve	Kora	Beszerzés			Érték for.
				idője	módja	ki től	
27	Tűzok (2 db) (hímek)			1902	Ajándék	dr. Zsilinszky M.	100

A Krammer-féle lista és a későbbi leltárkönyv összevetéséből látszanak az eltérő adatok.

Egy kis bonyodalom a tűzokpár körül

Ahhoz, hogy lássuk milyen bonyolult is tud lenni egy muzeológus munkája, amikor revíziót végez, megosztom aggályaimat a tűzokpár kapcsán.

Amikor fellapozzuk a mai természettudományi gyűjteményünk leltárkönyvét, amely az 1952–1954-ben történt újraleltározás során készült, láthatjuk, hogy Zsilinszky Mihálytól 1901. VI. dátummal 2 db tűzok kakas és 2 db tűzok tojó van beeltározva. Azonban, amikor megnézzük Krammer Nándor 1902-es lajstromát, kiderül, hogy az államtitkártól 2 db tűzok kakas került a gyűjteménybe 1902-ben. Az 1952–1954-es újraleltározáskor kerülhetett valami hiba a gépezetbe, és később, még egy csavart beletéve, úgy jelent meg a kommunikációban, hogy Zsilinszky Mihály államtitkár egy tűzokpárt ajándékozott a múzeumnak 1901-ben.²⁰ Érdekes, hogy Réthy Zsigmond a '70-es, '80-as években írt cikkeiből az derül ki, hogy nem ismeri a Krammer-féle lajstromot.²¹ Azt gondolom, hogy ennek ma már nincs is jelentősége, hiszen a gesztus, valamint az alapító és ajándékozó személye a fontos, és több mint százhuszonöt év távlatából egy év eltérés már semmit nem jelent. A tűzok jelképe a természetvédelemnek, hiszen a mi Körös–Maros Nemzeti Parkunk címerállata is ő lett, és megjeleníti vármegyénkben a természetvédelmi törekvéseket. És hogy a tűzok szerepe mennyire fontos lett később, arról Sterbetz István kapcsán fogok bővebben mesélni.

Ezért büszkén nevezhetjük Zsilinszky Mihályt a természettudományi gyűjteményünk alapítójának.

¹⁶ Sicz György (szerk.): Wilim János emlékkötet. Békéscsaba, 2016., p. 134.

¹⁷ Zsilinszky Mihály: Wilim János b.-csabai ev. tanító életrajza. Dobay nyomda, Gyula, 1871., p. 34

¹⁸ Korniss Géza: Zsilinszky Mihály emlékezete. In: Körösvidék, 7. évf. 292. szám, 1926. december 25., pp. 5–6.

¹⁹ Járosi József: Hatvan éve hunyt el Zsilinszky Mihály, Békéscsaba, 1986., pp. 3.

²⁰ Grin Igor, Szatmári Imre (szerk.): Száz év műtárgyai a Munkácsy Mihály Múzeumban 1899–1999. A Munkácsy Mihály Múzeum Kiadványai, Békéscsaba, 1999., p. 142.

²¹ Réthy Zsigmond: Bemutatjuk megyénk ornitológusait – II. Dr. Tarján Tibor. In: Múzeumi Híradó 1974/4., Békéscsaba, 1974., pp. 15–17.

Helyi szinten, dr. Rell Lajos gimnáziumi tanár volt az, aki lelkes önkéntes hozzáállásával, az első gyűjtemény kezelőjeként, majd 1914-től első múzeumigazgatóként hatalmas munkával felügyelte a gyűjtemény gyarapodását, és vigyázta annak elhelyezését, költöztetését és kiállításokon való bemutatását.

Dr. Rell Lajos (1874–1952)

a mai Nógrád vármegyei Zomboron született. Magyar és latin szakos bölcsészként szerzett tanári diplomát és bölcsészdoktori címet is Budapesten. 1898. június 17-től a békéscsabai Rudolf Reálgimnázium magyar irodalom és latin szakos tanára lett, de később szükség szerint tanított fizikát, kémiát, filozófiát és több más tantárgyat is. 1916. július 19-én az intézmény igazgatójává választották. Igazi csabaivá vált az idők során. Számos, iskolán kívüli, társadalmi funkciót is ellátott a városban. Többek között részt vállalt a Békéscsabai Múzeum-Egyesület megalapításában, melynek 1905-ben főtitkára volt, majd 1908-tól vezetője is lett. Jelentős szerepe volt az épület tervezésében, kivitelezésében, valamint az első tárlatok megszervezésében is. Arra, hogy mekkora volt az ő érdeklődési köre és lelkesedése,

Rell Lajos díszoklevele az Erdélyi Szépmíves Céh-től, 1934. Kolozsvár, Gróf Bánffy Miklós, Kemény János és Kós Károly aláírásával. A díszoklevél a Turi család tulajdona.

rávilágítanak azok a Békés Megyei Könyvtárban őrzött dokumentumok, melyekből Rell Lajosnak a Székely Nemzeti Múzeum vezetésével folytatott levelezésére derül fény. Sepsiszentgyörgyön nem sokkal előtte nyitották meg a Székely Nemzeti Múzeum a kapuit, mint Békéscsabán, és így egymásra talált a két egymástól távol levő intézmény. A békéscsabai Turi család őriz egy díszoklevelet, amelyben az Erdélyi Szépmíves Céh az Erdélyi Helikon baráti körébe fogadja Rell Lajost „az erdélyi irodalom iránt tanúsított szeretetéért és áldozatkészségeért”.

Néprajzos szemléletét tükrözi, hogy Korniss Géza rábizta a helyi néprajzi összefoglaló megírását az 1930-ban szerkesztett Békéscsaba monográfiájában, ahol „**Békéscsaba népe**” címmel írt kifogástalan néprajzi értekezést.²²

Az önálló múzeumépület kialakításáig a Rudolf Főgimnáziumban őrizték a gyűjtemény nagy részét, ahol ezt ő felügyelte. 1912-re elkészült a múzeum mai épülete, és a tanár úr megbízható tanítványai bevonásával szállította át a múzeum gyűjteményét az új épületbe. A Közművelődés Háza megnyitására és egyben az első kiállítások bemutatására a nagyközönségnek végül 1914 márciusában került sor, két napos rendezvény keretében.

Ekkor jelent meg az egyik legfontosabb műve Rell Lajosnak, amelyből megismerhetjük a múzeumunk létrejöttének kezdeti nehézségeit, a múzeumépület felépítésének és berendezésének történetét, valamint az első gyűjteményi részek leírását.²³

1932-ig volt a múzeumunk első igazgatója. Később, az első világháború után, miután a gyűjtemények nagy része megsemmisült, még az új gyűjtemény létrehozásával is foglalkozott.

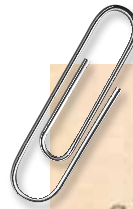
22 Rell Lajos: Békéscsaba népe. In: Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia. főszerk.: Korniss Géza. Békéscsaba, Körösvidék nyomda., 1930., pp. 130–193.

23 Dr. Rell Lajos: A békéscsabai Múzeum. Története, épületének és gyűjteményeinek leírása. Békéscsabai Múzeum-Egyesület, Békéscsaba, 1914., p. 84

Maros György (1870-1909)

Fontos megemlítenünk még Maros György községi jegyzőt is, aki ugyancsak tagja volt a Múzeum-Egyesület vezetőségének jegyzői minőségben. A kiváló tisztviselő az évek során sok hivatalt töltött be: volt Csaba község jegyzője, anyakönyvvezetője, hagyatékügyi jegyzője, ezen kívül egyházmegyei számtartó, a színügyi bizottság titkára és a Békésmegyei Közlöny szerkesztője is.²⁴ Az ő fáradhatatlan munkája nélkül, melyet meg nem szűnő lelkesedéssel végzett egészen haláláig, nem sikerült volna ez a helyi viszonyokhoz képest grandiózus vállalkozás. Az ő javaslata volt, hogy a község vásároljon telket, ahová a múzeum épületét megépítik, s így találták meg a megoldást a Kultúra Házának megvalósítására. Ő volt a szerkesztője a Múzeum-Egyesület két megjelent évkönyvének is, melyek 1899 és 1902 között láttak napvilágot. Sajnos korai halála, melyet alig 38 éves korában a tüdővész okozott, megakadályozta abban, hogy az átadáson és a megnyitón részt vegyen. Rell Lajos tisztelettel és elismeréssel emlékezik meg róla, mint aki az egyik fő mozgatórugója és ügyintézője volt a múzeum ügyének.

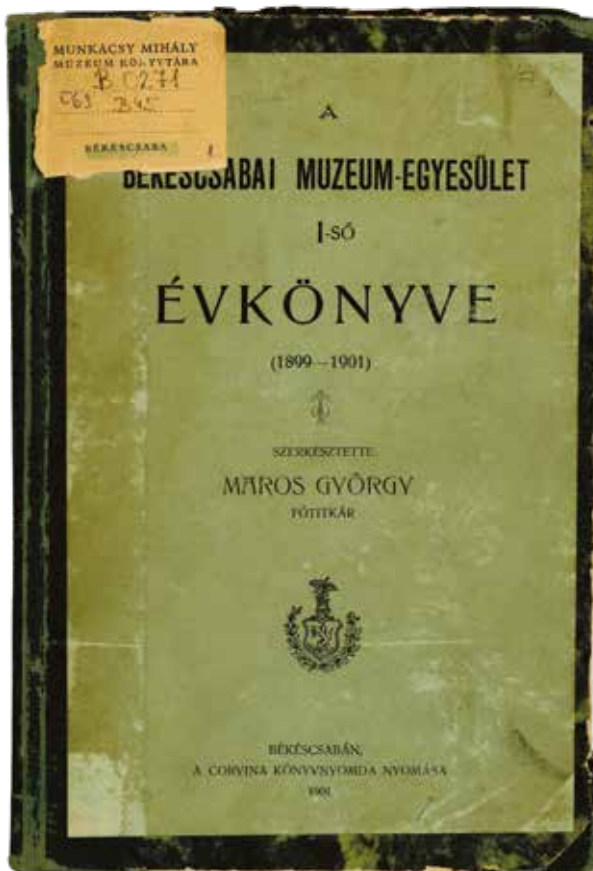

MAROS GYÖRGY

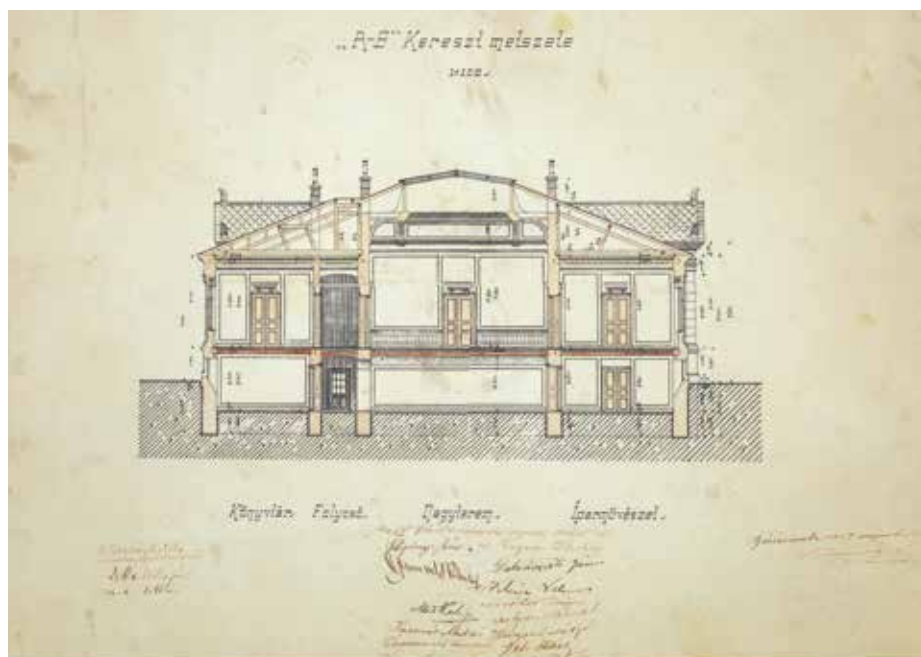
Gyors egymásutánban másodszor lenget gyásztobogót Csaba városháza erkélyéről a szél, jelezve, hogy a községnek gyászra van.

Kinek elhunytát a lobogó jelzi, már éveken át vonszolta magával az életét romboló csirát. Akaratereje, ragaszkodása az élethez: hogy dolgozhasson övéért, a közért, nem egy ízben azt a reményt keltette, hogy diadalmaskodni fog betegségén, az évenként tizezreket pusztító tüdővészen. Sajnos azonban, csalóka volt e remény!...

Maros György elhunytával nem csak a község közizgatását érte veszteség, de érte a közügyet is. Ritka munkabírással, ügyszeretettel fáradozott minden jóért és nemesért, érdeklődött a társadalmi kérdések iránt, de azért hivatalát, több éven át, ha nagy beteg is, de pedáns pontossággal látta el.

A Békéscsabai Múzeum-Egyesület Évkönyvei,
melyeket Maros György főtitkár szerkesztett 1901-ben és 1902-ben.

A múzeum eredeti tervrajza 1909-ből

Mielőtt továbblépnénk időben, javasolom, hogy egy pillanatra álljunk meg, és képzeljük bele magunkat abba az állapotba, amely elvezetett a Múzeum-Egyesület 1914-es megszűnéséig. Amikor is bevégezvén feladatát, alapítói szüntették meg, hogy átadja helyét az immár megvalósult álomnak, a békéscsabai Közművelődés Házának, amelyet végül átadtak Békéscsaba mezőváros tulajdonába.

Az egyesület utolsó közgyűlésén, 1914. február 27-én, amely már az átadott épületben zajlott, Varságh Béla, az egyesület alapítója, ügyeinek fő mozgatója mondott rövid, de megindító beszédet. Összefoglalta, hogy mennyi komplikáció merült fel, milyen váratlan feladatokat kellett megoldaniuk, és hogy az egyesület tagjainak legtöbbször olyan munkát vállalt fel, mely számukra ismeretlen területre vezette őket. De mégis vállalták, és sikeresen véghezvitték a feladatot. A „becsületes igyekezet megnyugtató öntudatával” adták át tehát a Kultúra Házát és a múzeumot a békéscsabai lakosságnak, annak reményében, hogy azzal a szeretettel fogják gondozni, amellyel az alapítók létrehozták.

Rell Lajos beszámolójából értesülünk arról, hogy a magyar kultúra szeretete hozta egy csoportba az egyesület megalapítóit, melynek „kebelében vetélkedés, torzsalkodás egy pillanatra sem ütötte fel fejét soha.” Az egyesület vezető tisztségviselői minden díjazás nélkül, főhivatásuk mellett látták el teendőiket. Írásból érezzük a résztvevők terhét is, azt a sok-sok álmatlan éjszakát, sok száz munkával eltöltött órát, mely hozzájárult a teremtéshez. Azt a sok gondot, hogy milyen áldozatok árán szerezték meg a szükséges pénzforrást, hogyan gyűlt egybe a gyűjtemény, épült meg a művelődésnek és kultúrának otthont adó épület.

„...kik tiszta lelkesedéssel, jutalmat nem remélve bolygatták fel a hosszú századok óta nyugvó földrétegeket, hogy a messze multaknak néma tanuit fáradtságos munka árán összegyűjtve, egymás mellé állítsák, s vallomásra készítsék; kik sokszor gúnynak, félreértésnek kitéve magukat fölkutatták a padlások, kamrák rejtett, poros zugait, hogy a népelet pusztuló emlékeit megmentsék az elkallódástól; kik a múzeum s könyvtár termeiben heteken át dolgozva, rendet, életet teremtettek a sok ezer tárgy és kötet között; kik az éj csendjében terveket szőttek, okokat okokra halmozva kérvényeket, fölterjesztéseket fogalmaztak...”

Legyünk hálásak hát nekik, akik ilyen örökséget hagytak ránk!

2

Természettudományi gyűjteményünk első darabjai és az első kiállítások

Két beszámoló is rendelkezésünkre áll a múzeumi gyűjtés őskorából a gyűjtemények első darabjairól, melyeket korábban is említettünk. Elsőként 1902-ben jelent meg Krammer Nándor könyvként kiadott listája: *A Békéscsabai Múzeum-Egyesület gyűjteményeinek lajstroma – Az 1902. évi október hó 1-jéig.*²⁵

Később, első múzeumigazgatóként Rell Lajos, 1914-ben megjelent könyvében aránylag részletes jelentést ad arról, hogy melyek voltak a természet- és ásványtárunk első darabjai, melyek kiállításra kerültek az új épületben. Könyvének címe: *A békéscsabai Múzeum. Története, épületének és gyűjteményeinek leírása.*²⁶

Krammer Nándor kiadványa, amelyben közli az 1902. október elejéig begyűjtött múzeumi tárgyak listáját.

Rell Lajos könyve, amely leírja a Közművelődés Házának a történetét 1914-ig.

²⁵ Krammer Nándor: Békéscsabai Múzeum-Egyesület gyűjteményeinek lajstroma – Az 1902. évi október hó 1-jéig. Corvina Könyvnyomda, Békéscsaba, 1902., p. 169.

²⁶ Dr. Rell Lajos: A békéscsabai Múzeum. Története, épületének és gyűjteményeinek leírása. Békéscsabai Múzeum-Egyesület, Békéscsaba, 1914., p. 84.

A természettudományi tár tekintetében mindketten elsőként Beliczey István, Békés vármegye nyugalmazott főispánjának adományát említik 1900-ból. Beliczey egy „Mammuth-fog”-at és Tószegen gyűjtött „megszenesedett búzát” ajándékozott a múzeumnak.

Ezután következik a sorban, 1901-ből, a vásárlás útján szerzett Koncsek-féle gyűjtemény őscsontokat tartalmazó része. Erről tudhatunk meg többet, ha fellapozzuk a Békésmegyei Közlöny 1901-es, 78., 83. és 84. számait, ahol több ízben is részletesen beszámolnak a gyűjtemény megvásárlásáról. Sőt, Krammer Nándor még részletes leírást is közöl a megvásárolt tárgyakról.²⁷

Az 1901. szeptemberi Békésmegyei Közlöny híreiből megtudjuk, hogy a Békéscsabai Múzeum-Egyesület megvette Koncsek Gy. József gyömai ipariskolai igazgatótól harminc éven át gyűjtött, rendkívül gazdag régiséggyűjteményét. A gyűjteményt 900 koronaért dr. Reisz Miksa alelnök és Balás Ádám múzeumigazgató vásárolta meg a múzeum részére.

Ezek között voltak mamutcsontok: fogak, különböző csonttöredékek, bordacsontok, állkapocs darab és agyarak. Értékes leletnek számított a masztodon koponya, valamint az „összarvas” csontjai és agancsának darabjai – amelyek valószínűleg az óriásszarvas (*Megaloceros giganteus*) csontjai lehettek. Továbbá jégkorszaki orrszarvú, gímszarvas, medvekoponya is szerepel a felsorolásban. Összesen 21 darab csontlelet került be a természetrajzi leltárba.

— A csabai muzeum gyarapodása A Békéscsabai Muzeum-Egyesület megvette Koncsek Gy. József gyömai ipariskolai igazgatótól harminc éven át gyűjtött rendkívül gazdag régiséggyűjteményét. Reisz Miksa dr. alelnök és Balás Adám muzeumigazgató vásárolták meg a gyűjteményt 900 koronaért.

Békésmegyei Közlöny, 1901 (28. évfolyam) július-december, 78. szám

A Koncsek-féle gyűjteményből néhány darab még ma is megtalálható a raktárunkban, például egy mamut fél alsó állkapcsa.

65

IV. Cermészetrajzi és palaeontológiai tár. Rövid jelzése:
T. kék alapon.

Szám	A tárgy neve	Lebőhelye	Kora	Mennyiség			Érték kor.
				darab	darab	darab	
A II. számú szekrényben:							
1	Mammuth-fog (<i>Elephas primigenius</i>)	Dévény	1900	Ajándék	Beliczey István	5	
2	Megszenesedett búza	Tószeg	1900	-	-	2	
3	Mammuth (<i>Elephas primigenius</i>) alsó fél állkapocs (mandibula)	Gyöma	1901	Vétel	Koncsek József	30	
4	Mammuth-állkapocs-darab	-	1901	-	-	5	
5	Mammuth-rápfog (dens molaris)	-	1901	-	-	5	
6	Mammuth-agyar-darab	-	1901	-	-	10	
7	Mammuth-falcsont (os parietale)	-	1901	-	-	10	
8	Ósszarvas (<i>Cervus megaros</i> ?) koponya (cranium)	-	1901	-	-	15	
9	Mammuth, ízületi csontdarab (apophysis)	-	1901	-	-	1	
10	Mammuth-rápfog (dens molaris)	-	1901	-	-	5	
					Átvétel	88	

²⁷ Békésmegyei Közlöny, 1901 (28. évfolyam) július-december, 78., 83. és 84. szám

A Krammer Nándor kiadványából ismert gyűjteményi lista első lapja, gyűjteményünk első darabjaival

Az óriásszarvas

(*Megaloceros giganteus*)

A pleisztocén során, mintegy 400 000 évvel ezelőtt jelent meg Euráziában, és az utolsó jégkorszak, a Würm végével tűnt el. A radio-karbon kormeghatározással a legkésőbbi lelet korát 7 700 évesre datálták. A jégkorszaki embernek kortársa volt, melyet számos barlangrajz és a szarvas csontjaiból és agancsából készült lelet is bizonyít. Angolul „ír jávorszarvasnak” (Irish elk) nevezik, mivel először csontjai főleg írországi lápokból kerültek

elő. De ma már tudjuk, hogy egész Európa területén, így nálunk is előfordult. A hatalmas természetű szarvasféle marmagassága mintegy 2,1 méter volt. Lapátos, a jávorszarvaséra emlékeztető agancsának terpesztése elérte a 3,65 métert, tömege pedig a 40 kg-ot. Az állat tömege átlagosan 450–600 kg-os volt, de akár 700 kg-os példányok is lehettek. Hatalmas agancsa miatt valószínűleg elkerülte az erdőket, mivel fennakadhatott volna a fák ágaiban, így inkább a nyílt, füves térségeken élhetett. Az első csontleletek alapján az óriásszarvasról úgy vélték, hogy a gímszarvással (*Cervus elaphus*) áll rokonságban, azonban a DNS-vizsgálatok eredményeképpen kiderült, hogy a legközelebbi ma is élő rokona az európai dämadvad (*Dama dama*).

Kihalásának okai vitatottak, mint minden jégkorszaki megafaunába tartozó állat esetében. Van olyan vélemény, miszerint a túl nagyméretű agancsaik okozhatták kipusztulásukat, mások szerint őseink túlzott vadászata eredményezte a faj kihalását. Valószínűleg mindkettő igaz, és ehhez hozzájárultak még a megváltozott éghajlati viszonyok is.

A Krammer-féle lajstromból kiderült, hogy Koncsek Józseftől még két darab tengeri csigát is vásároltak: egy vívócsiga vagy óriás szárnyasciga (*Strombus gigas*), és egy nagy hordócsiga (*Tonna galea*) került be a természetrajzi tárba. Ezek nagyméretű, látványos csigaházak lehettek, melyekhez akkoriban nehéz volt hozzájutni, mivel ezek a fajok az Atlanti-óceán nyugati felén, leginkább a karibi térségben élnek.

Nagy hordócsiga
(*Tonna galea*)

Óriás szárnyasciga
(*Strombus gigas*)

Gyűjteményünk első feltételezett darabjai, a Zsilinszky államtitkár által adományozott túzokok, egy tojó és egy hím madár preparátuma

Krammer listájában a következő tárgy az 1902-ben beszerzett két túzok, melyeket Zsilinszky Mihály ajándékozott az intézménynek. A tárgy nevénél: „Túzok (2 darab) (hímek)” leírás szerepel.

Rell Lajos a Zsilinszky Mihály által ajándékozott két darab túzokról külön emlékezik meg, melyeknek az 1914-ben megnyílt kiállításon önálló vitrint szenteltek. Jól látta már akkor, hogy ez a két túzok „*állandó ékessége lesz ezen tárunknak*”, mert valóban a mai napig fontos helyet foglalnak el a természettudományi kiállításunkban. Ahogy korábban említettem, nem egészen világos a történetük, de vegyük tudomásul, hogy így születnek a legendák.

Mégis, jobb ma egy túzok...

A magyar természetvédelem egyik jelképévé vált túzok (*Otis tarda*) a legnagyobb testű hazai madárfajunk, és egész Európában a legsúlyosabb repülőképes madár. A kakasok elérhetik a 16 kg-ot, míg a tyúkok vagy tojók legnagyobb súlya 6 kg lehet. Nagy testsúlyuk ellenére elég jól tudnak repülni, de elsősorban mégis a földön érzik jól magukat. Erős lábaiknak köszönhetően gyorsan futnak. Tavasszal, nászuk során a kakasok dürgése csodálatos látványt nyújt. Fontos számukra a zavarásmentes, nyugodt vidék, ahol megfelelő élelmet találnak. A faj nagyrészt mindenevő, a felnőtt madarak inkább fűfélékkel táplálkoznak, de a cseperedő fiókáknak létfontosságú a rovarláplálék.

A faj a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesületnek, valamint a Körös-Maros Nemzeti Parknak is címerállata. 1986-ban és 2014-ben „Az év madarává” választották. A világ legnehezebb repülő madarának védelme nem egyszerűen csak egy fontos faj megővéséről szól, hanem élőhelyének, a füves pusztának a megmentését is magában foglalja. Magyarországon a faj megmentésében központi szerepe van a Békés megyében található Körös-Maros Nemzeti Park dévanyai túzokrezervátumának.

Hazánkban a túzok 1970 óta fokozottan védett, természetvédelmi értéke a legmagasabb kategóriát jelentő 1 000 000 forint.

68								69								
IV. Természettajzi és palacontológiai tár. Rövid jelzése : T. kék alapon.								IV. Természettajzi és palacontológiai tár. Rövid jelzése : T. kék alapon.								
Száml.	H tárgy neve	Lebőhelye	Kora	Beszerzés			Érték kor.	Száml.	H tárgy neve	Lebőhelye	Kora	Beszerzés			Érték kor.	
				ideje	módoja	kitől						ideje	módoja	kitől		
						Áthozat	370									
31	Koponya (emberi)	Tionóló		1900	Ásatás	Balás Ádám	1	40	Sterna hirundo. Kúszvágócsértlójas	Kigyós	1898	1902	Ajándék	Tarján Tibor	3	
32	Guajacum officinale, Pockfa (lignum sanctum)	Nyugt-lezia		1902	Ajándék	Turesányi P.	0.4	41	Sterna minuta. Kis csértlójas 3 drb	"	1898	1902	"	"	2	
A X. számú szekrényben :																
33	Alca torda. Tordálka 1 drb tojás	Külföld	1896	1902	Ajándék	Tarján Tibor	0.4	42	Hydrochelidon hybrida. Fattyú szerkőtojas 1 drb	"	1899	1902	"	"	2	
34	Cephus gryll. Enekő alca 1 drb tojás	"	1896	1902	"	"	0.5	43	Hydrochelidon nigra. Fehérszárnyú szerkőtojas 1 drb	"	1899	1902	"	"	2	
35	Colymbus cristatus. Nagy vöcsök 1 tojás	Öcsöd	1899	1902	"	"	1	44	Hydrochelidon nigra. Kormos szerkőtojas 3 drb	"	1899	1902	"	"	1.20	
36	Colymbus griseigens. Vörösnakú vöcsök 5 drb	Kigyós	1899	1902	"	"	1	45	Mergus serrator. Örvös bukótojas 1 drb	Külföld	1896	1902	"	"	1	
37	Colymbus nigricollis. Fekete nyakú vöcsök 6 drb	"	1897	1902	"	"	1.40	46	Fuligula nyroca. Czigányréce-tojas 2 drb	Kigyós	1899	1902	"	"	4	
38	Larus fuscus. Fekő sirálytojas	Külföld	1896	1902	"	"	0.50	47	Anas boschas. Tökös réce-tojas 8 drb	"	1897	1902	"	"	2	
39	Larus ridibundus. Danka sirálytojas 7 drb	Kigyós	1897	1902	"	"	3	48	Anas domestica. Házi kacsa-tojas 1 drb	Csaba	1899	1902	"	"	0.20	
						Átvitel	370								Átvitel	380

A Tarján Tibor által 1902-ben ajándékozott tojás-gyűjtemény listája, melyet csak a Kramer könyvből ismerünk.

Ugyancsak értékes ajándék volt Tarján Tibor ifjúkorában összegyűjtött tojásgyűjteménye, melyet még egyetemistaként, 1902-ben ajándékozott a múzeumnak. A Kramer-féle listából kiderül, hogy pontosan 100 tételes tojásgyűjteményről van szó. Ennek „főérdekessége”, ahogyan Rell Lajos később fogalmaz, hogy nagyrészt Békés megyében talált madarak tojásait tartalmazza, de vannak benne külföldön gyűjtött tojások is. Nagyon fontos, hogy Kramer Nándor leírásában megmaradt, hogy honnan és melyik évben gyűjtötte be a tojásokat Tarján. Innen tudjuk, hogy a gyűjtemény legrégebben begyűjtött tojásai 1893-ból származtak. Ebből is láthatjuk, hogy milyen hatalmas veszteség, hogy ez a gyűjteményi rész majdnem teljesen az enyészeté lett.

Kramer lajstromában még szerepel egy kitömött páva (Sozánzky D. ajándéka), egy fogoly (Muntyán S. ajándéka), emberi koponyák (Balás Ádám ásatásról gyűjtötte 1900-ban) és egy Guajacum officinale Pockfa néven beírt Guajakfa (lignum vitae = az élet fája), amely Turcsányi P. ajándéka volt.

A Kramer-féle beszámoló a Tarján Tibor tojásgyűjteménye után már csak néhány jégkori valamint későbbi őz- és szarvasagancsról, valamint „öslő” csontról tesz említést, továbbá még néhány emberi koponyáról, melyek ugyancsak ásatásokról kerültek elő 1902-ben.

Rell Lajos az 1914-es, későbbi beszámolójában még lepke- és bogárgyűjteményről is ír, melyeknél azonban megjegyzi, hogy elég szegényes és kiegészítésre szorul a továbbiakban.

Az ásványtár is szegényes, amelyhez azt írja, hogy „nagy a reményünk azonban, hogy a Nemzeti Múzeum fölös ásvány-példányaiból szíves lesz ásványgyűjteményünk alapját megvetni.” A meglévő ásványokat Filipinyi Samu és Grünwald Kálmán adományozták.

1900 és 1912 között a gyűjtemények a Rudolf Főgimnáziumban voltak elhelyezve, és itt próbáltak néhány termet úgy berendezni, hogy ezek látogathatók legyenek. Tulajdonképpen ezt tekinthetjük az első állandó kiállításunknak is, ahol a természettudományi anyag megtekinthető volt.

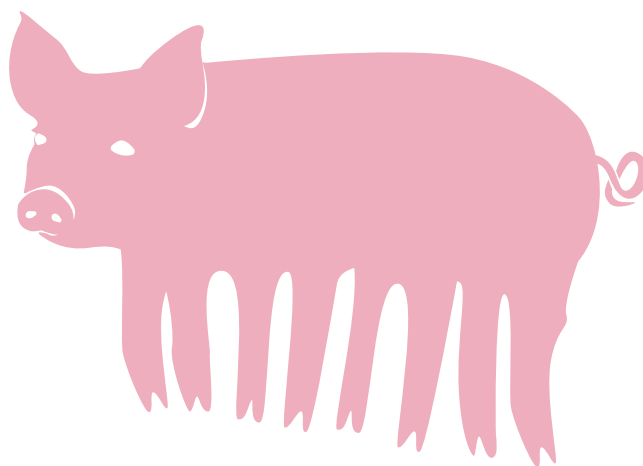
4. *Természetráji és paleontológiai tár.* Első darabjait Beliczey István, Békésvm. ny. főispánja adományozza múzeumunknak 1900.-ban. 1902.-ben Tarján Tibor egyet. hallgató értékes tojásgyűjteményét adja át természetráji tárunk számára, mely nagyrészt Békésvármegyében s környékén gyűjtött tárgyakból áll. — *Ásatás* útján is számos tárgy jut birtokunkba, főképp Gyulavarsándról 1902. és 1903.-ban. Végül a megvett Koncsek-féle gyűjteményből 21 darabot helyezhettünk a paleontológiai részbe. Dr. Zsilinszky Mihály ajándéka, két szépen ki-tömött tűzok, állandó ékessége lesz ezen tárunknak. Ujabban szerzett darabjai közül nevezeteseek: fatörzsdarab, mely tégladarabot nőtt körül (German György adománya), Beliczey Géza nagybirtokos ajándéka (8 lábú malac), végül Filipinyi Samu és Grünwald Kálmán néhány ásvány.

A természetráji és paleontológiai tárunk első darabjainak listája Rell Lajos 1914-es kiadványából

Amikor a **Közművelődés Házát** átadták 1914-ben, már kész kiállításokkal várta a közönséget az új vezetés. A IV. számú teremben külön rendezték be a természetráji és iparművészeti gyűjteményből álló kiállítást. Rell Lajos az 1914-es könyvében már úgy mutatja be a gyűjteményt, ahogyan a kiállításon elhelyezték. Arról is beszámol, hogy a szekrények tetején a vármegyében talált koponyákat helyezték el, 16 darabot, azonban nem tudjuk, hogy pontosan milyen koponyákról van szó. Feltételezhetően az emberi koponyákra gondolt.

Ekkor, a felsoroltakon túl, van két látványos érdekesség is a természettárban: egy fatörzsdarabja, amely egy tégladarabot nőtt körül, ez German György adománya, illetve egy nyolclábú malac, amely Beliczey Géza nagybirtokos ajándéka. Ezen darabok sajnos nem maradtak meg.

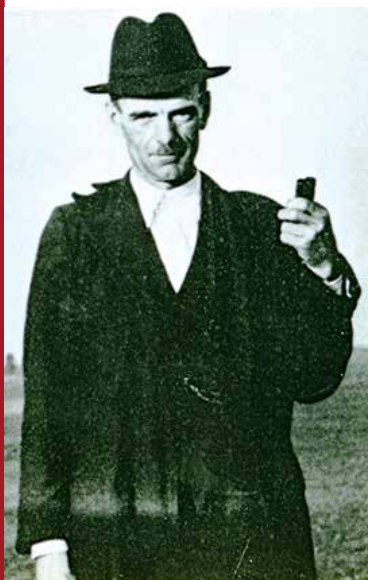
A gyűjteményünk első darabjainak feltérképezése nem könnyű feladat, mivel az első természettudományi leltárunk megsemmisült. Abból az időből fénykép nemigen maradt fenn, és a tárgyak jelentős része is elveszett. Így ma már csak a korabeli leírások alapján sejtjük, mekkora és milyen lehetett az első természetráji gyűjtemény. Azonban van néhány emblemikus tárgy, preparátum, amely megmaradt, és jól képviseli a múzeumunk kezdeti történetét, és amelyekre ma is büszkék lehetünk.

3

Dr. Tarján Tibor, a múzeumtár első őre

Nézzük, hogy ki volt az a lelkes ifjú, aki már egyetemistaként támogatta a múzeum létrehozásának ügyét, és adományaival nagyban hozzájárult a természettudományi tár kialakulásához.

Dr. Tarján Tibor (1879–1945)

Tarján valójában Sztraka Tibor néven született 1879-ben Békéscsabán. Iskoláit szülővárosában, majd a szarvasi gimnáziumban végezte. Jogi tanulmányait először Kolozsváron kezdte el, majd Budapesten folytatta. Ügyvédi oklevelét 1908-ban Budapesten kapta meg. Ügyvédi munkája mellett a vadászat iránti szenvedélye vezette el az ornitológiához, és ahhoz az elköteleződéshez, hogy egész életén át a madárvilág tanulmányozásával foglalkozzon. A vadászat és a madártan szeretetét nagyapjától, Sztraka Károly csabai néptanítótól örökölte, aki Petényi Salamon Jánosnak, az első nagy magyar ornitológusnak volt a barátja és munkatársa.

Sztraka Károly, Tarján nagyapja, „*kitűnő talentum hírében állott*”, írta róla egykoron Haan Lajos. „*Ő jó festész, ügyes vadász, szenvedélyes természet vizsgáló, jeles pomolog²⁸, meglehetősen költő s mint ilyen, a szláv irodalom mezéjén eléggé ismeretes. Ő a magyar természet vizsgáló társaságnak is tagja s annak gyűléseiben az előtt élénken részt vett.*” Petényi Salamonnal²⁹, a Nemzeti Múzeum őrével folyamatosan tudományos levelezésben állt, elsősorban madártani témában, „*s az általa sajátkezűleg kitömött alföldi ritkább madár és emlős fajok most is a múzeum termeit díszítik*”, tudjuk meg Haan Lajostól.³⁰ Erre bizonyíték a levelezésük, valamint Petényi a jegyzeteiben több ízben is említi Sztrakát. A nagyapa 38 éven keresztül tanította Csaba ifjúságát, és eközben szenvedélyesen foglalkozott a gyümölcsnemesítéssel és gyümölcsstermesztéssel, művészetekkel és a természetvizsgálattal egyaránt.³¹

28 pomolog = pomológus, a gyümölcsfákkal foglalkozó szakembert jelenti

29 Petényi Salamon János (1799–1855), magyar természettudós, zoológus, a magyar madártan és őslénytan megalapítója

30 Haán Lajos naplója, Kézirat a Békés Megyei Könyvtárban, 1870.

31 Réthy Zsigmond: Bemutatjuk megyénk ornitológusait – 5. Sztraka Károly (1803–1863) In: Múzeumi Híradó 1975/3. szám, Békéscsaba, 1975., pp. 21–22.

Tarján Tibor megismerkedett **Schenk Jakob** bal, a kitűnő ornitológussal, aki később Vönöczky-Schenk Jakob³² néven a Magyar Madártani Intézet igazgatója lett. A Tarján életrajzával foglalkozó irodalmak következetesen azt közlik, hogy Kolozsváron ismerte meg Schenk Jakabot. Azonban, ha figyelmesen olvassuk az 1930-ban megjelent Békéscsaba monográfiájában írt tanulmányt, akkor más következtetésre jutunk. A könyvben Schenk Jakob írja az ajánlást Tarján cikkéhez, és ott arról számol be, hogy a szarvasi gimnáziumi évek alatt szövődött a barátságuk.³³ A szarvasi gimnáziumi évek során ismerhették már egymást, annak ellenére, hogy Schenk Jakob idősebb volt, de említi, hogy ornitológus szakkörön találkoztak. Tény, hogy Kolozsváron is együtt tanultak a Jogi Karon, és végül Tarján talán az ő biztatására kezdett foglalkozni tudományos szinten az ornitológiával, és lett rendszeres cikkíró a Madártani Intézet szaklapjában, az **Aquilában**.

A Schenk Jakob által 1928-ban szerkesztett, kézzel rajzolt tábla a madarak vándorlási útvonalait mutatja be.

32 Vönöczky-Schenk Jakob, zoológus, ornitológus, természetvédő, aki 1933-tól a Magyar Madártani Intézet igazgatója volt, 1905-től pedig az Aquila folyóirat szerkesztője

33 Tarján Tibor: Békéscsaba és vidékének madárvilága. In: Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia. Szerk. Korniss Géza. Békéscsaba: Körösvidék Nyomda., 1930., pp. 103-129.

Dr. Tarján Tibor, már végzett ügyvédként, 1925 után lett a békéscsabai múzeumban a Természetrajzi Tár őre, vagyis ő lett az első igazi természettudományos muzeológusa intézményünknek.

Fontos megjegyeznünk, hogy munkája mellett, minden díjazás nélkül, önként teljesítette ezt a feladatot. De láthattuk, hogy sokkal korábban csatlakozott a múzeum ügyéhez, hiszen már tanulóként, és később egyetemistaként tagja volt a Múzeum-Egyesületnek, és adományával is gyarapította a gyűjteményt. Ahogy a helyi újságcikkek is beszámolnak róla, és Rell Lajos is leírja, már 1902-ben 100 darabból álló madártojás-gyűjteményt adományozott a múzeumnak, melynek legkorábbi darabjai 1893-ból származtak.

Majd későbbiekben többször tett hasonló adományokat, mivel most már tudatosan gyűjtött preparátumokat és madártojásokat a múzeumnak.

Autodidakta módon képezte magát ornitológiából. Amikor 1893-ban Herman Ottó megalapította a Magyar Ornithológiai Központot, és utána nagy „propagandát” indított, hogy központosítsa a magyarországi ornitológusokat, a felhívásra már az első években két csabai megfigyelő jelentkezett: Linder Károly és Tarján Tibor. Hihetetlen munkabíráásával, szakértelmével, szervezőképességével rövid idő alatt országos hírnévre tett szert, és mindezt a múzeumi gyűjtemény gyarapításának szolgálatába állította. Olyan vadászokkal, műkedvelő madarászokkal, kiváló preparátorokkal tartott fenn szoros kapcsolatot, mint Dinya Elek, Hankó Mihály, Lipták János. Nagyrészt tudományos célból vadászott, hogy a preparátumokkal a békéscsabai múzeumot és a Nemzeti Múzeum Állattárát is gazdagítsa.³⁴ megszokott vadászterülete a dobozi határban volt, ugyanakkor sokszor járt ki vadásztársaival és preparátorokkal a békéscsabai alvégi legelőre, és annak folytatására az Ókigyósi pusztákra és a Nagygyöpre. Rendszeresen közölte megfigyeléseit az *Aquilában*, ahol legalább 30 cikke jelent meg. Ezenkívül írt a *Kócsag*, *A természet* és a *Nimród* című vadászújságokban is.

Bár nem természettudományos végzettséget szerzett, de mégis hatalmas lelkesedéssel állott minden olyan ügy mellé, amely a természetismeret népszerűsítését szolgálta. A Múzeum-Egyesület tudományt népszerűsítő előadásainak sorában, amelyek arra voltak hivatottak, hogy a tudományos kérdések iránt felkeltsék az érdeklődést, Tarján már 1903-ban tartott előadást. Előadásának címe – *A madarak hasznáról és védelméről* – nem volt véletlen, utalva Herman Ottó³⁵ hasonló című munkájára.³⁶ Az előadás kivonata megjelent a helyi újságban is, ahol a szerző hihetetlen tájékozottságról és ornitológiai jártasságról tesz tanúbizonyságot. Felhívja a figyelmet az énekesmadarak védelmére, kemény és megdöbbentő számokkal támasztja alá a madarak pusztítását Európa-szerte, valamint tanácsokat ad, hogy hogyan kell etetni télen a madarakat, és hogyan készítsünk nekik madárodút. Ezt írja jótanácsként a madárodú kapcsán: „Nagy gondot kell fordítanunk továbbá a felállítására. Erősítsük a kert kevésbé járt részein 4-5 méter magasban a fa törzséhez nyilásával mindig kelet vagy délkeletnek nehogy a cirmos szemet vessen kertünk dalosára.”

Békésmegyei Közlöny,
1903., (30. évfolyam)
január-június, 13. szám

34 Magyar Gábor: Magyarország ornitológusok életrajzi lexikona. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2018., p. 262.

35 Herman Ottó (1835-1914), magyar természetkutató, zoológus, néprajzkutató, régész és politikus. Sokszor nevezik az utolsó magyar polihisztnak.

36 Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról. Budapest, 1901., p. 279.

sületet. Annál nagyobb az öröm, melylyel hírt adhatunk arról, hogy a csabai múzeum természetrajzi-tárának fejlődése hatalmas lendületet vett azzal a nagyszabású adománnyal, melylyel Tarján Tibor, csabai jogszigorló, jónevű ornithologus, az országos ornithologiai központ állandó vidéki megbízottja, a következő levél kíséretében ajándékozta meg az együletet:

„Tapasztalva a csabai múzeum-egyesület eredményekben gazdag buzgólkodását s lelkesedve ezen tevékenységen, arra az elhatározásra jutottam, hogy csekély erővel ugyan, de annál nagyobb kitartással én is azon leszek, hogy a jelenleg még gyenge alapon álló természetrajzi osztály is, a szépen fejlődő régiség- és képtár mellett, életre ébredjen. Ebbeli elhárózássom tanujelül szolgáljon sok fáradság révén összegyűjtött tojás kollekció ajándékom, mely áll 295 darab nagyrészt Békésmegye területén összeszedett vad-madár tojásból, körülbelül 150 fajban...”

Gyarapszik a múzeum állattára

Tarján Tibor dr. értékes ajándékai

(A Közlöny eredeti tudósítása.)
Békéscsaba jónevű, lelkes ornitológusa: Tarján Tibor dr. ismét értékes és nagyértékű ajándékozással járult a városi múzeum állattárának gazdagabbá tételéhez.

A jeles ornitológus ügyvéd ugyanis az utóbbi napok folyamán Szalay Imre társaságában tudományos célú vadászalaton vett részt, amely a legnagyobb és legköltebb magyar pusztán, a Hortobágyon folyt le. A két ornitológus az ősz vége felé megindult kelet-európai és ázsiai madárvándorlásnak magyar alföldi lecsapódását igyekezett megfigyelni a Hortobágy végtelen pusztaságában.

Békésmegyei
Közlöny,
1929 (56. évfolyam)
október-december,
155. szám

A madarak hasznáról és védelméről.

Írta: Tarján Tibor.

III.

Elborzadás s megvetés érzete fog el bennünket, midőn tudomást szerzünk arról, hogy vannak embertársaink, kik ezerszámra mészárolják hasznos apró énekeseinket, csak azért, hogy az eledelében is különöset kereső inyencok étvágya csillapuljon s a divatosináló párizsi kereskedők, kitömött apró madár kalapdiszkek eladásával fokozzák jövedelmüket.

Ne sajnáljunk fáradságot s csekély költséget, ha a zordon tél betakarja az eleséget nyújtó rétet, seperjük el kertünkben néhány négyzetméterre a havat, s naponta szórjunk kevés fűmagos buzaaljat az éhező koldusoknak. Humanitásunknak adjuk tanujelét, ha nyilvános parkokba közadakozáson etető helyeket létesítünk. E célra legalkalmasabb éjszak felől a hófúvások ellen magas sövénykerítéssel övezni a tisztás helyeket, s reá eledelül szórjunk napraforgó, kender, repce s vegyes fű magot. Kedves eledele a gyümölcsfákat szorgalmasan tisztogató cinke féltéknek a fagygyű, nem lesz oktalan ezért, ha a sövénykerítés galyaira szalona félet tűzünk,

Egyik legfontosabb műve, amely számunkra kordokumentum, a Békéscsaba monográfiájába írt **Békéscsaba és vidékének madárvilága** című fejezet. Ennek lektorálására Schenk Jakabot, a neves ornitológus barátját kérte meg, aki a következőképpen méltatta Tarján munkájának jelentőségét:

„Milyen más volna a helyzet, ha valaki legalább egyetlenegy községre vonatkozólag is összeállított volna egy hasonló jegyzéket, a madárvilág jegyzékét a XIX század elejéről, mint amilyent Tarján Tibor ad Békéscsaba jelenlegi orniszáról. Mindjárt tiszta képet alkothatnánk magunknak az akkori madárvilágról és annak azóta lezajlott «történelméről». Mert hiszen nemcsak az emberiségnek van történelme, hanem van minden egyéb élőlénynek is.” „...Minél több ilyen okiratunk van, annál pontosabban ismerjük a madárvilág történetét, amely viszont szervesen belekapcsolódik az illető terület kulturtörténetébe.”

A következő sorok pedig elárulják az akkori madártani viszonyokat is: *„A Tarján által fölsorolt 182 faj a Csonkamagyarország madárfajainak a fele, ami, tekintettel arra, hogy a szóbanforgó terület szinte tökéletesen egységes és mint intenzív művelés alá fogott föld legkevésbé alkalmas fajokban gazdag madárvilág kitenyésztésére, igen jelentékenynek mondható.”³⁷*

A kor szintjéhez mérten hihetetlenül előrehaladott gondolkodás jellemezte a természetvédelemhez való hozzáállását is. Elsősorban a vízimadarak védelmének volt a szorgalmazója, s ezen belül is az élőhelyek megőrzésének jelentőségét hangsúlyozta. *„Különösen előremutató volt ez a törekvés az ő idejében, mikor még a vadon élő állatokról általában csak fajvédelemre szorítkozva igyekeztek gondoskodni.”* – fejtette ki Sterbetz István előadásában, melyet a Körös-Maros-vidéki Természetvédelmi Igazgatóság kutatási konferenciáján, Szarvason tartott, 1996. október 15-én.³⁸

Amennyiben kézbe vesszük a **Békés** című újság 1910-es februári számát, kiderül az is számunkra, hogy ekkor alapították Békéscsabán az első Állatvédő Egyletet dr. Tarján Tibor ügyvéd kezdeményezésére, aki már évekkel azelőtt mozgalmat indított az ügy érdekében. Ő készítette az egyesület alapszabályát, Krammer Nándor nyitotta meg az ülést, és özv. Jávor Gyulánéval együtt Krammer lett az egyesület elnöke.³⁹

Nagyon sok jótékonyági egyesületet támogatott, továbbá támogatta a csabai köztéri szobrok állítását is. Mindig odaállott a jó ügyek mellé, és jogi tanácsaival önzetlenül segítette a rászorulókat. Számos testületnél végzett ügyészi feladatokat, díjazás nélkül.

Az első világháború után a második világháború kitöréséig vezette az újjászervezett múzeum Természettudományi Tárát. Az általa felügyelt természetrajzi gyűjtemény, amely ekkor nagyrészt madárpreparátumokból állt, 1945-re már 190 madárfaj 412 egyedét tartalmazta. Évente 25–50 madárpreparátummal gazdagította a gyűjteményt, melyeket ő szerzett be és preparált vagy preparáltatott neves szakemberekkel.

37 Tarján Tibor: Békéscsaba és vidékének madárvilága. In: Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia. Szerk. Korniss Géza. Békéscsaba: Körösvidék Nyomda., 1930., pp. 105–106.

38 Sterbetz István: Adatok a tervezett Körös-Maros-vidéki Nemzeti Park megismerésének múltjából. In: Natura Bekesiensis, 3. szám, Békéscsaba, 1996., pp. 5–14.

39 Békés, 1910. (42. évfolyam, 1–52. szám)1910–02-13 / 7. szám

4

A két világhégés okozta veszteségek

A Nagy Háború okozta károk

Az 1910-es évek ígéretes fejlődésének az első világháború drasztikusan vetett véget. A Nagy Háború idején a múzeumépületben több oda nem illő intézmény is működött: a Gabonaiipari Országos Központ, valamint számos hivatal irodája, az iskola, diákétkezdé, majd az utolsó években a helyi rendőrség is bekerült a falak közé. A harci helyzetben a Rudolf Főgimnáziumot katonai kórház céljára lefoglalták, így az iskola is a Közművelődés Házába költözött, és a gimnáziumi diákok hét terem kaptak meg tanulás céljára. El lehet képzelni azt a káoszt, amit a termek gyors kiürítése okozott a nemrégiben még pedáns rendbe szedett gyűjteményekben. A múzeum becsukta kapuit, hiszen az ilyen módon összezsúfolódott gyűjtemények már nem is voltak bemutatatható állapotban.

1918 nyaratól rövid ideig úgy látszott, hogy helyreáll a rend, hiszen újra kulturális rendezvényeket tartottak az épületben. Az Auróra Kör hangversenyeket, irodalmi felolvasó esteket és képzőművészeti kiállításokat szervezett. Azonban ez a múzeumi részt nem érintette, hiszen csak a nagyteremben voltak rendezvények.

Az 1919. április 26-ai román katonai megszállás ismét megbénította a kulturális életet. Hogy micsoda életrevaló ötlet mentette meg a múzeumi gyűjteményt a teljes kifosztástól, a következő történet szemlélteti. Rell Lajos múzeumigazgatóról egy iskolatörténeti visszaemlékezésben írja le dr. Tóth Józsefné, hogy milyen kiváló érzéssel intézkedett a román megszállás idején. Felkérte a helyi görögkeleti egyház román lelkészét, hogy segítsen neki kieszközölni a múzeum számára a védelmet a frissen megérkezett román katonai parancsnoknál. A pápa kérésére védelem alá vették a múzeum egész épületét, melyet román pecséttel zártak le. Így a városba érkező későbbi román csapatok sem bántották az épületet és a benne levő tárgyakat.⁴⁰ Hát ennyin múlt... Köszönet érte Tanár Úr!

⁴⁰ Boldizsár Lajos, Dr. Domonkos Tamásné, Furák Györgyné: A Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium 125 éve, Iskolatörténeti tanulmányok, Békéscsaba, 1980., p. 588.

A múzeum épülete az 1930-as években

A két világégés között

Az 1920-as években, a trianoni megrázkódtatás után, Békéscsabán is nehezen indult újra a múzeumi és művelődési élet. Az épületet 1924-ig zárva tartották, és csupán 1927-re sikerült minden más tevékenységet kiszorítani a falak közül, és eredeti rendeltetésüknek visszaszerezni a termeket. A teljes gyűjteményi anyagot újjá kellett szervezni, annál is inkább, mivel a vallásügyi és kulturális minisztérium felszólította a vármegyét és a városokat a múzeumok helyzetének rendezésére. Ebben olyan neves szakemberek vettek részt, mint Banner Benedek gimnáziumi tanár (régész-néprajzoscént), Tarján Tibor ügyvéd (ornitológusként és természetrajzoscént), valamint Linder László evangélikus lelkész (néprajzoscént). Az újjászervezés és a veszteségek felmérése után újra elkezdték a gyűjtemények gyarapítását is, de továbbra is tiszteletdíj nélkül, főhivatásuk mellett végezték a múzeumi munkát.

Az 1930-as állapotokról Haan Alberttől tudunk meg többet, hiszen a Békéscsaba monográfiájában beszámol a természetrajzi tár gyűjteményi darabjairól is. Ekkor már az V. számú teremben, az akkori múzeum egyik legnagyobb kiállítóterében (a mai állandó kiállítás magasföldszinten levő első néprajzi terme) van a természetrajzi kiállítás. Elsősorban a madárpreparátumokat és a tojásgyűjteményt emeli ki, amely majdnem teljes egészében Tarján Tibornak volt köszönhető. Megjegyzi, hogy „...legújabbán értékes szerzeményekkel egészítette ki a rovarfélék, különösen a lepkék

gyűjteményét.”⁴¹ Azt írja ekkor, hogy a paleontológiai tár csupán néhány őskori (harmadkori) csontmaradványt tartalmaz. Hangsúlyozza, hogy minden őscsont Békéscsaba környékéről való. Ez azért érdekes, mert Krammer Nándor és Rell Lajos beszámolójából annak idején úgy tűnt, hogy sok őskori csontlelet van a múzeum gyűjteményében. Lehet, hogy csak a látványosabb darabokat látta ekkor Haan Albert, vagy már hiányos volt a gyűjtemény ezen része. Nem tudhatjuk...

Elsőként, az 1930-as évek elején a könyvtár olvasóterme nyílt meg, ahova beengedték a látogatókat. Az 1931-es gazdasági világválság ugyancsak kedvezőtlenül befolyásolta a gyűjtések anyagi vonatkozásait és a múzeumi munkát. Ekkor még nagyrészt a Rell Lajos által kitalált régi rendszer szerint voltak berendezve a termek. A Közművelődés Házában 1930-ban látogatást tettek a Nemzeti Múzeum szakfelügyelői, és új koncepció kidolgozását javasolták a kiállításokat illetően. 1932-ben a vezetésben is változás történt, mivel Rell Lajostól Korniss Géza vette át az igazgatói tisztséget.

Végül 1932. június 5-én megnyitották a látogatók előtt az újrarendezett múzeumot. Ekkor a dr. Tarján Tibor felügyeletével megrendezett új természetrajzi kiállítás egy termet foglalt el. Sajnos nem sok ideje maradt Csaba népének az új kiállításokban gyönyörködni, továbbá a muzeológusoknak a veszteségek pótlására sem, mert múzeumfejlődési időben mérve „nemsokára” nyakukba szakadt a következő világégés.

41 Dr. Haan Albert: Múzeum és könyvtárak Békéscsabán. In: Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia. Szerk. Korniss Géza. Békéscsaba: Körösvidék Nyomda., 1930., pp. 353-359.

A második világháború szomorú következményei

A második világháború viszontagságai újabb megpróbáltatásokat róttak intézményünkre. A háború alatt és az azt követő években nem volt látogatható a múzeum, tehát a közönség nem láthatta a termekben maradt gyűjteményeket. A háború vége felé, 1944 szeptemberében, a front közeledésének hírére elrendelték a múzeum legértékesebb anyagainak elszállítását egy Somogy vármegyei ferences rendházba. A ládába csomagolás meg is történt, de végül az elszállítás elmaradt, mivel időközben megérkeztek a szovjet csapatok. A múzeumi munkatársak sem nagyon erőltették az elszállítást, és ennek is volt köszönhető, hogy végül az anyag itt maradt.

A háború befejezése után évekig teljesen szünetelt a múzeumi munka. Az intézménynek nem volt kinevezett igazgatója, sem költségvetése. Az addig itt dolgozó múzeumi szakemberek egy része már nem tért vissza. Sajnos ebben az időszakban nagyon sok veszteség érte a teljes gyűjteményi anyagot, ahogyan a természettudományi gyűjteményünket is. 1944 októberében az épület pince részét elöntötte a víz, és az ott tárolt, nagyrészt néprajzi anyag teljesen tönkrement.

A gyűjteményekben és az épületben is jelentős és pótolhatatlan károk keletkeztek a háborúk alatt. Az alábbi történet is azt tükrözi, hogy még évek múltán sem lehetett tudni, hogy mi tűnt el, és mi maradt meg a raktárakban.

Részben mégis megvan! A Tarján-féle madártojás-gyűjtemény sorsa...

Amikor 2017-ban elkezdtük a természettudományi gyűjtemény elcsomagolását az átköltöztetéshez, egy érdekes és izgalmas történet bontakozott ki a múltból, melynek szálai a második világháborúig nyúltak vissza. Abban az évben új muzeológusként kerültem a természettudományi osztályra, és Kertész Éva nyugdíjas muzeológus hívta fel a figyelmemet egy tudománytörténeti szempontból értékes dobozra. Ekkor kezdtem el kutatni ennek történetét.⁴²

Minden gyűjteményünket érintő szakirodalomban azt olvashatjuk, hogy sajnos a Tarján Tibor által múzeumunknak adományozott madártojás-gyűjtemény teljesen megsemmisült a világháborúk idején. Ahogy az előzményekben is szerepelt, Tarján több alkalommal is adományozott madártojás-gyűjteményt a múzeumnak. 1975-ben Réthy Zsigmond arról számol be egyik cikkében, hogy megtaláltak egy dobozt, amelybe Tarján Tibor tojásgyűjteményének maradéka került bele. A muzeológus így írt erről: „*Anyagrendezés közben – a Munkácsy Mihály Múzeumban – előkerült egy 50x100x8 cm-es, tetején üvegezett fadoboz, benne 75 fajhoz tartozó 237 db preparált madártojás, meglehetősen összekeveredett és töredezett állapotban. (A tojástároló doboz eredetileg zárható volt, de a zárat valamikor erőszakkal felbontották.) A dobozban – teljes helykihasználással – különböző méretű, 1 cm magas falú apró papírtálcák vannak. Némelyik tojáson apró, gondosan írt számok találhatók. Valószínűleg ezek egy előző gyűjtemény részét alkották, ami jegyzékkel volt ellátva, de ennek ma semmi egyéb fellelhető nyoma nincs. Ebben egy felirat is található volt: „Dr. Tarján Tibor ajándéka, 1935”.*⁴³

42 Vánca Klára: Egyforma, mint két tojás? Egy madártojás-gyűjtemény hasznáról. In: Csabai Mérleg – Mesélő múzeum. XXVII. évfolyam 11. szám, 2017. június 1.

43 Réthy Zsigmond: Egy töredékes tojásgyűjtemény faunisztikai adatai. In: Múzeumi Híradó, Békéscsaba, 1975/1. szám, Békéscsaba, 1975., pp. 21-23.

5

Új élet a romokon

Az 1950-es évektől a múzeum épülete és gyűjteményei állami tulajdonba kerültek, már nem a város fennhatósága alá tartoztak. Országosan a múzeumi intézményeket a Népművelési Minisztérium vette át, és ettől kezdve az elkövetkező években jelentős előrelépések történtek a romok felszámolására és az új múzeumi élet megindítására.

1951-ben először Lükő Gábort, a gyulai múzeumigazgatót bízták meg a csabai múzeum vezetésével is. Majd rövidesen Tábori György néprajzos szakembert neveztek ki igazgatónak, aki végre a múzeumunk első teljes állású alkalmazottja lett. Utána hosszú időn keresztül, egészen 1969-ig ő vezette az intézményt. 1951-ben vette fel múzeumunk a híres festő, Munkácsy nevéét, és lett végül **Munkácsy Mihály Múzeum**.

A Munkácsy Mihály Múzeum 1951-ben veszi fel a híres festő nevéét.

A közben megyeszékhellyé lett Békéscsaba közművelődési intézményeiben is változások álltak be. A Közművelődés Házából végre „csak” múzeum lett, és a többi intézményt sorra kiköltöztették, utolsónak a könyvtárat is. Így több hely maradt a gyűjteményeknek és a kiállításoknak, és végre szakágak szerint, külön leltárkönyvbe kezdték el írni a megmaradt és újonnan begyűjtött anyagokat. Hamarosan a természetrajzi gyűjteményünk szempontjából is történtek előrelépések. A gyűjteményben a szükségessé vált selejtezést és újraeltárolást dr. Hankó Béla professzor hajtotta végre 1952 és 1954 között. Hankó Béla professzort részfoglalkozású természetrajzos muzeológusnak kérték fel erre a célra. Általa ekkor kapunk tiszta képet, hogy milyen anyag maradt a háborúk után.

Az 1951-es átalakulásokkal a múzeum irányítása közvetlenül a Népművelési Minisztérium kezébe került. Ettől kezdve a megye nagy részét lefedő gyűjtőterülettel rendelkezik a múzeum, amely a természettudomány vonatkozásában a Körösök vidékére terjed ki, **A Körösök vidékének természeti képe** munkacímrel. 1952-ben nyitották meg a múzeum első két új állandó kiállítását, az egyik néprajzi, a másik pedig természettudományi témájú volt. A megyénk természettudományi értékeit bemutató **Békés megye állat- és növényvilága** című kiállítást Hankó Béla professzor rendezte be.

Dr. Hankó Béla (1886–1959) A professzor, aki rendet tett a gyűjteményünkben

Ahhoz, hogy lássuk ki is volt az a természettudós szakember, aki végre rendbe szedte múzeumi gyűjteményünket, íme

egy rövid beszámoló Hankó Béla professzor életútjáról és tudományos tevékenységéről, a teljesség igénye nélkül.

Poprádon született, ahol édesapja járási tisztiorvos volt. A budapesti egyetem Természettudományi Karán tanult, majd itt szerzett doktori és tanári oklevelet. 1910-től az első világháború kitéréséig az egyetem Állattani Tanszékén volt tanársegéd. 1911-ben Németországban a helgolandi, majd 1912-ben és 1914-ben Olaszországban a nápolyi zoológiai kutatóállomásokon végzett szervátültetési és regenerációs tanulmányokat. 1918 júniusában nyert beosztást a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárához. Megbízást kapott a Magyar Nemzeti Múzeum keretein belül egy balatoni biológiai kutatóállomás megszervezésére. A sikeresen teljesített feladat után az 1925. május elsején megnyílt révfülöpi kutatóállomás vezetője lett. Még ebben az évben a közgazdasági egyetemen a halgazdaságtan magántanárává nevezték ki.

A kutatóállomáson folyó eredményes munka láttán a kultuszminiszter megbízta a tihanyi biológiai kutatóintézet megszervezésével is. Az 1927-ben megnyílt Magyar Biológiai Kutató Intézetben a megalakulástól két éven keresztül igazgató és egyben a balatoni osztály vezetője volt. 1929-től a Debreceni Egyetemen tanított állattant, és 1933-tól az egyetemen létesítendő Állattani Tanszék megszervezését, majd vezetését is rábízták. A második világháború alatt új helyen új feladatot kapott, hiszen 1940–1944 között a Kolozsvári Egyetem Állatrendszertani Tanszékének és múzeumának volt a vezetője. Hankó a román barlangkutató biológus, Emil Racoviță tiszteletje volt, és a háborús évek alatt ő gondoskodott a jeles román tudós Kolozsváron maradt könyvtárának és laboratóriumi felszerelésének hiánytalan megőrzéséről.

A második világháború végül Németországba sodorta, és miután felépült a tifuszos betegségéből, egy ideig a manheimi kórház laboratóriumában dolgozott. A háború után megbízták a heilbronni kórház archívumának megszervezésével és vezetésével. Ekkor két meghívást is kapott új munkahelyre, és ő habozás nélkül a Debreceni Egyetem Állattani Tanszékének tanári állását választotta, a dél-amerikai, ecuadori tanári állás helyett. Itt is maradt 1950. március végéig, és végül innen ment nyugdíjba. 1952-ben a békéscsabai múzeum természetrajzi gyűjteményének újraeltárolására kérték fel, melyet legjobb tudása szerint teljesített.

Élete végén, 1957-ben kivándorolt Kanadába, ahol a lánya és az unokái éltek. A búcsúzásra a Ferihegyi repülőtéren így emlékszik Szabó István barátja, az Állattani Közleményekben írt cikkében: „*A hatalmas gépmadár hamar a levegőbe emelkedett és ő a magasból mégegyszer utoljára láthatta hazájának földjét, melynek állatvilágát fél évszázadon keresztül annyi szeretettel és kitartó buzgalommal kutatta.*”⁴⁵

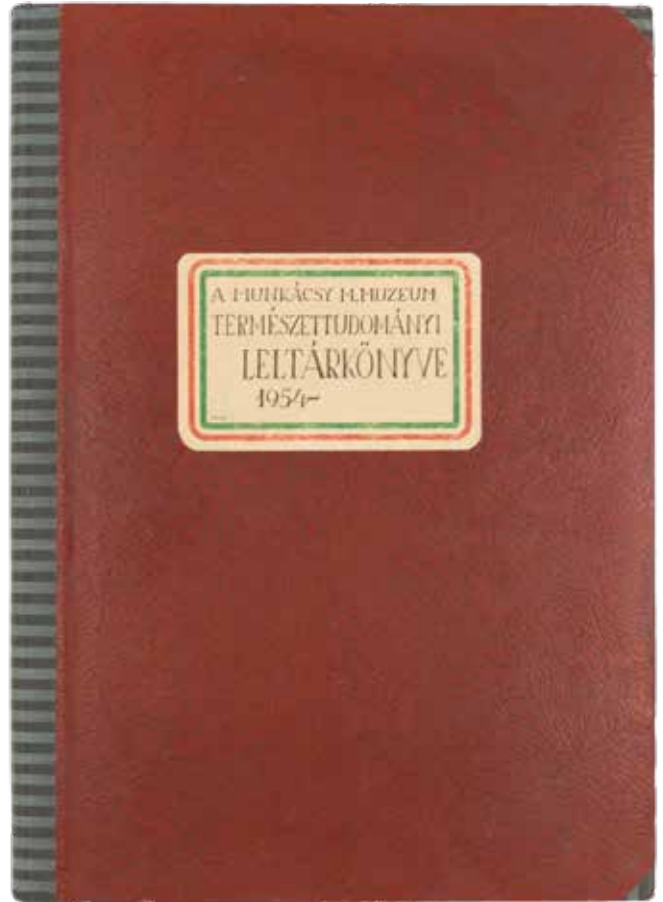

Még Kanadában is vállalt munkát a Torontói Egyetem Halászati Kutatóintézetének könyvtárában, ahol valószínűleg hazautazásáról gondolkozott, amikor a betegség utolérte. Végül 1959 novemberében tért örök nyugalomra ez a mindig mozgásban és állandó munkában lévő igazi tudósszellem.

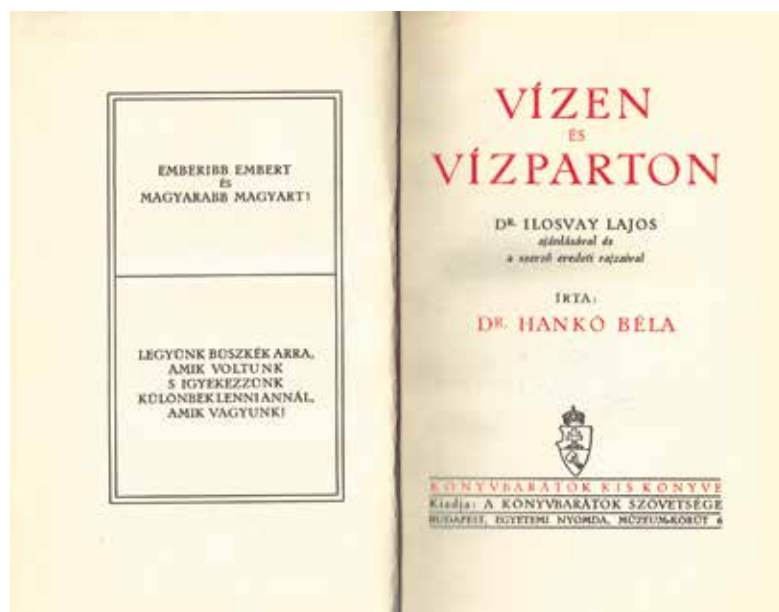
A professzor a közel fél évszázados tudományos pályafutása alatt sok kutatási területtel foglalkozott. Az évek során tizenhét könyv és több mint kétszáz tudományos és ismeretterjesztő cikk jelent meg a tollából. Külföldön is ismert és elismert szakember volt, és tagja számos tudományos társaságnak. Egyik legismertebb műve a *Vízen és Vízparton* című munkája, 1933-ban Budapesten jelent meg. Ebben az Albániában tett utazásának élményeit és a balatoni halászati módszerek néprajzi/antropológiai összehasonlítását közölte. A könyvét számos ábrával illusztrálta és rengeteg madártani megfigyeléssel egészítette ki. Jelentősek a háziállatok eredetére vonatkozó kutatásai is, melyek a mai tudásunkhoz mérten nem pontosak, de az akkori viszonyokhoz képest korszakalkotó tudományos munkák voltak, és ma is alapműnek tekinthetjük őket. Az *Ősi magyar háziállataink* 1940-ben Debrecenben, majd *A magyar háziállatok története* 1954-ben Budapesten jelent meg.

Hát kérem, ez a tudósember volt két éven át a békéscsabai múzeum munkatársa...

Hálával gondolunk rá, hogy neki köszönhetően 1954-től egy újraeltározott, rendszerezett és követhető természettudományi gyűjteményünk lett.

A Hankó Béla professzor által 1954-ben indított természettudományi leltárkönyvünk

Dr. Hankó Béla egyik fontos műve, a *Vízen és vízparton* című könyv

Az 1952-57 közötti gyarapodások

Ebből az időszakból gyűjteményfejlesztés terén a Palágyi Lajos által ajándékozott madártojás-gyűjtemény emelkedik ki, írta Domokos Tamás.⁴⁶ 1952-ben 115 tétel gyűjteményt ajándékozott a múzeumnak, melyből egy „ékszerdoboznyi” ma is látható az állandó kiállításunk természettudományi részében.⁴⁷

Palágyi Lajosról nem sokat írnak a korabeli újságokban, de később sem a múzeum történetét bemutató munkákban. Nem véletlenül, hiszen életében is egy visszahúzódó, zárkózott természetű ember volt, aki nem helyezte magát előtérbe. Azonban pár mondat erejéig mindenképpen fontos, hogy megemlékezzünk róla, hiszen nagyon értékes gyűjteménnyel ajándékozta meg múzeumunkat, ráadásul abban az időszakban, amikor alig akadt ajándékozója a természettudományi gyűjteménynek.

Amit tudunk róla, azt Domokos Tamásnak, későbbi természettudományos muzeológusunknak köszönhetjük, aki 1998-ban felvette a kapcsolatot Palágyi családjával, menyével, ifj. Palágyi Lajosné Jánosi Judittal, és begyűjtötte a fontos adatokat az ornitológus szakemberről.⁴⁸

Palágyi Lajos (1883–1959) Az ornitológus, akinek a mai ékszerdobozunkat köszönhetjük

Kunszentmártonban született Petrásovics Lajos néven. Tanulmányai elvégzése után Biharnagybajomban alapított családot. Munkája mellett szenvedélye az ornitológia, főleg a tojások gyűjtése és preparálása volt. Gyűjtőterülete igen

A Palágyi-féle madártojás-gyűjtemény kiállított darabjai

széles volt, hiszen utazásai során mindenhol megkereste az érdekes fészekaljakat. Az 1920-as évek elején Szarvasra költözött a család, mivel állást kapott egy szarvasi bankban. Ezen időszakban gyűjtött Szarvason, Biharnagybajomban, Delibláton, Bárándon, Karcagon, Gyomán, Békéscsabán, Dobozon, a Velencei-tavon, Pécsváradon, Szegeden a Fehér-tónál, Székesfehérváron, Vésztőn és Debrecenben. 1938-tól egy szerencsés örökség folytán, a felesége birtokára, Nyírábrányba költöztek. Ennek következtében az 1940-es és 50-es években a fő gyűjtési területe Nyírábrány, Nyíraczád, Nyírabony és Bagamér lett, ahonnan számos értékes faj tojása kerül a gyűjteményébe. 1952-ben már Békéscsabára költözött feleségével, hogy az itt lakó Irén lányuk közelében legyenek. Ekkor, valószínűleg a frissen megnyílt természettudományi kiállítás hatására, a múzeumnak ajándékozta a tojásgyűjteményét. Érezte, hogy korának előrehaladtával a gyűjtés már nehezebbre esik, ezért vált meg gyűjteményétől, melyet már nem tudott szaporítani. Ajándéka 115 tételt tesz ki, amely 95 madárfaj 556 darab tojását tartalmazza, melyek egylyukas preparátumok.⁴⁹ Ezek most is az általa kialakított rendszer szerint, a tőle kapott 11 kartondobozba vannak tárolva a raktárunkban. Ebből egy válogatást mutatunk be az állandó kiállításunkban, melyet a „kis ékszerdoboznak” szoktunk nevezni, hiszen úgy ragyognak benne a különféle madárfajok különböző színű és mintájú tojásai, mint a drágakövek.

Domokos Tamás így ír erről korábban: „Az 1954-ben bevezetésre kerülő szakosított természettudományi leltárkönyv első lapjain ma meghatódva olvashatjuk a «Megszerzés módja és ideje» rovatban: ajándék, 1952. IX. 10., a «Gyűjtő, ajándékozó, eladó neve és címe» rovatban pedig: Palágyi Lajos nevéét.”

Palágyi Lajos 1959. június 16-án távozott az élők sorából, és azóta szelleme madárként szállhat szabadon.

46 Grin Igor, Szatmári Imre (szerk.): Száz év műtárgyai a Munkácsy Mihály Múzeumban 1899–1999. A Munkácsy Mihály Múzeum Kiadványai, Békéscsaba, 1999., p. 142.

47 Váncsa Klára: A vizek és puszták világa. In: „utazás TÉRben és IDőben. Békéscsaba az évezredek idővonalán kiállításvezető. Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve VIII., Békéscsaba, 2021., pp. 16.

48 Domokos Tamás: Bemutatjuk megyénk ornitológusait – 7. Palágyi (Petrásovics) Lajos. In: Múzeumi Híradó 1998. 2., Békéscsaba, 1998., pp. 20–22.

49 Réthy Zsigmond: A békéscsabai Palágyi-féle tojásgyűjtemény adatai. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 6. szám, Békéscsaba, 1980., pp. 173–178.

Egy érdekes adalék, hogy 2019-ben megkeresett Palágyi Lajos unokája kislányával, és engedélyt kértek, hogy megnézhessék a nagypapa és dédpapa tojásgyűjteményét. Szívesen mutattam meg nekik...

A tojás-gyűjteményt az eredeti Palágyi Lajostól kapott dobozokban őrzjük

Dr. Vangyel Endre rejtélyes ajándékozása: az Almásy-trófeák

Ahogy a leltárkönyvben kutakodtunk az 50-es években bekerült gyűjteményi darabok után, egy rejtélyes ajándékozásra derült fény. A múzeum 1952-ben vásárolt egy trófeagyűjteményt dr. Vangyel Endrétől. Erről a vásárlásról semmi nem derül ki sem az adattárunkból, sem a szakirodalomból, és sajnos Vangyel Endréről sincs semmilyen említés a múzeum adattárában.

Azonban a trófeagyűjtemény annál érdekesebb és értékeesebb. Ugyanis, amint a trófeákra írt adatokból kiderül, ezeket nagyrészt a gyulai Almásy család tagjai lőtték vagy gyűjtötték vadászataik során. A legrégebbi darab 1886-ból való, egy csodálatos őztrófea, amely akár díjnyertes darab is lehetne.⁵⁰ Egy másik érdekes darab egy 1898-ból származó talált őzagancs, amely valamilyen sejtburjánzásos betegség következtében torzult el. Rajta a felirat: „Találtatott Remetén 1898.”

Az Almásy-család trófeagyűjteménye, melyben a trófeák egy részén szerepel az elejtő vadász neve, az elejtés helye, ideje, az állat súlya és az agancs súlya is

Az utolsó trófeák pedig 1934-ből valók, kivéve egyetlen 1951-es darabot. A teljes gyűjtemény 60 trófeát tesz ki. Van közte gímszarvas (*Cervus elaphus*), őz (*Capreolus capreolus*), dámszarvas (*Dama dama*), muflon (*Ovis gmelini*, régen *Ovis musimon*) és zerge (*Rupicapra rupicapra*). Az őzek és a gímszarvasok többségének találati helyei: Gyulavári, Gyula Városerdő, Doboz, Sarkad, valamint van egy muflon trófea a Kékkőről és egy Ausztriában lőtt zerge trófea is.

1952-ben a megvásárolt trófeák kaptak egy 1952-es leltári számot (pl.: 52.23.82.1.), majd Hankó Béla professzor 1952–54 között újraleltározta, így kaptak egy 1954-es leltári számot is (pl.: 54.116.1.) az újraleltározott darabok.

A legrégebbi darab 1886-ból

A beteg őzagancs trófea 1898-ból

Dr. Vangyel Endre

orosházi származású ügyvéd volt, aki 1906-ban Csabára kerül mint közigazgatási joggyakornok a békéscsabai főszolgabíró mellé⁵¹. Később Gyulán lett ügyvéd. A Körösvidék című újságból tudjuk meg, hogy 1921-ben már Gyula főszolgabírája volt.⁵² A gyulai evangélikus egyház irataiból és történeti forrásokból arról értesülünk, hogy dr. Vangyel Endre 1924-től, amikor újjászervezték és önállósították a gyulai egyházközösséget, már felügyelőként tevékenykedett az egyháznál. Részt vett az újjászervezés munkálataiban, valamint szorgalmazta, hogy a gyulai gyülekezetnek saját temploma legyen.⁵³ A forrásokból kitűnik, hogy tevékenyen részt vett a gyulai evangélikus templom felépítésében is.⁵⁴

Vangyel Endréről még annyit sikerült kideríteni, hogy ő maga is vadászember volt, hiszen saját maga lőtte trófeákat állított ki az 1932. évi Nemzeti Vadászati Védegylet által szervezett trófeabemutatón, a fővárosi Vigadóban. Két őztrófeáról van említés, melyeket ő ejtett 1931-ben. Az egyiket Dobozon, „1931. VI. 2-án”, amely bekerült a díjazottak közé, bronzérmert nyert. A másikat pedig Gyulaváriban ejtette „1931. V. 5-én”. Az Országos Erdészeti Egyesület Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtárába beletárolt és közzétett Nemzeti Vadászati Védegylet 1932. évszámából még az kiderül, hogy dr. Vangyel Endre lakcíme ekkor: Gyula Maróthy-tér 1. volt.⁵⁵

Azonban arról, hogy miként kerültek hozzá a trófeák, melyek vélhetően eredetileg a gyulai vagy a gyulavári Almásy-kastélyban lehettek, nem tudjuk. Mint ahogyan azt sem, hogy Vangyel Endre miért adta el ezt az értékes gyűjteményt a békéscsabai múzeumnak. Reméljük, hogy egyszer erre is fény derül.

A trófeagyűjteményünk érdekesebb darabjai

51 Békés, 1906. (38. évfolyam, 1-52. szám) 1906-07-01 / 26. szám

52 Körösvidék, 1921. július-szeptember, 181. szám

53 Dr. Németh Csaba: Amíg a fiókegyházból anyaegyház lett. Többször is megalapították a tavaly százéves gyulai evangélikus egyházközösséget. In: Evangélikus Élet magazin, 2025. április 27 – május 4-i 90. évfolyam, 17-18. száma.

54 Németh Csaba: A gyulai evangélikus templom felépítése. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 24-25. Békéscsaba, 2003., pp. 167-198.

55 Az 1931. évi trófeák bemutatása a fővárosi Vigadóban. Rendezi a Nemzeti Vadászati Védegylet 1932. május 14 – június 6.

A közönséges ürge (*Spermophilus citellus*) a MMOK ajándéka

Ajándékok innen-onnan

1952-ben a Magyar Múzeumok Országos Központja (MMOK) részéről is érkezett egy kis segítség a természettudományi gyűjteményünk gyarapítására. A leltárkönyvünkben a megszerzés módja rovatban csak „MMOK-tól” rövidítéssel ellátott bekerülési adatok a következők:

10 db kisemlős: vakond, mezei cickány, menyét, keleti sün, mezei nyúl, vándorpatkány, mezei hörcsög, mezei pocok, erdei egér, közönséges ürge. A vakond, a keleti sün, a mezei hörcsög és a közönséges ürge preparátumok most is láthatóak az állandó kiállításunkban.

7 db halpreparátum üvegben: harcsa, dévérkeszeg, törpeharcsa, ponty, csuka, kecsege és süllő.

10 db kétéltű és hüllő preparátum: mocsári teknős, vízisikló, fűrgye gyík, zöld gyík, zöldbeka fejlődési stádiumai, zöldbeka, zöld varangy, vöröshasú unka, zöld levelibeka és tarajos göte.

A kisemlősök nagy része még ma is megvan, de az úgynevezett „beföltesüvegekben”, vagyis az alkoholban preparált halak, hüllők és kétéltűek sajnos mind az enyészeté lettek. Réthy Zsigmond selejtezte őket még az 1990-es években.

Ezenkívül az 1957-es évben került beletárolásra egy háziállatok preparátumaiból álló, a Telekgerendási Általános Iskolától ajándékként kapott gyűjtemény. Azonban ezekről sem tudunk ma már semmit, azt sem, hogy milyen állapotban kerültek ide, és azt sem, hogy hova lettek, mivel ezekről selejtezési jegyzőkönyvünk nincs. A 19 leltári tétel között szerepel egy borjú, egy merinói juh és magyar fajtájú baromfiak, mint: fehér magyar kakas és tyúk, sárga magyar kakas és tyúk, házi kacsa, házi liba és pulyka.⁵⁶

Ezek, ha jó állapotban megmaradtak volna, igazán jól jöttek volna az idén, 2025-ben, amikor a szabadkigyósi „Svájce-rájban” készítettük az *Élet a tanyaudvaron – Az alföldi tanyák világa* című kiállításunkat. De erről majd később...

Keleti sün (*Erinaceus roumanicus*) a MMOK ajándéka

Mezei hörcsög (*Cricetus cricetus*) a MMOK ajándéka

A közönséges vakond (*Talpa europea*) a MMOK ajándéka

6

A fönixmadár feltámadása

Egy adat, amely sokat elárult az akkori állapotokról: 1963-ban a természettudományi gyűjtemény 583 darabból állt.

Ahhoz mérten, hogy az 1900-as évek elején mekkora lendülettel indult a múzeumi gyűjtés, és milyen neves szakemberek fejlesztették a gyűjteményünket, ez a szám nagyon visszafogott egy fél évszázados gyűjtés távlatából. Tükrözi a háborúk miatt kimaradt éveket, valamint a gyűjteményben keletkezett és a személyi veszteségeket is. A második világháború után sokáig nem volt természettudományos muzeológusa az intézménynek, és a szükséges újraltározáson kívül gyűjtés nem történt. A Palágyi Lajos-féle madártojás-gyűjtemény, amely 1952-ben bekerült a gyűjteménybe, ajándékozás volt, nem tudatos gyűjtés.

A Munkácsy Mihály Múzeum épülete 1968-ban

Ám végre örvendetes hírt olvashatunk az 1974/1-es Múzeumi Híradóban, miszerint 1973-ban, ugyan „*korlátozott lehetőségek mellett, de megindult a természettudományos muzeológia művelése is*”.⁵⁷ Sőt, a cikkben arról számolnak be, hogy a természettudományi múzeumi feladatok része lesz a szabad természetben végzett adatgyűjtés és megfigyelés, amely már előrevetíti a „*Békés megye természeti képe*” című kutatóprogramot.

De ki rejlik a sorok mögött? Ki az az elkötelezett szakember, aki megkeresi és újra felveszi a régen elveszett fonalat? Aki bele mer vágni, hogy újjászervezze ezt a hamvába holt részleget? Akinek már ekkor konkrét tervei vannak, hogy hogyan fog felépülni a természettudományi osztály, milyen szakemberek kellene ahhoz, hogy a megfelelő kutatásokat elvégezzék a vidékünkön még megmaradt természetes élőhelyeken, hogy ezeket meg lehessen védeni és menteni az utókor számára. Talán soha nem gondolnánk, hogy egy könyvtáros-népművelő végzettségű, ornitológusi vénával megáldott ember lesz, aki feltámasztja hamvaiból a természettudományunk főnixmadarát!

Pedig igen, ő volt **Réthy Zsigmond**, aki ettől kezdve több évtizeden keresztül szívvel-lélekkel munkálkodott azon, hogy Békés megyében legyen természettudományos muzeológia, legyenek természettudományos kutatások és kiállítások, és végre **legyen természetvédelem**. Számára mindennél fontosabb volt, hogy olyan szakemberek kerüljenek a múzeumba, akik tudományos igényességgel végzik a feladatukat, továbbá képviselik az új szemléletet a természetvédelem terén. Réthy Zsigmond gondoskodott arról is, hogy ezen kutatások eredményeit közzé tudják tenni helyi kiadványokban, melyek elindítását, szerkesztését és anyagi fedezetének megszerzését lelkesen vállalta. Mindent megmozgatott azért, hogy a megyénk területén már eltűnőben lévő, de még fellelhető természetes élőhelyeket védelem alá helyezzék, és ennek köszönhetően később megszületheszen a mai nemzeti parkunk.

Hivatalosan megfogalmazva: „*Réthy Zsigmond tevékenységével az 1973-ban újjáéledt természettudományos muzeológia környezet- és természetvédelmi szemlélettel bővült*.”⁵⁸

De talán a leghozzáillőbb jellemzés, amely mindent elmond Réthy Zsigmondról:

Egy hihetetlenül termékeny életmű a természet szolgálatában, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum muzeológusaként!

Réthy Zsigmond pipafüstbe burkolódzva a múzeumi dolgozószobájában.

Közben a múzeum is fejlődött, mivel a hatvanas évek végétől a megyei múzeumi szervezet költségvetése és a csabai múzeumban felhasználható összegek is fokozatosan növekedtek. A hetvenes évek folyamán létrehozták a meglévő képzőművészeti osztály mellett a régészeti, a közművelődési, a néprajzi – nemzetiségi osztályt, majd a nyolcvanas évek legelején a történelmi és a természettudományi osztályt is. A gyarapodó gyűjtemények és az új munkatársak irodáinak elhelyezése is egyre nagyobb gondot jelentett. Ekkor a múzeum bővítése halaszthatatlanná vált, főleg amikor 1968-ban a megyei tanács egy új nemzetiségi múzeum felállításáról döntött, amely szerves egységet alkotott a Munkácsy Múzeummal. Az akkori határozat arról is szólt, hogy ehhez egy új épületet is kap a múzeum, melyet a szomszédos telken építenek. A telek kisajátításának elhúzódása, tervezési és egyéb problémák miatt végül az építkezés 1975-ben kezdődött el, és az ünnepélyes átadásra 1978-ban került sor. Az új épületrészben kialakított kiállítási terek, raktárak és irodák 840 négyzetméterrel növelték meg a múzeum alapterületét. Az első időkben inkább a néprajzi és régészeti osztály vette birtokba ezt az épületrészt, de később, a 2000-es évek közepétől az új épületrészben kapott helyet a természettudományi raktár egy része is.

57 Múzeumi Híradó, Hírek rovat, 1974/1. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 27.

58 Grin Igor, Szatmári Imre (szerk.): Száz év műtárgyai a Munkácsy Mihály Múzeumban 1899–1999. A Munkácsy Mihály Múzeum Kiadványai. Békéscsaba, 1999., p. 142.

7

Beindult az élet a múzeum új természettudományi osztályán

1962-től a megye összes múzeumainak fenntartója a Megyei Tanács lett. A frissen megalakult megyei múzeumi szervezet központjává a békéscsabai múzeumot tették meg, amely alá besorolták a megye összes muzeális intézményét. Ekkor indult meg, ha lassan is, a központi Munkácsy Mihály Múzeum fejlesztése és fejlődése. 1969-től Dér László lett a megújult intézmény vezetője, aki múzeumszervezőként tett le maradandót az utókor számára. *„Személyiségének nagy szerepe volt abban, hogy a hetvenes évtized a múzeum egyik legvirágzóbb korszaka lett.”* írta róla az utókor történésze.⁵⁹ Minden osztálynak lehetővé tette, hogy fejlődjön, és a muzeológusoknak engedte megvalósítani elképzeléseiket. Ebben a szerencsés időszakban a fenntartó által biztosított anyagi körülmények is hozzájárultak ahhoz, hogy személyi fejlesztést tudtak minden szakágban véghezvinni. Ekkor indították el a megyei múzeumi szervezet közleményeinek sorozatát: ***A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*** címmel. Ezek a körülmények lehetővé tették, hogy a tudományos munka valóban beinduljon.

Az, hogy az 1973-ban történt alkalmazása után mennyire komolyan gondolta Réthy Zsigmond a természettudományos muzeológiát, annak ellenére, hogy az elején „csak” könyvtárosként dolgozott, már a kezdetektől megmutatkozott. Az első perctől cikkeket írt ornitológia témakörben a ***Múzeumi Híradóban***, illetve gőzerővel szervezte, propagálta a természetvédelmet, természetjárást, a természetvédelmi szervezetek megalakulását, melyekről folyamatosan hírt adott a múzeum kiadványaiban. Saját rovatot is indított a ***Múzeumi Híradóban*** már 1974-től, melyben megismertette megyénk nagynevű, de elfeledett ornitológus szakembereit, és attól kezdve nem volt megállás számára a cikkek és kiadványok megjelentetésében.

⁵⁹ Grin Igor, Szatmári Imre (szerk.): Száz év műtárgyai a Munkácsy Mihály Múzeumban 1899-1999. A Munkácsy Mihály Múzeum Kiadványai, Békéscsaba, 1999., p. 142.

Réthy Zsigmondnak volt köszönhető, hogy 1974 júliusában, az országban másodikként (a budapesti után), kettes sorszámmal megalakult a Magyar Madártani Egyesület békéscsabai helyi csoportja. A csoport választott vezetősége a következő személyekből állt: Povázszy László elnök, Réthy Zsigmond titkár és Balogh István gazdasági felelős. Megfogalmazásuk szerint: „*kívánják, hogy sokan csatlakozzanak az egyesülethez és hogy a megyei madártan adattárát is szerencsésen gazdagítsák tevékenységükkel*”.

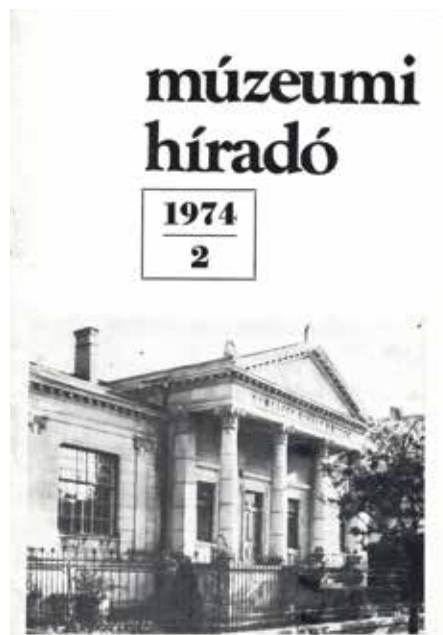
Ugyancsak neki köszönhetően 1974. július 13-án délután a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban megalakult a Múzeumbarátok köre Természettudományi Szekciója.⁶⁰

Réthy Zsigmond nem önállóan akart tevékenykedni, hanem pontosan látta, hogy a nagy feladathoz társakat kell maga mellé találni. Ezért elkezdte megszervezni a Munkácsy Múzeum önálló természettudományi osztályát, amely végül 1980-ban alakult meg, az ő vezetésével. Az első munkatársak már korábban, 1978 januárjától mellékállásban kezdtek meg muzeológusi tevékenységüket. Kovács Gyula és Domokos Tamás is középiskolai tanárként dolgozott ebben az időben, és ekkor már országosan ismert, szenvedélyes malakológusok (puhatestűekkel foglalkozó szakemberek) voltak.⁶¹ Mindketten szabadidejüket feláldozva folytatták malakológiai gyűjtéseiket és kutatásaikat. Nekik köszönhető, hogy ettől kezdődően elindult egy később nemzetközi hírűvé fejlődő malakológiai gyűjtemény kialakítása a Munkácsy Mihály Múzeumban.

A következő évben, 1981-ben Kovács Gyula átadta a helyét egy frissen végzett kertészmérnök kollégának, Kertész Évának, aki botanikusként már főállásba került az osztályra. Ekkor megkezdődött a múzeum herbáriumi gyűjteményének megalapozása. Ilyen módon az 1980-as évektől nagy lendülettel indult meg a malakológiai és a botanikai gyűjtés a természetvédelemre alkalmas területeken, kapcsolódva a korábban meghirdetett programhoz.

A *Békés megye természeti képe* című programról már 1974-ben írt Réthy Zsigmond a Múzeumi Híradóban. A program célja az volt, hogy feltérképezzék a megye állat- és növényvilágát, és hogy ennek következtében kijelöljék a védelemre érdemes területeket. Abban az időben ez korántsem volt olyan egyértelmű, mint most, hogy melyek azok a területek, amelyek valóban érdemesek a védetté nyilvánításra. Azt tudták csupán, hogy a 19. századtól megindult, és a 20–21. században felgyorsult agrárosítás következtében alig maradt valami az eredeti alföldi élőhelyekből, és hogy ezeket valahogyan meg kell menteni.

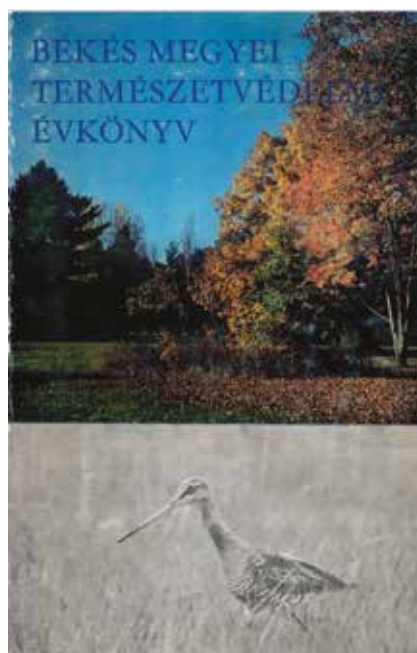
A Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv első kötete 1976-ból

A Múzeumi Híradó múzeumunk 1974-ben indított tájékoztató kiadványa

A Magyar Madártani Egyesület Békés megyei helyi csoportjának logója

60 Múzeumi Híradó, Hírek rovat, 1974/4. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 27.

61 Múzeumi Híradó, Hírek rovat, 1979/9. szám, Békéscsaba, 1979., pp. 26.

Az első időszakban, hivatásos kutatók hiányában, külsős szakemberekkel kezdte meg a munkát a múzeum egyetlen természettudományos muzeológusa. Leírása szerint volt, hogy a 70-es években 17-20 külső munkatárs dolgozott ezen a programon, csekély fizetségért, és leginkább saját szabadidejüket feláldozva. Azonban mindannyian kötődtek valamilyen módon Békés megyéhez. Legtöbbször csak hivatástudatból, szenvedélyből végezték a természeti táj felkutatását, hogy megmentésük a veszendő értékeket. A programot a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottság Ökológiai és Természetvédelmi Bizottsága és a Békés Megyei Tudományos-Koordinációs Szakbizottság támogatta. Az elején még azzal a szemlélettel is meg kellett küzdeni, hogy ez egy agrármege, és nincs itt semmiféle kutatásra érdemes természeti érték.⁶² A bizonyítékokat, hogy mégis van még terület, amit védelem alá kell helyezni, több tudományos kiadványban publikáltak a kutatók. Ezeket az 1976-tól elindított **Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyvek és a Környezet- és Természetvédelmi Évkönyvek** adják hírül a világnak.

Az első terület, amelyen átfogó kutatás indult, az a nyilvánvalóan kéznél levő Kígyósi-puszta volt. Az itt elvégzett teljes körű vizsgálatok eredményeit a különböző szaktudományok kutatói, 1976 és 1979 között tették közzé a természetvédelmi évkönyvekben.⁶³ Már az előző generációk is tudták, hogy a Kígyósi-puszta természeti kincsekben gazdag, értékes terület, amely kimondottan az alföldi tájra jellemző élőhelyeket foglal magába. A szikes puszták növényvilága mellett őrzi a löszgyepek maradvékát is, valamint a Wenckheim család egykori birtokára telepített erdő és kastélypark pedig az alföldi erdők környezetét, annak növény- és állatvilágát tartotta meg. Ennek a felmérésnek és kuta-

tásnak az eredménye lett végül, hogy 1977-ben megalakult a Szabadkígyósi Tájvédelmi Körzet, amely az Országos Természetvédelmi Hivatal keretébe tartozott, és 1977-1979 között Réthy Zsigmond muzeológus volt a vezetője.

Ez a program azonban akkor telt meg igazán tartalommal, amikor a múzeumi osztály szakemberei megkezdték az évtizedeken át tartó kutatásokat a megye teljes területén. Elsősorban, a szakterületüknek megfelelően, ornitológiai, botanikai és malakológiai kutatásokat végeztek. A sokéves kutatómunka eredményeképpen 1989-ben 54 darab helyi értékű természetvédelmi terület és természeti érték került védelem alá, Szelekovszky László, akkori Békés Megyei Önkormányzati Hivatal környezet- és természetvédelmi szakfőtanácsosa segítségével.⁶⁴ Ennek a kemény és kitartó munkának volt köszönhető, hogy később ezen területek összefogásával megalakulhatott hazánk 7. nemzeti parkjaként, a Körös-Maros Nemzeti Park.

A fényképet készítette dr. Jakab Gusztáv.

Bókoló zsálya (*Salvia nutans*)

A kontinentális elterjedésű bókoló vagy kónya zsálya (*Salvia nutans*) ritka élő zsályafaj. A magyar flóra egyik legveszélyeztetettebb növénye, a populációinak kis mérete és termőhelyének kis kiterjedése miatt. Hajdan Békés megye több pontján, és a Duna-Tisza közén is előfordult. A löszpuszta rétek jellemző jégkorszak utáni maradványnövénye, vagyis reliktumfaja. Ma már csak a Dél-Tiszántúlon található meg élőhelyei Kondoros határában és Pusztaföldváron a Nagytatársáncan. Állományai mára erősen megfogyatkoztak, ezért a természetvédelem magvetéssel próbálja szaporítani.

**Fokozottan védett növényünk,
eszei értéke: 250 000 Ft.**

A természettudományi szakág muzeológusai, akiknek a gyűjteményeinket köszönhetjük

Lássuk, hogy kik voltak azok a múzeum keretein belül és kívül dolgozó szorgalmas, verejtéket és időt nem kímélő szakemberek, akik kialakították és fejlesztették a múzeum jelenlegi természettudományi gyűjteményét, és létrehozták a mindannyiunk számára olyan fontos természetvédelmi területeket, védetté nyilvánításokat.

„Az élet egyik talán nagy szerencséje, hogy az igazán szenvedélyes gyűjtőket általában túléljük gyűjteményeik, ebből kifolyólag Ők már nem tudnak valóságos és olykor szövevényes sorsáról, pedig sokszor egy élet szerelmét szentelték rá.”
„.... A gyűjtőszendevély átalakítja az embert, s aki ennek rabjává válik, nemcsak magának, de eredményében családjának, hosszútávon túlélő barátainak, társadalmi környezetének dolgozik. Végeredményben ilyen magánindíttatású érzelmekből alakultak

⁶² Réthy Zsigmond: Bevezető. In: Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv 6. Békéscsaba, 1986., pp. 5.

⁶³ Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv 1-3., Békéscsaba, 1976-1979.

⁶⁴ Réthy Zsigmond: Húsz éves a Békés megye Természeti Képe című kutatási program. In: Múzeumi Híradó, 1996/2. Békéscsaba, 1996., pp. 14-16.

ki évezredek alatt a múzeumok, a múzeumi gyűjtemények is.” írta Réthy Zsigmond egykoron.⁶⁵

1973-tól Réthy Zsigmond mint könyvtáros került a Munkácsy Mihály Múzeum kötelékébe, azonban elejétől kezdve természet tudományos muzeológusként és főleg ornitológusként tevékenykedett. Azonban „Zsiga bácsinak” nemcsak az ornitológiai jártassága volt fontos erénye, hanem a hihetetlen szervezőkészsége, melynek köszönhetően megtalálta és összefogta azt a szakember gárdát, akik a természet- és környezetvédelmi előkészítő kutatásokat megvalósították. Továbbá, a jövőre is gondolva, kinevelte, főleg az általa szervezett természetvédelmi táborokban, azokat a szakembereket, akik később alappillérei lettek Békés vármegyében a természetvédelmi munkának.

Amikor az 1980-as évek elején lehetősége adódott, azonnal kezdeményezte és szorgalmazta a természettudományi osztály megalakítását, és újabb szakemberek felvételét. Először 1979-ben Kovács Gyula került a múzeum kötelékébe félállású muzeológusként, majd csatlakozott hozzájuk Domokos Tamás, ugyancsak félállásban. 1981-től pedig Kertész Éva botanikussal egészült ki az osztály. Ekkor a természettudományi osztály irodája a mai zöld szalon helyén volt, ahol a gyűjtemény nagy részét is őrizték. Amikor már nem fért el az anyag, akkor üvegvitrinokba helyezték a régről örökölt madárpreparátumok nagy részét, és a múzeum földszinti folyosóján lehetett ezeket megcsodálni.

A legszemléletesebben talán Boldog Gusztáv írásából ismerhetjük meg, hogy milyen is volt a hangulat a '80-as, '90-es években a Réthy Zsigmond által vezetett természettudományi osztályunkon:

„Az általa irányított természettudományi osztály irodája már magába is nagy varázslat volt. Minden zugában értékek, érdekességek lapultak, vagy éppen nem lapultak. A herbárium számára préselődő növényműmiákon vagy az időről-időre megjelenő preparátumokon szinte átesett az ember. Zsiga pipafüstjébe és írógépjébe bújva írta cikkeit, Tamás, miközben hegyes csipeszével egy vakondtúrásnyi avart rendezgetett, a fejére pántolt nagyítója mögé rejtőzve keresgélte régi korokról tanúságot tevő csigák házait, Éva pedig a herbáriumot rejtő szekrény sorok mögé bújva rendezgette gyűjtőlapjait.”⁶⁶

Boldog Gusztáv még hozzáfűzött egy emléket, amelyből láthatjuk a dolgok akkori menetét: „Az Éva, Zsiga, Tamás nevével fémjelzett hőskorban autóhiánnyal küzdött a múzeum, így a terepi munkát legalábbis Zsiga és Éva, de egy-két alkalommal Tamás is az én programomhoz/autómhoz igazította, ilyenkor osztottam meg velük az adataimat, a talált új fajokat, kutatni való érdekességeket. Hálájuk jeléül

Boldog Gusztáv cikke a *Körösök Völgye* című folyóiratban

a három hengeres wartburgomnak (és nekem) úgy köszönték meg a segítséget, hogy vettek 3 db gyűjtőgyertyát, a herbáriumhoz használt enyves ragasztószalaggal rudat formáltak belőlük és dedikálták részemre.”

Ebből is kitűnik, hogy külső segítség nélkül nehezen boldogultak muzeológusaink, de szerencsére mindig akadt olyan lelkes támogató, mint például Boldog Gusztáv, aki Réthy Zsigmond szárnyai alól kinőve önzetlenül osztotta meg adatait, gondolatait, kocsiját és munkabírását a múzeumi gyűjtemények fejlődése érdekében. Most már mondhatjuk, hogy több mint 50 éven keresztül. Így hát ne felejtkezzünk meg az ilyen külsős munkatársokról sem, akik neve talán nem ismert és nem jelenik meg a leltárkönyv lapjain, de köszönjük meg munkájukat és töretlen lelkesedésüket!

A Munkácsy Múzeumban így indult meg lassan a fejlődés a természettudományos muzeológiában és gyűjteményben az 1980-as évektől, és ekképpen folytatódik a mai gyűjteményi részek kialakításának története.

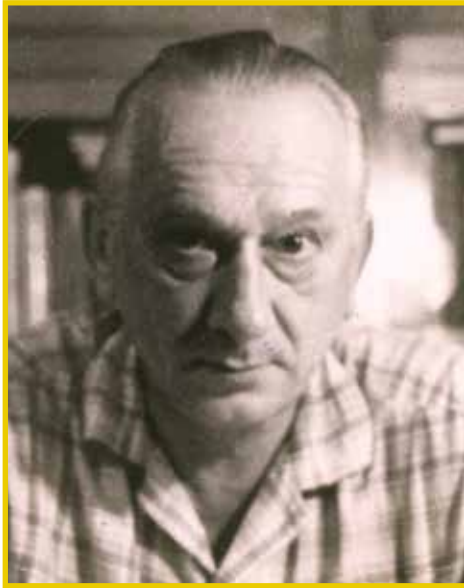
Most pedig bemutatjuk a jelenleg meglévő gyűjteményi részeket egy-egy olyan szakemberen keresztül, akiknek neve szorosan összefonódott a természettudomány azon ágával, amely a gyűjteményi részt képviseli.

65 Réthy Zsigmond: Adatok és gondolatok (a madártan tükrében) a természettudományi gyűjtemények néha mostoha sorsáról. In: *Natura Bekesiensis* 3. szám, Békéscsaba, 1996., pp. 23.

66 Boldog Gusztáv: Réthy Zsigmond (1946-1998). In: *Körösök Völgye* magazin. Gyula, 2013. pp. 21.

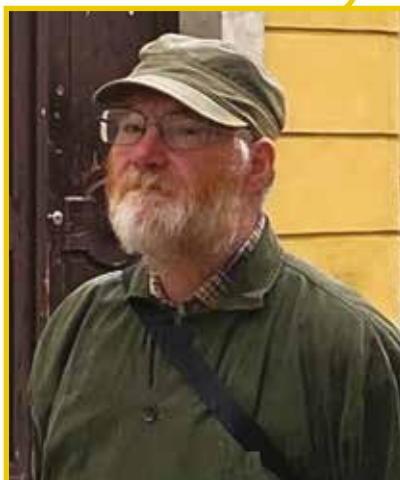
A természettudományi szakág muzeológusai,
akiknek a kiemelkedő gyűjteményeinket köszönhetjük

Dr. Kovács Gyula

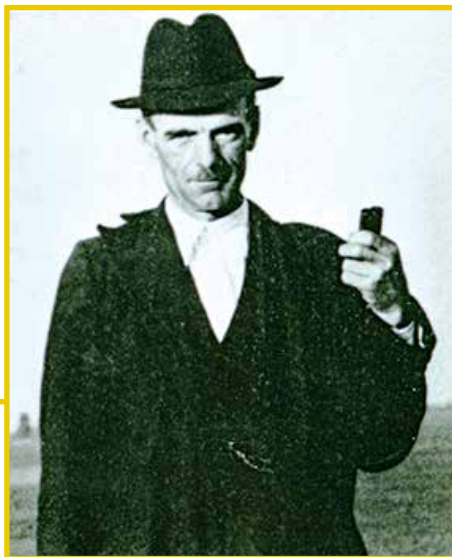
Dr. Domokos Tamás

Lennert József

Deli Tamás

Dr. Tarján Tibor

Réthy Zsigmond

Kertész Éva

8

Gerinces gyűjtemény Réthy Zsigmond ornitológus, a Békés megyei természetvédelem éharcosa

Mindig kiderül, hogy a dolgok összefüggenek, és nem véletlen, hogy a megfelelő módon alakulnak. Amikor azt olvassuk Réthy Zsigmondról, hogy Szarvason végezte tanulmányait, rögtön felkapjuk a fejünket: hát ő is?! Ahogyan ő maga is megemlíti egyik cikkében, valami lehetett a szarvasi gimnázium falai között, hogy anynyi természetet szerető és ismerő tudóst, szakembert nevelt ki az elmúlt időkben, főleg az 1900-as évek elején.⁶⁷ A szellem, amelyet, valószínűleg a Pepi-kertben⁶⁸ elültetett első arborétumi fák ihlettek, évtizedeken át hozzájárult ahhoz, hogy kiváló tanítványok nevelkedtek az iskola falai között is, akik értették a természet nyelvét. Olyan egyéniségek kerültek ki onnan, mint a már korábban említett Tarján Tibor, Schenk Jakab, Povázsay László, Sterbetz István, és ez a szellemiség még az 1950-es 60-as évekre is kihatott.

A Szarvasi Arborétum ihletet adó léghőre

⁶⁷ Réthy Zsigmond: Adatok és gondolatok (a madártan tükrében) a természettudományi gyűjtemények néha mostoha sorsáról. In: Natura Bekesiensis 3. Békéscsaba, 1996., pp. 23.

⁶⁸ A Bolza család tagjai idősebb és ifjabb Bolza József grófok együtt alapozták meg a mai Szarvasi Arborétum kialakulását. Őket becézték Pepinek, és így kapta a hely a Pepi-kert elnevezést.

A természetet szerető szarvasi diáknak az is meghatározó élménye volt, hogy az 1960-as években megismert két híres-neves személyiséget az arborétumi barangolásai során. Dr. Vertse Albert, a Madártani Intézet egykori igazgatója rendszeresen végzett madárvédelmi kutatásokat a Szarvasi Arborétumban, ahol gyakori segítőtársa volt a híres író, Fekete István is. Hozzájuk csatlakozott a fiatal Réthy Zsigmond, aki mindent tudni akart a Körösök menti tájról.

Lássunk néhány életrajzi adatot arról az Emberről, aki a Békés megyei természetvédelem „úttörője” volt.

Réthy Zsigmond (1946–1998) A Békés megyei erdők és mezők szakavatott ismerője és védelmezője

Békéscsabán született 1946. február 23-án, nagycsaládban, ahol öten voltak testvérek. Általános iskoláit Békéscsabán, középiskolai tanulmányait Szarvason, a Tessedik Sámuel Mezőgazdasági Technikumban folytatta. 1974-ben elvégezte a Debreceni Tanítóképző Főiskola népművelő-könyvtáros szakát, majd 1976-ban a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán biológiatanári diplomát szerzett.

1969-től 1971-ig a magyarbánhegyesi művelődési ház igazgatója volt, majd 1971–1973 között módszertani könyvtárosként dolgozott a Békés Megyei Könyvtárban. Innen került 1973-ban a Munkácsy Mihály Múzeumba, ahol először segédkönyvtárosként, majd természettudományos muzeológusként dolgozott a saját maga által megszervezett osztályon. Időközben kiváló ornitológussá képezte magát. 1977–1979 között az Országos Természetvédelmi Hivatal (OTVH) Szabadkígyósi Tájvédelmi Körzetének a vezetője volt. 1981-től a Munkácsy Mihály Múzeum ter-

mészettudományi osztályának a vezetésével bízták meg, amelyet haláláig irányított. Már az 1980-as évektől szorgalmazta egy önálló nemzeti park kialakítását Békés megyében, és így, Sterbetz Istvánnal együtt, meghatározó tevékeny szerepet vállalt az 1997-ben létrejött Körös–Maros Nemzeti Park szakmai előkészítésében.

A Réthy Zsigmond által írt „zsebkönyv”, amely 135 oldalon számos leírást, fényképet és térképvázlatot tartalmaz.

A megyében elsők között hívta fel a figyelmet a természetvédelem fontosságára. 1975-ben Békéscsabán megalapította a Békéscsabai Kulich Gyula Ifjúsági és Úttörőház keretein belül működő Természetvédelmi Klubot, amely egy szakkör volt a felső tagozatos általános iskolások számára, és az első zöld mozgalomként jött létre a régióban. A rendszerváltás idején, 1989-ben részt vett a Magyarországi Zöld Párt megalakításában, az első szabad választáson, 1990 márciusában a párt egyéni országgyűlési képviselőjelöltje volt Békésen. Tagja volt az Országos Múzeumi Tanács Természetvédelmi Szakosztályának, a Magyar Biológiai Társaságnak, a Magyar Madártani Egyesületnek, az MTA Ökológiai Munkabizottságának és a Pulszky Társaságnak.

A természetvédelem terén elért szakmai teljesítményéért több országosan kimagasló szakmai kitüntetést is kapott. Madártani munkásságát 1981-ben a Chernel István-émmel, majd a természetvédelem terén kifejtett több évtizedes tevékenységét 1997-ben a Pro Natura Emlékplakettel ismerték el. Miniszteri Dicséretet kapott múzeumi munkájáért, és az Emberi Környezetért kitüntetést több alkalommal is elnyerte.

A Pro Natura Emlékplakett

Kitüntetést kapott, többek között, a Békés megye vadászati kultúrájáért végzett munkájának elismeréseképpen is

Tudósítás a helyi újságban
a Pro Natura-díj elnyeréséről

A legmagasabb elismerés a természetért
Pro Natura erdők, mezők avatott ismerőjének

A polihiszterek már kihaltak, de akadnak olyan emberek, akék egy témakörön belül többféle dologgal foglalkoznak. Ezek közé tartozik a békéscsabai Réthy Zsigmond természettudományi osztályvezető, muzeológus, ornitológus, természetkutató. A békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum munkatársa a Föld napján óriási elismerésben részesült, hiszen a természetvédelemért járó legmagasabb kitüntetést, a Pro Natura érmet vehette át a Környezetvédelmi és Területfejlesztési miniszertől, dr. Lotz Károlytól.

– A gazdasági formájú társadalomban hátrébe szorult a környezetvédelem. A szélsőséges időjárási helyzetek, hogy megszűnt a négy évszak, a világpuszulásának az eredménye. Megszűnt a természetes egyensúly, amelyet még vissza lehet állítani, de ahhoz világméretű összefogásra van szükség. A szemléletváltoztatás a lényeg, amivel elérhető, hogy visszatérjünk az ember-természet harmóniához – nyilatkozta lapunknak Réthy Zsigmond, aki a Körös-Maros Nemzeti Park létrehozásának előkészítési munkáiban, a természettudományos kutatások beindításában és szervezésében végzett munkájáért vehette át a Pro Natura érmet. A természeti és a környezettel kapcsolatos tevékenységéért azonban korábban kapott már más módon kitüntetést is, hiszen 1982-ben a Magyar Madártani Bibliográfia létrehozásáért a legmagasabb magyar ornitológiai díjat, a Chernel-díjat vehette át. Legfontosabb munkájának Réthy Zsigmond jelenleg a Munkácsy Mihály Múzeumban készülő térségi ökológiai állandó kiállítást tartja, amely véleménye szerint egy nemzedék szemléletét határozza majd meg. Arra a kérdésre, hogy elegendő-e ebben a térségben megtenni minden erőfeszítést, a kitüntetett így válaszolt: – A világban sokfelé utaztam, számtalan konferencián, szakmai rendezvényen vettem részt Amerikától Skandináviáig. Ennél függetlenül vallom, hogy mindenkinek a saját problémáit kell megoldania. Nem véletlenül hangor-

ban kapott már más módon kitüntetést is, hiszen 1982-ben a Magyar Madártani Bibliográfia létrehozásáért a legmagasabb magyar ornitológiai díjat, a Chernel-díjat vehette át. Legfontosabb munkájának Réthy Zsigmond jelenleg a Munkácsy Mihály Múzeumban készülő térségi ökológiai állandó kiállítást tartja, amely véleménye szerint egy nemzedék szemléletét határozza majd meg. Arra a kérdésre, hogy elegendő-e ebben a térségben megtenni minden erőfeszítést, a kitüntetett így válaszolt: – A világban sokfelé utaztam, számtalan konferencián, szakmai rendezvényen vettem részt Amerikától Skandináviáig. Ennél függetlenül vallom, hogy mindenkinek a saját problémáit kell megoldania. Nem véletlenül hangor-

Réthy Zsigmond természettudományi osztályvezető, muzeológus, ornitológus, természetkutató a Föld napján átvett Pro Natura érmmel a kezében FAZEKAS FERENC FELVÉTELE

tatják a világot mindenből, hogy gondolkodj globálisan, dolgozz lokálisan. Ha minden ember a saját környezetében megteszi a megfelelő lépéseket a környezet megóvásáért, a természetes egyensúly visszaállásáért, akkor az egész Földön helyreáll a természet rendje.

Réthy Zsigmond sírja
a békéscsabai Ligeti temetőben

A természettudományos tevékenységen túl a képzőművészet is közel állt hozzá. Gyűjtötte a környezetben élő kortárs alkotók munkáit, és ő maga is festett. Állandó vendége volt a Gubis Mihály békéscsabai képzőművész által éves rendszerességgel, Fonyban szervezett Kertalja művésztelepnek is.

Réthy Zsigmond alig 52 évesen, 1998. július 10-én tragikus hirtelenséggel hunyt el, hatalmas űrt hagyva maga után. A békéscsabai Ligeti temetőben nyugszik, ahol egy nagy kőcsag őrzi örök álmát.

Ennyit a tényekről. És most következzen néhány olyan gondolat, amelyet barátai, munkatársai, egykori tanítványai írtak Réthy Zsigmondról.

Grin Igor, akkori múzeumigazgató 1998. július 17-én írt megemlékezést róla, amely a Múzeumi Híradóban jelent meg.⁶⁹ Grin Igor úgy emlékszik „Zsigára”, mint melegszívű, kedves emberre, aki vágyakkal és tervekkel telten távozott. Kiemeli, hogy a Békés megyei kastélyok történetének kiváló ismerője volt, és nyugdíjas éveiben készült megírni egy kastélymonográfiát, amelyet sajnos már nem tudott megvalósítani. Igazgatója elismeri, hogy vitathatatlan érdemei vannak a Munkácsy Múzeum természettudományi osztályának megszervezésében. Tudományszervezői, szerkesztői munkásságának köszönhetően fontos tanulmánykötetek sorozatával, környezet- és természettudományi évkönyvek hét kötetével gazdagodott a megye tudományos élete. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei sorozat hatodik, természetrajzi, valamint a Dobozi tanulmányok címet viselő kötete is az ő szerkesztésében látott napvilágot. A szakma és a nagyközönség körében egyaránt sikert aratott két ismeretterjesztő könyve: a *Békés Megyei Természetvédelmi Kalauz* és a *Körösök vidéke* című kötetek.

Kertész Éva, munkatársa és munkájában legfőbb támasza, búcsúztatójában olyan gondolatokat írt róla, amelyekből egy szakmáját imádó ember képe rajzolódik elénk. „Szerette a Körösök menti tájat. Egybeforrott vele, és apró rezdüléseit is érezte. Jó kutatóhoz híven „mindent” tudni akart róla.”

Réthy Zsigmond mesélés közben

„Vitázott, meggyőzött, tanított vagy mesélt; ezt mindig a jobbitás szándékával tette. Szenvedélyes előadásmódja olykor vihart kavart. ... Zsiga úgy tudta az értékekre, a saját szűkebb hazánk egyediségére ráirányítani a figyelmet, hogy az itt élő ember is tágabronyított szemmel, tágabb tudással tudott rácsodálkozni.”⁷⁰

Dr. Tirják László, aki „Zsiga bácsi” természetvédelmi táborában nevelkedett, és a kezdetektől máig a mestere által megálmodott Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóságának alapító igazgatója, a következőket írta róla 1998-ban, a frissen megalakult nemzeti park első kiadványában:

„Réthy Zsigmond 1946. február 23-án született Békéscsabán. A csendes vidéki városban töltött gyermekkorát tanította meg a békési táj mérhetetlen tiszteletére és szeretetére. Barangolásai során leggyakrabban a Dajka-kert, a Kígyósi pusztalegelőire, nádasaiba vagy a Doboz környéki erdők ősvadonába vetődött el. A ködös novemberi hajnalokon meglesett vadliba csapatok vagy a tikkasztó augusztusi pusztában összeverődött, Afrikába készülő golyacsapatok titkait kutatva, napról-napra erősödött benne az érzelmi kötődés a Természet varázsa iránt, mely vonzódása a későbbiekben életének elválaszthatatlan részévé vált és a koporsóig elkísérte.”⁷¹

Boldog Gusztáv, természetvédelmi szakmérnök, a Körös-Maros Nemzeti Park örkerület vezetője, így emlékezik:

„A kardoskúti Fehértó őszi Napja éppen felkelt, miközben a fejünk felett szálló darvak látványától tátva maradt a szánk. «Nemzetközi repülőtér, darvak ki, kacsák bel!» – mondta ilyenkor mindig, miközben hátborzongató mennyiségű madár kavargott a rózsaszín égen. Zsiga benyúlt a zsebébe, egy fél marék mogyorót vett ki onnan, felét a kezembe szórta, és rágcsáltunk. Tudós sihederként – mert minden siheder tudósnak képzelet magát – bátran szórtam a mogyoróhéjat: majd elbomlik, gondoltam, miközben Zsiga a másik zsebébe gyűjtötte azokat. Nem szólt ő semmit, csak akkor, amikor észrevette, hogy csodálkozom ezen. «Ha erre jár egy daru, ne lássa meg, hogy itt jártunk» – jegyzete meg mosolyogva. Harmattól átázott cipőben caplattunk vissza a Zsigulihoz.”⁷²

69 Grin Igor: Réthy Zsigmond In: Múzeumi Híradó, 1998./2., Békéscsaba, 1998., pp. 44-45.

70 Kertész Éva: In memoriam Réthy Zsigmond. In: Natura Bekesiensis 5. szám, Békéscsaba, 2003., pp. 53-63.

71 Tirják László: In memoriam Réthy Zsigmond 1946-1998. In: Crisicum I. A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság Időszaki Kiadványa, Szarvas, 1998., pp. 9-10.

72 Boldog Gusztáv: Réthy Zsigmond (1946-1998). In: Körösök Völgye magazin. Gyula, 2011., pp. 21.

Réthy Zsigmond utolsó gondolatai a tájról:

A táj... „Számunkra tele van szeretettel és lélekkel. És mindenütt ott lebeg a hely szelleme, amely mindegyikünk számára mást és mást jelent. Legtöbbször nem is tudjuk megmagyarázni, talán nem is kell, csak szeretettel kell élni benne, ebben a soha meg nem ismétlődő életünkben.”⁷³

A Réthy Zsigmond által megálmodott Pro Natura kiállítás megnyitásakor, 1998-ban

A másik nagyszabású kiállítása, melyet megálmodott, a **Pro Natura – A Dél-Tiszántúl természeti értékei** című tárlat volt. Azonban a megnyitóját már nem érthette meg, mivel a kiállítás készítése közben, váratlanul hunyt el. A kiállítás több mint húsz éven keresztül varázsolta el a gyerekek és felnőttek tízezreit. Mindenki, aki látta mély nyomot hagyott a Zsiga bácsi által megkomponált, látványos és a természetet a maga valóságában bemutató diorámák sokasága.

„AHOGY ELKEZDÖDÖTT...”

Bár a gyermeki lelkemagával ragadó, kalandos vadásztörténeteket írték, természetrajzi könyveket olvastunk, és jártuk a széles határt, a kezdet mégis Réthy Zsigmond nevéhez fűződik. Zsigának, Zsiga bácinak köszönhetően a hetvenes évek elején rendszeressé váltak a természetvédelmi táborok Békés megyében.

Kezdtük Tarhoson, folytattuk Gyula-városerőn, Szanazugon, Vésztőn át addig, amíg a kezdő, meg csak alig tízenéves látszág lassan önállóvá vált, a természetvédők faja újabb hajtásokat hozott. A középiskolák, felsőfokú oktatási intézmények, munka hely, családalapítás többekét elsődort, de sokunkat meg is erősített.

„Ahogy elkezdődött...”

Boldog Gusztáv emlékei a táborokról

Minden lehetőséget megragadott arra, hogy ezt az általa összegyűjtött tudást átadja, és kinevelje azt a következő nemzedéket, amely továbbviszi az ő szellemi örökségét. Az 1975-ben indított természetvédelmi táborok országos viszonylatban is egyedülállóak voltak. Eredményességüket pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az akkori résztvevők közül számos szakember napjainkban is a természetvédelem elkötelezett híve.

A "Pro Natura" kiállítás, egy sokat látott ember álma, olyan aki a provinciális lehetőségek ismeretében is hisz a nagy, és látványos dolgok megvalósításában.

Vajon az az ember, aki többek között látta a Humboldt Egyetem kiállítását, a British Múzeumot, a washingtoni Természet-tudományi Múzeumot és a bostoni Harvard Összehasonlító Zoológiai Múzeumát, milyen kiállítást tud Békéscsabára elképzelni?

A választ Réthy Zsigmond adja meg egyik kiállítással foglalkozó írásában:

"A múzeum az a hely, ahol a tárgyak beszélnek, körülvesznek, hangulatosan vezetnek a tudomány ösvényein, elvarázsolnak változatosságukkal, s egyszer csak azt vesszük észre, hogy többet tudunk. Látványosságot, élményt, szórakozást kell adnunk úgy, hogy közben észrevétlenül neveljünk a természet szeretetére és ismeretére."

Részlet a kiállítás bevezető szövegéből

Kiállítások sora készült el vezetése és szakmai irányítása alatt. Az egyik legjobban szeretett kiállítása az 1978-ban Szabadkígyóson, a kastélyban megszervezett **Halászat, horgászat, vadászat és természetvédelem Békés megyében** című kiállítás, és az ahhoz kapcsolódó programok voltak. Ez a tárlat mérföldkőnek számított a kiállítások történetében, mivel ez volt az első természetvédelmi témájú megmutatkozás megyénkben. A kiállítás, a hozzá szorosan kötődő programokkal, összesen több tízezer látogatót vonzott pár hét alatt.

A Réthy Zsigmond által szervezett természetvédelmi táborok jó hangulatát tükröző képek az 1980-as évekből

Kertész Éva, aki ugyancsak részt vett a táborok szervezésében, így írt erről: „A szívéhez közel álló napok voltak azok a nyári időszakok, amelyekben a Múzeum természetvédelmi táborait szervezte. Jó pedagógus volt. Kevesen tudják, hogy az országban az elsők között hozott létre természetismereti táborokat. Fontosnak tartotta, hogy erős érzelmi és szellemi kötődés alakuljon ki a gyerekekben a tájjal és a természettel.”⁷⁴

Élete során sokat utazott, többször járt Svédországban, Dániában, Norvégiában. 1972-ben a Stockholmban megrendezett ENSZ I. Környezetvédelmi Világkongresszusán, 1976-ban a Nemzetközi Tűzokvédelmi Szimpóziumon, 1981-ben a Nemzetközi Vízivadvédelmi Konferencián, 1982-ben Moszkvában és 1986-ban Ottawában a Nemzetközi Ornitológiai Világkongresszuson vett részt. Az utazásain és a nemzetközi konferenciákon szerzett tapasztalatait a hazai viszonyokra próbálta átültetni.

Réthy Zsigmond előrehaladott gondolkodásmódját tükrözi, hogy már az 1970-es években szorgalmazta megyénkben a nagyszabású faültetési programot, vagyis a társadalmi összefogással megvalósuló erdősítést. Sőt, arra is felhívta

a figyelmet, hogy közjóléti erdők és parkok ültetésével, gondozott turistautak kialakításával nagymértékben lehetne javítani a városlakók egészségi állapotát. A város körül kialakított természetközeli helyek alkalmasak lennének sétára, kerékpározásra, kocogásra.

... „igen, itt az Alföldön” hangsúlyozza ki ekkor, amivel jelezte, hogy ez a gondolat akkor még egészen messze állt a közgondolkozástól.⁷⁵ És ma már az általa kinevelt szakemberek dolgoznak ezen projektek megvalósításán. Reméljük, hogy örül a fölöttünk átsuhanó főnixmadár lelke, ha látja ezeket a megvalósult álmokat! Természetesen mindannyian tudjuk, hogy még sok a tennivaló!

Réthy Zsigmond szellemi örökségének ápolására 1998-ban családja létrehozta a Réthy Zsigmond Természettudományi Alapítványt. Jelenleg Szabadkígyóson, a Svájceráj nevű kiállítóhelyen tekinthető meg a Réthy Zsigmond munkásságáról szóló kiállítás, amelyet az özvegye, Réthy Erzsébet állított össze Boldog Gusztáv egykori tanítvány és barát közreműködésével.⁷⁶

Réthy Zsigmond emlékfája a Körösök Völgye Natúrpark előtt

Réthy Zsigmond emléktáblája a Körösök Völgye Natúrpark épületében

⁷⁴ Kertész Éva: In memoriam Réthy Zsigmond. In: Natura Bekesiensis 5. szám Békéscsaba, 2003., pp. 53-63.

⁷⁵ Réthy Zsigmond: Környezetünk védelméért In: Múzeumi Híradó, 1974/4. szám., Békéscsaba, 1974., pp. 9-12.

⁷⁶ Irány Kígyós - Réthy Zsigmond hagyatéka: <https://iranykigyos.hu/svajcenaar/rethy-zsigmond-terem/>

9

Gerinces gyűjtemény

Ornitológusok, oológusok, preparátorok, adatközlők a természettudományi szakág körül

Ha már régi korok ornitológusairól (madarakkal foglalkozó szakember), oológusairól (madártojás gyűjtő szakember) és preparátorairól szoltunk, akkor ismerjünk meg néhány kiemelkedő személyiséget közülük. Az ötlet, hogy bemutassuk megyénk természeti értékeinek felismerőit és megőrzőit, Réthy Zsigmondtól származik, aki már 1974-től megindította a Múzeumi Híradóban a „*Mutassuk be megyénk ornitológusait*” című rovatot. A sort a szarvasi Molnár Bélával, a nagynevű kakukkmadár-kutatóval kezdte 1974-ben⁷⁷.

Réthy Zsigmond, majd később Domokos Tamás nyomdokait követve néhány olyan személy életét és munkásságát ismertetem röviden, akik valamilyen módon kapcsolódtak múzeumunk természettudományi gyűjteményének létrejöttéhez, és munkájukkal a természetvédelmi törekvéseket támogatták. A sorban olyan ornitológusok, preparátorok, szakemberek kerülnek bemutatásra, akik megérdemlik, hogy nevük örökre fennmaradjon, és hálával gondoljunk az általuk végzett úttörő munkára a természetismeret és környezetvédelem területén.

⁷⁷ Réthy Zsigmond: Bemutatjuk megyénk ornitológusait – 1. Molnár Béla. In: Múzeumi Híradó, 1974/3. szám. Békéscsaba, 1974., pp. 9-12.

A madarak családi életéből.

– A Békésmegyei Közlöny eredeti tárcája –
Irtta s a nőegylet vasárnapi délutánján felolvasta :
Linder Károly dr.

Kezdem az udvarlással.
Ne ijedjen meg senki, nem én akarok
udvarolni, hanem csak el fogom mondani,
hogyan udvarolnak a madarak.
Első pillanatra talán különösnek lát-
szik, hogy a madár udvarolni tudjon,
pedig tud, természetesen a maga módja
szerint.

Dr. Linder Károly (1877–1944) Békéscsaba „másik” elismert ornitológusa

Az 1890-es években Herman Ottó felhívására két csabai ornitológus is jelentkezett megfigyelőnek a frissen alapított Ornithológiai Intézethez: az ifjú Tarján Tibor és Linder Károly. Erről Schenk Jakab, a Magyar Madártani Intézet igazgatója emlékezik meg, aki mindkettőjükkel a szarvasi főgimnáziumban ismerkedett meg. Diákként a közös érdeklődésük az ornitológia iránt megpecsételte barátságukat.⁷⁸

Linder Károly Békéscsabán a jaminai (Erzsébethelyi) evangélikus lelkész gyermekeként látta meg a napvilágot 1877-ben. Testvére volt annak a Linder Lászlónak, aki később evangélikus lelkész lett, és átvette a jaminai egyházközösség lelkipásztori teendőit édesapjától.

Károly már kisgyermek korától élénken érdeklődött a madarak iránt, és korán elkezdte madártani megfigyeléseit, valamint a madarak tojásainak és különböző „ereklyéinek” gyűjtését. A Povázsay testvérekkel együtt (később lesz szóróluk is!) űzte a tojásgyűjtés tudományát gyerekként, amelyről napló is született. A 12 éves gyerek naplója így kezdődik: „*Linder Károly III. gimn. tan. Gyűjteni kezdtem tojást 1889. júl. 10-től, lábakat, csőrt, szárnyakat, tollat 1890. júl. 20. körül.*”

Ijesztően hangzik ma már, hogy akkor nem „csak” tojásokat gyűjtöttek, hanem a madaraknak több testrészét is. Ebből azt gondolhatnánk Linderről, hogy lelketlenül, csupán vadászösztöntől hajtva végzi a gyűjtéseket. Azonban el kell olvasni néhány későbbi írását, melyek a Békésmegyei Közlönyben jelentek meg. Ezekből megértjük, hogy egy olyan érzékeny és empatikus lélek volt, aki mélyen átérezte a madarak fészekrakással, vándorlással, szerelemmel és szenvedéssel átszótt életét. Olyan mély érzelmektől áthatott írások ezek, amelyek azonban elárulják azt is, hogy az író tudományos szinten is mindent tud a madarak életéről és szokásairól, amit a kor szintjén tudni lehetett. Ez valószínűleg annak volt köszönhető, hogy Schenk Jakabbal közösen, már diákként előfizettek német ornitológiai folyóiratokra. A szarvasi gimnáziumi évek alatt élethosszig tartó barátság szövődött köztük a közös érdeklődésnek köszönhetően. Ajánlom mindenki figyelmébe a Békésmegyei Közlönyben megjelent rövid kis írásokat: „*Madárszerelem*”, „*A dalkirály története I-II*”⁷⁹, melyek olyanok, mintha egy-egy Andersen mesét olvasnánk. Szívhez szólóan tanítanak. Egy másik írása „*A madarak családi életéből*” pedig humoros, kellemes társalgási stílusban íródott, hiszen a nőegylet vasárnap délutáni ülésén olvasta fel a szerző.

78 Tarján Tibor: Békéscsaba és vidékének madárvilága. In: Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia. Szerk. Korniss Géza. Békéscsaba, 1930., pp. 103–129.
79 Békésmegyei Közlöny, 1902 (29. évfolyam) január-június, 12. szám

Linder Károly jogi egyetemi tanulmányai után, melyeket Kolozsváron és Budapesten végzett, 1899-től ügyvédjelölt lett Csabán. 1902-ben Gyulára helyezték át, ahol aljegyzőként, később ügyvédként, majd ügyészként tevékenykedett. 1929-től Békéscsabán városi főügyésznek nevezték ki. Békéscsaba köztisztviselői álló, megbecsült polgára volt. Azonban ügyvédi és ügyészi munkája mellett sem hanyagolta el kedvenc tevékenységét, a madarászatot. Megfigyelte a madarak vonulását, és ezeket az adatokat jelentéseiben közölte Herman Ottóval. Barátságban és folyamatos levelezésben állt olyan neves ornitológusokkal, mint Csörgey Titusz, Schenk Jakab, Tarján Tibor és Herman Ottó. Sajnos a levelezései a második világháború során elvesztek. Az első világháború alatt Albániába került, ahol madárvonulási megfigyeléseket is végzett, melyeket

publikált is az Aquilában. Az első világháború után, a megváltozott körülmények miatt, már nem jutott ideje sem tudományos, sem irodalmi művekre. Budapesten 67 évesen halt meg, 1944. január 20-án.

Réthy Zsigmond írja a róla szóló cikkében, hogy sajnós kevés anyag maradt Linder madártani munkásságából, de nem felejthetjük el, hogy a hőskorban, a 20. század elején a madártani kutatások aktív résztvevője volt, és öregbítette Békéscsaba hírnevét ornitológusi körökben.⁸⁰ Hogy ez mennyire igaz, mi sem bizonyítja jobban, mint az a kézzelfogható tény, hogy amikor Herman Ottónak a 70. születésnapjára kéziratok oklevelet ajándékoztak, melyet közeli barátai és munkatársai írtak alá, köztük Linder Károly és Tarján Tibor aláírása is szerepelt.⁸¹

Baráti oklevél Herman Ottónak 70. születésnapja alkalmából, amelyet Tarján Tibor és dr. Linder Károly is aláírt 1905-ben

80 Réthy Zsigmond: Bemutatjuk megyénk ornitológusait – IV. Dr. Linder Károly (1877–1944). In: Múzeumi Híradó, 1975/2. szám., Békéscsaba, 1975., pp. 22–23.

81 Lambrecht Kálmán: Herman Ottó, Az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933., p. 264.

Herman Ottó-émlékérem, amelyet a Magyar Ornitológusok szövetsége ítélt oda Csath Andrásnak 1930-ban

Csath András (1896–1974) A Herman Ottó-émlékéremmel kitüntetett dobozi református tanító

1974-ben a *Múzeumi Híradó* Hírek rovatában Réthy Zsigmond beszámolt arról, hogy Csath András nyugalmazott tanító, tiszteletbeli ornitológus több dolgot is adományozott a múzeumnak: 1 füzetet, 17 db változó méretű papírlapot, 10 db kis méretű fotót, 3 levelet és 3 újságkivágást.⁸² Hogy miért értékesek ezek a jegyzetek, papírok, mi van rajtuk, és ki is az a Csath András? Hát lássuk, hogy miért fontos ismernünk őt, akinek a nevével a leltárkönyvben is találkozunk, mivel hozzájárult múzeumunk preparátumainak és adattári anyagunk gyarapodásához is.

Csath András 1896. november 8-án született, az akkor Csanád vármegyéhez tartozó Kunágótán, amely ma már Békés vármegye része. Édesapja is tanító volt, és a kunágotai iskola igazgatójaként dolgozott ekkor. Az elemi iskoláit Békéscsabán végezte, majd Makón folytatta középiskolai tanulmányait. A makói iskolában tanította dr. Györfly István⁸³, aki később szegeden egyetemi tanár lett, és örömmel támogatta Csath András ornitológiai munkáját. 1908–1911 között visszatért Békéscsabára, ahol a középiskolát az Evangélikus Főgimnáziumban fejezte be. Ezt követően a híres nagyenyedi Bethlen Kollégium Tanítóképzőjében szerzett tanítói oklevelet. Az itt töltött idő alatt nagy hatással voltak rá a kollégiumban levő Zeyk- és Buda-féle madárpreparátum gyűjtemények, és meghatározó volt, hogy Szilády Zoltán neves természettudós is az oktatói között volt⁸⁴. Még negyedéves hallgató korában, 1914-ben Kolozsváron jelent meg az állatkitömésről szóló könyve, amely nagyon népszerű lett az iskolai tanítók körében: *Állatkitömés, gyakorlati útmutató emlősök, madarak kitömésére tanítók, tanítójelöltek számára* címmel.⁸⁵

Tanítóként a Bihar vármegyei, magyar reformátusok lakta Siteren kezdte el pályafutását, majd a Battonya közelében fekvő, ma már Arad megyei Kisperegére helyezték át. Itt nősült meg 1918-ban, feleségül vette Bokor Juliannát, akitől később négy

gyermek született, és 56 évig éltek harmonikus házasságban. 1917-től már elkezdte gyűjteni a Magyar Madártani Intézet számára a madárvonulási adatokat Kisperegéről, Tornyáról és Battonyáról is. Tudatosan és módszeresen 1919-től kezdte meg madárvonulási megfigyeléseit lejegyezni és publikálni, valamint a Madártani Intézetnek eljuttatni. Ennek a munkának az eredménye az a **Csörgy Titusz** aláírásával ellátott oklevél, amely a Királyi Magyar Ornitológiai Központ megfigyelői státuszának elnyeréséről értesíti. Ez a kézzel készült, csodálatosan megkomponált oklevél adattárunk egyik kiemelkedő ékessége, ereklyéje, melyről később szólnunk még.

Vérbeli pedagógusként fontosnak tartotta az ismeretterjesztést, ezért 1928-ban Aradon jelent meg *Gyermeknaptár* című munkája, amely a madarak szeretetére nevelő írások gyűjteménye.

82 *Múzeumi Híradó*, Hírek rovat, 1974/4. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 27.

83 Dr. Györfly István tudósítása: <https://provertes.hu/index.php/naturparki-kincsestar/alkotok-es-alkotasok/tudosok/879-dr-gyorffy-istvan>

84 Magyar Gábor: Magyarországi ornitológusok életrajzi lexikona. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2018., pp. 50.

85 Csath András: *Állatkitömés, gyakorlati útmutató emlősök, madarak kitömésére tanítók, tanítójelöltek számára*. Kolozsvár, 1914.

Csath András híres és rendkívül fontos pepitafedeles füzete

A Trianon utáni időkben nehezen tűrte, hogy magyarsága miatt zaklatták, pedig a román nyelvet is jól beszélte. Végül, mindenét hátrahagyva, 1929-ben családjával Magyarországra szökött. Ekkor került a dobozi református elemi népiskola tanítói állásába, ahol 1956-os nyugdíjazásáig tanított.⁸⁶ 1929-es Dobozra kerülésekor nyitotta meg az 1944-ig vezetett, bizonyító erejű madártani adatokat tartalmazó, saját vonalazású „pepitafedeles füzetét”. A híres füzet, amely Réthy Zsigmondnak köszönhetően szerencsésen a múzeumunk adattárába került⁸⁷ számos fontos adatot tartalmaz arra vonatkozóan, hogy milyen fajt, hol és mikor ejtettek el, ki a preparátum megrendelője, sőt még a munkadíj is szerepel benne. Egyes esetekben még a madár gyomortartalmát, méretét és tollainak színárnyalatát is lejegyezte. A 15 évig vezetett pepitafedeles füzet megközelítőleg 87 faj 330 preparátumának elkészítéséről tanúskodik.⁸⁸

Sor sz.	Madár neve	Helye		Mikor és mivel készült	Ár.	Lajmör László
		helye	idője			
1	Harka	Doboz	1940. I. 2.	Lajmör László készített	3-	nyel.
2	Lajmör ló	Doboz	1940. I. 12.	Lajmör ló	-	fény
3	Zöld Lúd	Ménfőcsanak	1940. I. 15.	Lajmör László készített	4-	
4	Háromas ragó	Pécelék	1940. I. 25.	Lajmör ló	-	fény
5	Háromas ragó	Pécelék	1940. I. 25.	"	-	
6	Lajmör ló	Doboz	1940. I. 30.	Dobozlajmör Lajmör ló	750	nyel.
7	Lajmör ló	Doboz	1940. I. 30.	"	750	"
8	Háromas ragó	Doboz	1940. I. 3.	Lajmör László készített	-	nyel.
9	Lajmör ló	Pécelék	1940. I. 6.	Lajmör ló készített	5-	nyel.
10	Lajmör ló	Doboz	1940. I. 9.	Lajmör ló	-	
11	Lajmör ló	Doboz	1940. I. 20.	Lajmör László készített	5-	nyel.
12	Harka	(Prof.) Doboz	1940. I. 21.	Lajmör László készített	3-	
13	Harka	(Hegy) Doboz	1940. I. 24.	Lajmör	-	
14	Régi fűzfűz	Doboz	1940. I. 25.	Lajmör	-	
15	Lajmör ló	Doboz	1940. I. 27.	Lajmör	-	
16	Lajmör ló	Pécelék	1940. I. 4.	Lajmör László	5-	nyel.

A pepitafedeles füzet oldalai

Ekkor jelent meg a következő nagy sikerű kiadványa: **Madárkitömés. Gyakorlati útmutatás vadászok, ornitológusok, tanítók számára** című könyve, amely akkora érdeklődésnek örvendett, hogy később több kiadást is megért.

Számos cikke jelent meg a Nimród vadászújságban a vadászat és az ornitológia kapcsolatáról, az aprómadarak védelméről és a természetvédelemről. Azonban tudni kell róla, hogy a vadászat nem fért bele az ő lelki világába, így ő maga soha nem vadászott.

1938-ban jelent meg fő műve, a **Békés vármegye madárvilága hajdan és ma** című munkája. Az egykori makói tanárát, dr. Györfly Istvánt kérte fel, hogy bevezető gondolatokkal lássa el a könyvét, aki ennek örömmel tett eleget. A kis könyvecske 500 példányban jelent meg, és hamarosan hiánycikk lett. Idős korában ő maga is erre a munkájára volt a legbüszkébb.

Tarján Tibor és Csath András kitüntetéséről szóló tudósítás

1929-ben részt vett Lillafüreden a Herman Ottó-émlék-tábla leleplezésén, ahol előadást is tartott.⁸⁹ 1930-ban, alig 34 évesen elnyerte a Herman Ottó-émlékérmet, melyet a Magyar Ornitológus Szövetség ítelt oda.

A Békés vármegye madárvilága hajdan és ma című könyv borítója

86 Magyar Gábor: Magyarországi ornitológusok életrajzi lexikona. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2018., pp. 50.

87 Múzeumi Híradó, Hírek rovat, 1974/2. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 23.

88 Réthy Zsigmond: Faunisztikai adatok Csath András által kitömött madarokról. In: Múzeumi Híradó 1979/9. szám., Békéscsaba, 1979., pp. 7-12.

89 Csath András: Kispereg madárvilága ma és hajdan című előadása Lillafüreden, 1929. október 10-11.

Az 1940-es évektől egyre többet foglalkozott ismeretterjesztéssel. 1940-ben több előadást is tartott **Vadászat és természetvédelem** címmel Orosházán és Mezőberényben, illetve a Magyar Rádióban is. Előadásainak fő gondolata, hogy elveti a madarak vonatkozásában a hasznos és káros kategorizálást, illetve sürgeti a védett területek kialakítását, hogy egész életközösségeket lehessen megmenteni ilyen módon. Erre a nagyszerű előadásra még a nagy Kittenberger Kálmán is reagált egy cikkében a Nimród újságban. Ezután veszik be a debreceni székhelyű Tiszántúli Madárvédelmi Egyesület tagjai közé.

Sajnos a második világháborúban nagy csapás érte a családját, mivel elveszítették legidősebb fiukat, aki a lengyel fronton halt hősi halált. Azon év március 22-én a pepitafedeles füzet bejegyzései végleg megszakadtak, ami sokat elárul az édesapa lelkiállapotáról.

A második világháborút követően igazgatónak nevezték ki az államosított iskola élére. Nyugdíjba vonulása előtt, az utolsó aktív éveiben kiállítások készítésével foglalkozott.

A Csath András által készített kiállítások részletei

Vadászat és természetvédelem témakörben rendezett kiállításokat 1954-ben Dobozon és Gyulán, majd 1956-ban Békésen, Endrődön és Gyomán. Nagyon fontos a természetvédelmi szemlélet, amellyel ezeket a kiállításokat elrendezte, ugyanis a vízimadarak és a ragadozók külön hangsúlyt kaptak, és biotóponként (élőhelyenként) mutatta be a madárvilágot.

Feltehetően a kiállítást követően került néhány szép Csath-preparátum a Munkácsy Mihály Múzeum tulajdonába, melyekre ma is büszkék vagyunk. Hatalmas népszerűségnek örvend, és a bekerülése óta minden állandó kiállításban szerepelt a „Rétisas zsákmányával” című kompozíciója, amelyet a gyerekek, ijesztő mivolta ellenére, különösen szeretnek.

Csath András *Rétisas zsákmányával* című preparátuma, amely ma is látható a múzeum állandó kiállításában.

A rétisas (*Haliaeetus albicilla*) A legnagyobb ragadozómadarunk

A Kárpát-medencében élő párok egy szigetszerű populációt alkotnak. Általánosan elmondható a fajról, hogy a víz közelében költ, így nálunk is a folyók mentén lévő galériaerdők és idős tölgyesek fészkelője. Nagy termetű madár, ezért úgy választja a hatalmas fészkenek otthont adó fát, hogy megfelelő beszállófolyosót találjon hozzá. A zavarásra és a környezet állapotára érzékeny faj, védelme ezért kiemelt feladat. Állományát fészkelő- és táplálkozási területeinek zavarása vagy megszűnése veszélyezteti leginkább. Élőhelyeinek védelme más kevésbé látványos fajok oltalmához is hozzájárul. Mint a legtöbb nagy testű madár esetében, a sasoknál is nagyon gyakori az áramütés miatti pusztulás. Szándékos és véletlen mérgezések miatt is sok madár pusztul el, időnként pedig le is lövik ezeket a ritka madarakat. Tél közepén már megkezdik fészket tatarozását, februárban pedig sokszor már tojásain ül. Fészkelalja 1-3 tojásból áll. A fiókák 40 nap kotlás után kelnek ki, a költés alatt a hím eteti párját. Táplálékában a vízimadarak, kisemlősök és halak dominálnak. Ez a hatalmas madár akár nagy halakat, vadludakat is elejthet, de jelentős a dögfogyasztása is.

**Fokozottan védett faj, természetvédelmi értéke:
1 000 000 Ft**

A Csath Andás által preparált bakcsók is részei a természettudományi kiállításainknak, mind a múzeumban, mind a természettudományi raktárunk látványtárában. Az egyik legszebb preparátuma a különösen ritka uhu (bagoly). Továbbá Csath András gyönyörűen keretezett ornitológiai oklevele is a látványtárunk ékessége.

Az uhu, vagyis a nagy fülesbagoly (*Bubo bubo*)

A legnagyobb természetű bagolyfaj, amely nálunk ritkán, de előfordul. Magassága 60-75 cm, szárnyfeszítávolsága 160-188 cm. A tojó nagyobb és nehezebb, mint a hím. Háta rozsdabarna, feketés vonalkákkal, hasi része sárgás, hullámos-barna rajzokkal. Tollfülei jól láthatók, lábai is tollasak. Horgas csőrével könnyen tudja tépni a zsákmányát. Éjjeli ragadozó, nappal sziklarésekben, fák üregében pihen. Táp-láléka nagyon sokrétű, de az emlősök közül mára a vándorpatkány vált leggyakoribb zsákmányállatává. Madarakon és kisebb emlősökön kívül a nyulakat is zsákmányul ejti. Nagy termete lehetővé teszi akár más baglyok, ögzidák és rókák elejtését is. Éjjeli állat, de megfigyeltek olyan példányokat is, amelyek nappal jártak zsákmány után. Rendkívül kifinomult látása és hallása segíti vadászatában. Magyarországon ritka fészkelő. Hazai fészkelőállománya jelenleg növekszik, néhány évtizeddel ezelőtt alig volt néhány ismert költőpár, s több, korábban ismert klasszikus költőhelyéről is eltűnt. Mára legtöbb régi költőhelyén ismét megjelent.

Legjelentősebb veszélyeztető tényezők az autóval való ütközés, az áramütés és a szögesdróton való fennakadása. Változatos költőhelyeket használ, de leggyakrabban működő vagy felhagyott kőbányákban, sziklafalakon, ritkábban ragadozó madarak és fekete gólyák elhagyott fészkeiben költ. Évente egy fészkelőpárt nevel, mely 1-4 fiókából áll. Territoriális madár, éjjel magas fák csúcsán vagy kiemelkedő pontokon erőteljes huhogással jelzi a területét. Az idősebb párok meglehetősen területhűek, egész évben a fészkelőhely közelében maradnak, a fiatal egyedek kóborolnak.

Hazánkban fokozottan védett, természetvédelmi értéke: 500 000 Ft.

Nagyon szívesen preparált, és ebből adódott talán legértékesebb madártani munkája is, hogy a kitömésre hozzá került madarakról pontos származási jegyzeteket készített abba a bizonyos pepitafedeles füzetbe. Ebből kifolyólag igen sok bizonyító erejű faunisztikai adat van Békés megye és főleg a dobozi erdők madárvilágára vonatkozóan. A Doboz melletti erdőkben végzett megfigyeléseit közlemények formájában

A Csath András által kitömött uhu, amely igen ritka az Alföldön

publikálta: 1917-1934 között tíz publikációja látott napvilágot az Aquila és a Kócsag című újságokban. Bár sohasem vadászott, mégis sokat publikált a Nimród Vadászújságban is.

Nyugdíjba vonulása után Gyomára költözött a fiához. Réthy Zsigmond muzeológus itt látogatta meg nem sokkal a halála előtt. A gyenge, nehezen beszélő tanítóval még tudott néhány szót váltani, és meghallgatta a dobozi erdőről, a kora tavaszi kirándulásokról és a behavazott öreg faluról szóló emlékezéseit, melyekről „lassan, hosszan és nagy-nagy szeretettel mesélt”.⁹⁰ Ekkor adományozta pár nagyon fontos jegyzetét és a pepitafedeles füzetét a múzeumunknak.

Nem sokkal ezután a látogatás után a békéscsabai kórházba került betegsége miatt, ahol 1974. szeptember 1-én hunyt el. Kérésére kedves falujában, Dobozon helyezték örök nyugalomra. Sajnos a modern gondolkodás nem enged teret a régi dolgoknak: szívszorító szomorúsággal vettem tudomásul nemrégén, hogy a sírját mára már felszámolták...⁹¹

Domokos Tamás megfogalmazása pontosan kifejezi, hogy ki is volt ő valójában:

„Csath András az az ember volt, aki a nemzet felemelkedése érdekében végzett, exhibicionizmustól mentes »aprómunkát« tekintette politikai hitvallásának. Mindig hű maradt a nagyenyedi szellemiséghez, a református hitéhez, magyarságához és Dobozhoz.”⁹²

⁹⁰ Réthy Zsigmond: Bemutatjuk megyénk ornitológusait – 3. Csath András (1896-1974). In: Múzeumi Híradó, 1975/1. szám., Békéscsaba, 1975., pp. 14-16.

⁹¹ Kutatásomban segítségemre volt Uréné Szabó Erzsébet, a dobozi könyvtár igazgatója, akinek ezúttal is köszönetemet fejezem ki.

⁹² Domokos Tamás: Emlékezés a Herman Ottó-émlékérem tulajdonos Csath Andrásra. In: Békés Megyei Múzeumok Közleményei 21. Békéscsaba, 2000., pp. 327-345

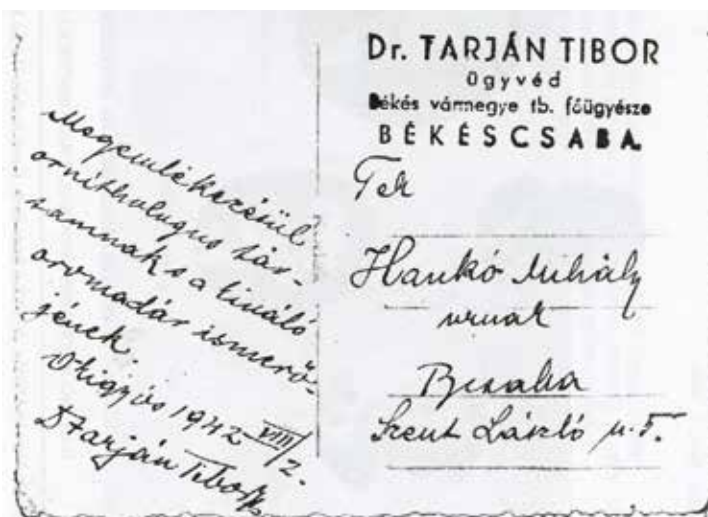

Hankó Mihály (1912–1983)

Az orvmadár szakértő és címfestő

Egy újabb név tűnik fel a természet-tudományi leltárkönyvünk lapjain, mint aki gyűjteményünk adományozója volt, mégpedig Hankó Mihály neve. De ki rejtőzik a név mögött, mit csinál egy címfestő és egy orvmadár szakértő valójában? Hát lássuk...

Az értelmező szótár szerint a címfestő az a szakember, aki a cégtáblákat, a kirakatok feliratait, ábráit, díszítő mintáit festi. Ilyen címfestő volt Hankó Mihály is Békéscsabán, aki emellett, szabad idejében ornitológusként és preparátorként is tevékenykedett. Az ornitológia terén különösen a ragadozómadarak, akkori szóhasználat szerint orvmadarak specialistája volt. Ornitológiai tudását autodidakta módon szerzte más csabai madarászoktól, mint például dr. Tarján Tibortól.

Fotólevél dr. Tarján Tibortól, amelynek az első oldalán a kettejük fotója van. A levél hátoldalán Tarján már 1942-ben kiváló orvmadár ismerőnek nevezi Hankót.

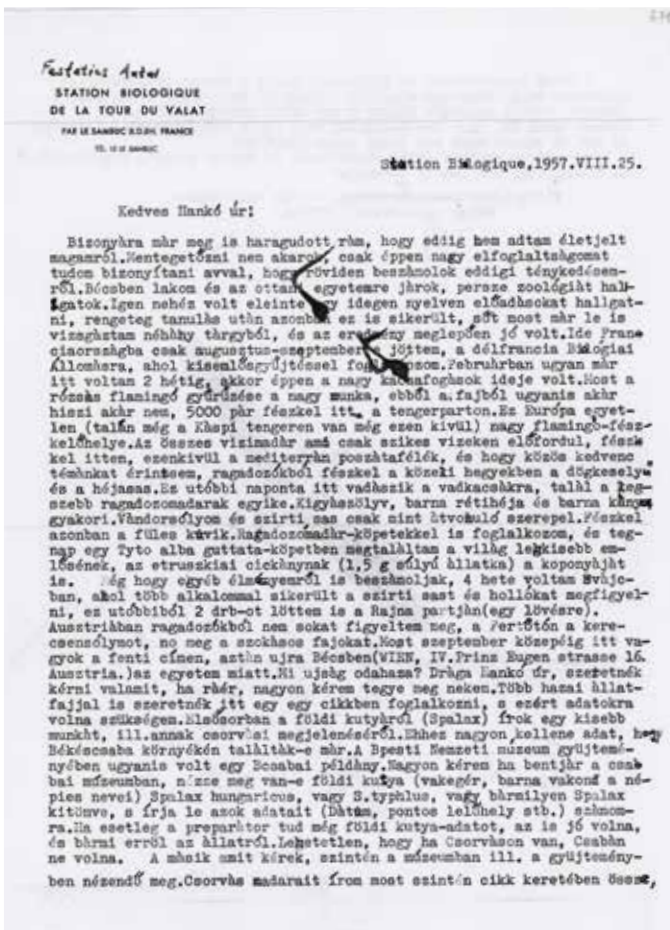
Már az 1940-es évek elején komoly szaktekintélynek számított madarász körökben. Szaktudása miatt sok nagynevű ornitológus is felkereste szakmai tanácsokért, és évekig levelezésben állt a Magyar Madártani Intézet vezetőivel, munkatársaival. Hatalmas ismeretségi körrel rendelkezett, és sokat elárul róla, ami levelezéseiből, emlékezésekből derül ki, hogy a bajban mindig lehetett rá számítani.

Hankó Mihály Békéscsabán született 1912-ben. Édesanyját hároméves korában vesztette el. Félárván felnőve korán szakmát tanult, és mivel kiderült, hogy tehetséges rajzoló, így később címfestő vizsgát tett Szegeden. Emellett kitanulta a preparátori szakmát is, és kitűnően szép preparátumokat készített. A napi munka mellett, amikor csak tehetett biciklivel vagy vonattal mindig kiment terepre, és járta a környéket madarak után kutatva. Sokszor Tarján Tibor ügyvéd vagy Povázsay László tanító voltak társai a megfigyelésekben. Kedvenc terepe az ókigyósi (ma szabadkigyósi) határ volt, de sokszor kiment a kétegyházi tanya melletti varjútelepre is. 1948-tól a Magyar Madártani Intézet rendes megfigyelője státuszt érdemelte ki.⁹³

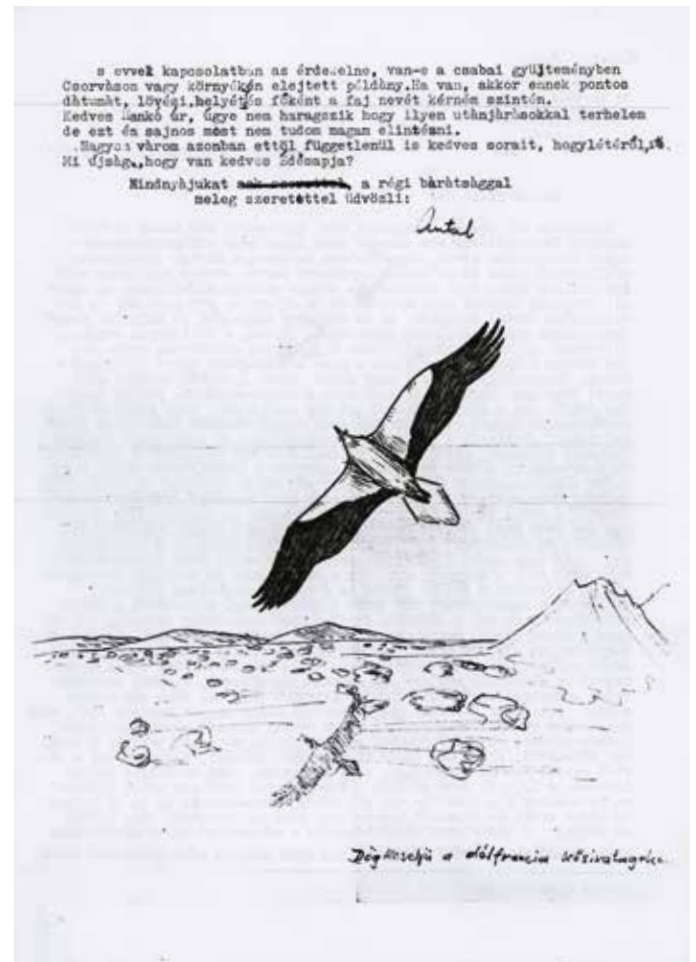
Ebből kifolyólag fontos szerepe volt Hankó Mihálynak az ókigyósi Wenckheim-kastélypark védetté nyilvánításában. Ugyanis ő volt az, aki az 1940-es, majd az 50-es években nyomon követte a madárállomány alakulását a területen. Az 1950-es években sérelmezte, hogy a kastélyparkot a párt különböző nagy részvétellel zajló rendezvények megtartására használja, és ennek következtében az énekesmadarak száma jelentősen megcsappant, a ragadozómadarak pedig teljesen eltűntek a területről. Levelezéseiből, jegyzeteiből kiderült, fontosnak tartotta, hogy az ifjúság és a vadászok is külön ornitológiai nevelésben részesüljenek, ahhoz hogy faji szinten ismerjék meg, és jobban értékeljék a madárvilágot.

Hankó nevelői munkájára világít rá az a levél, melyet 1957-ben kapott Franciaországból Festetics Antaltól. Az ismeretségük az 1950-es évek elejéről való, amikor a Festetics családot a Békés megyei Csorvársra száműzték. Az ornitológia iránt elkötelezett fiatal gróf egyik segítőtje Hankó Béla professzor volt, aki a Munkácsy Múzeumban dolgozott éppen akkor a gyűjteményünk újraleltározásán. A másik segítő pedig Hankó Mihály. A részleteket nem ismerjük, de el lehet képzelni, hogy milyen nyomot hagyott a fiatal ornitológusban az itt töltött idő, miután Franciaországból is tartani akarta a kapcsolatot volt mesterével. Az 1956-ban emigráló, akkor 18 éves Antal Bécsben tanult tovább, többek között a híres tudós, Konrad Lorenz⁹⁴ tanítványa is volt. Később doktori címet szerzett és a Göttingeni Egyetem Vadbiológiai Intézetének tanszékvezető professzora lett. A számos díjjal kitüntetett neves egyetemi professzor, zoológus, ökológus és környezetvédő, még ifjúként, Hankó Mihálytól életre szóló tanítást kaphatott. Ő volt az egyike azoknak, akik 1967-ben aláírták a Pro Natura memorandumot, amelyben a Hortobágyi Nemzeti Park lét-rehozását szorgalmazták.

Festetics Antal levele egykori mesteréhez, Hankó Mihályhoz

94 Konrad Lorenz – osztrák zoológus, ornitológus, Nobel díjas etológus, a klasszikus összehasonlító magatartáskutatás úttörője, illetve a modern etológia egyik megalapítója.

A leltárkönyvben „síkra” néven szereplő kis héja (*Accipiter brevipes*) preparátum, melyet Hankó Mihály készített

A leltárkönyvben „sasölyv” néven szereplő pusztai ölyv (*Buteo rufinus*) preparátum, amelyet Hankó Mihály készített

Az 1944-ben elhunyt Tarján Tibor ornitológusi szerepét fokozatosan vette át Hankó Mihály Békés megyében. Azonban nem akarta minden téren feltétel nélkül helyettesíteni Tarját. Az 50-es években többszöri megkereséssel, folyamatosan hívták az újjászervezett Munkácsy Mihály Múzeumba munkatársnak, de ő nem volt hajlandó kötélnék állni. Ebben talán az is közrejátszott, hogy hol elvtásnak, hol kartársnak titulálják, és az egyik felkérő levélben Hankó Mártonnak nevezik!?! Hogy miért nem vállalta a múzeumi munkát ez a hihetetlenül képzett szakember? Talán sejtjük, ha a kor megpróbáltatásaira gondolunk, és ő nem volt hajlandó behódolni az akkori ideológiáknak. Sajnos ezzel nagyon nagy veszteség érte a múzeumot, mivel a preparátumait is inkább a Madártani Intézetnek adta el 1952-ben. A preparátumokat már 50-ben odaigérte az intézet új vezetőjének, dr. Pátkai Imrének, hogy elősegítse a háborúban elpusztult Madártani Intézet feltámasztását. Kollekcója 12 értékes ragadozófajt tartalmazott,

mely fajok nagy része a Kígyósi-pusztáról és a Nagyerdőből származott.⁹⁵ Így még értékesebbek az általa készített síkra⁹⁶ és sasölyv⁹⁷ preparátumok (ilyen néven szerepelnek a leltárkönyvben), melyek ajándékozással még 1936 és '37-ben a Munkácsy Múzeum gyűjteményébe kerültek.

1955-ös nősülése után a családi élet elterelte a figyelmét, és így már nem folytatta az ornitológiai munkásságát, megfigyeléseit. Élete utolsó éveiben magánélete tragikusan alakult, mivel előbb feleségét, majd fiatal lányát is elvesztette. Hankó Mihály, lelkiileg kimerülten, megtörtén, 1976-ban hunyt el egy tüdőgyulladás következtében.

Domokos Tamás 2004-ben, húsz évvel a halála után megkereste az ornitológus életben maradt lányát, és a begyűjtött adatok alapján egy átfogó cikket írt Hankó Mihály életéről és munkásságáról.⁹⁸

95 Réthy Zsigmond: Adatok és gondolatok (a madártan tükrében) a természettudományi gyűjtemények néha mostoha sorsáról. In: Natura Bekesiensis 3. szám, Békéscsaba, 1996., pp. 15-28.

96 Boldog Gusztáv szerint valószínűleg rossz határozás, mivel a síkra (*Accipiter badius*, *Tachyspiza badia*) afrikai, ázsiai elterjedésű faj, de hasonlít rá a kis héja (*Accipiter brevipes*) és ez megtalálható a gyűjteményben, fészkelését leírták Kígyósról.

97 Sasölyv = pusztai ölyv (*Buteo rufinus*)

98 Domokos Tamás: Bemutatjuk megyénk ornitológusait – 9. Hankó Mihály. In: Natura Bekesiensis 6. szám, Békéscsaba, 2004., pp. 71-90.

Egy tragikus veszteség a magyar ornitológia számára

1943-ban a Magyar Madártani Intézet 50. évfordulójának ünnepségén Hankó Mihály is jelen volt a rendes intézeti megfigyelők 91 tagot számláló névsorában. Ez az ünnepség már a háború árnyékában zajlott, de ekkor még senki nem sejtette azt a veszteséget, ami ezután következett.

Fájdalmas és szívfacsaró olvasni, ami ezután történt. 1944-ben a már védekezésre kényszerült német haderő az intézet épületét ütegállásnak használta az orosz csapatokkal szemben. A három héten át dúló, szinte szakadatlan tűzharc folyamán az intézeti épületcsoportot számtalan belövés érte. Az épületcsoport homlokterében lévő, az intézetet is magában foglaló főépület végül, az ágyúlövések és (szemtanúk állítása szerint) a német katonák szándékos gyújtogatása következtében, szilveszter estéjén kigyulladt, és 4-5 napig égett. A pusztítás martalékává vált 60 000 kötet könyv, a teljes irattár, 32 000 madártáplálék-minta, 8 000 madárpreparátum, a Cerva-féle pelyhesfióka-gyűjtemény, Alexander Bau 7 500 db-os tojásgyűjteménye, a gyűrzési törzkönyvek és kartonok 170 000 – addigi összes – adattal. Az intézet sorsa ezzel megpecsételődött. Fél évszázad munkájának eredményei, a nagyhirű madártani szakkönyvtár, a feljegyzések, fényképek, eredeti rajzok, festmények, feldolgozásra váró vizsgálati anyagok tömege, a múlt tudományos törekvéseit reprezentáló emlékek, a teljes magyar madárfaunát felölelő muzeális gyűjtemény teljesen megsemmisült. Ezek között voltak a Tarján Tibor és Hankó Mihály által ajándékozott preparátumok is.

Láthatjuk, hogy milyen véletleneken, rossz döntéseken, emberi nemtörődömségen múlik egy egész tudományág sorsa. Megrendítő olvasmány a Madártani Intézet története.⁹⁹

A Magyar Madártani Intézet egykori épülete

Povázsay János,
a madártojás gyűjtemény alapítója

Povázsay Sándor,
János testvére, a gyűjtemény
másik fejlesztője

Az ifj. Povázsay László erdész által adományozott holló
(*Corvus corax*) preparátum, 1974-ből

A Povázsayak a Szegedi Fehér-tónál 1948-ban, Hankó Mihállyal
(simlis sapkában) és Mária Ferenc erdőszel (puskával)

A megkerülhetetlen Povázsay dinasztia

Az 1974/4-es Múzeumi Híradóban olvashatunk egy beszámolót Réthy Zsigmond tollából, amely arról szól, hogy Povázsay László erdész egy holló preparátumot ajándékozott a múzeumnak 1974-ben. A madár Nagy László preparátor munkája, és a Sarkad-Remetei-erdőben, mérgezésben pusztult el. A cikkből kiderül, hogy Povázsay László a Madártani Egyesület békéscsabai csoportjának elnöke és a Múzeumbarátok körének tagja.¹⁰⁰

De ki ez az erdész és madarász egyben, aki ugyancsak kapcsolódik a múzeumhoz?

A Povázsay név sokszor feltűnik olvasmányaink során, szinte bármelyik ornitológus, preparátor életéről vagy madártojás gyűjtésről is legyen szó Békés megye területén. Nem csoda, hiszen nemcsak egy Povázsay volt a családban, aki ornitológiával és ezen belül madártojásgyűjtéssel foglalkozott, hanem több generáció tagjai művelték ezt a „sportágat”, vagyis az „oológiát”.¹⁰¹

A madártojás gyűjtemény alapítója **Povázsay János** adóügyi pénztáros volt, aki kitűnő vadász is volt egyben. Fafaragással is foglalkozott, képeket, fogasokat, agancstartókat és botokat készített. Sétabotjai a jászberényi múzeumban láthatók.¹⁰² Ő 1862-től kezdte el gyűjteni a madártojásokat. 1906-tól testvére, **Povázsay Sándor** nyomdász és annak fia, id. Povázsay László folytatták a szakszerű gyűjtést.

100 Múzeumi Híradó, Hírek rovat, 1974/4. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 28.

101 Oológia – tojásstan, az ornitológia egyik ága, a madártojásokkal foglalkozó tudomány

102 Magyar Gábor: Magyarországi ornitológusok életrajzi lexikona. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2018., pp. 209.

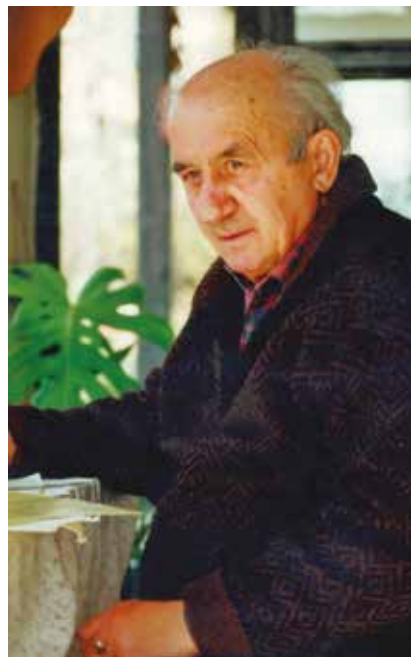

id. Povázsay László (1890-1950)

békéscsabai tanító volt. Iskoláit 1900-ban a békéscsabai Evangélikus Főgimnáziumban kezdte, majd 1904-től a szarvasi evangélikus tanítóképzőbe járt, ahol tanítói és kántori oklevelet szerzett. Békéscsabán az evangélikus gimnáziumban éneket tanított. Végigharcolta az első világháború szinte összes hadszínterét, ahol magyar csapatok megfordultak. Leszerelése után folytatta tanári pályafutását a békéscsabai gimnáziumban. Két jelentős cikke jelent meg, melyek közül az egyik a londoni *Oologists' Records* című újságban a kakukktojásokról, a másik az itthoni Madártani Intézet lapjában, az *Aquilában*. A Magyar Madártani Intézet rendes megfigyelői státuszát is megkapta, mivel rendszeresen szolgáltatott faunisztikai adatokat az intézetnek.

Hatalmas veszteség volt a családnak, hogy a gyűjtemény az első világháborút követő években, tisztázatlan körülmények között megsemmisült. 1932-től a család nagy erővel újraindította a gyűjtőmunkát, amelybe az idősebb László fiai, ifjabb László és Géza is bekapcsolódtak. Azonban amikor újrakezdtek a gyűjtést, László már szakember segítségét

is kérte. A Fővárosi Állatkert akkori igazgatójának, Cerva Frigyesnek az útmutatásai szerint, ezután már egész fészekaljokat gyűjtöttek be az adott fajoktól. Neves hazai és külföldi gyűjtőkkel állt kapcsolatban a család, így nagyon értékes és ritka fajok tojásaihoz jutottak hozzá vásárlás vagy csere útján. Idősebb Povázsay László 1929-től 1950-ig összesen 1 604 fészekaljat gyűjtött, főként Magyarország, illetve 19-et Románia területéről. A második világháború ismét közbeszólt, és ezután a nagyapa 1948-as és az édesapa, id. Povázsay László 1950-es halála után már ifjabb Povázsay László vette át a stafétát elődeitől.¹⁰³

Ifj. Povázsay László (1921-1996) erdész lett a gyűjtemény gondozója és további gyűjtője az 1950-es évektől. Már gyerekként nagyapjával, édesapjával és testvérével jártak megkeresni a madarak fészkeit, így elkerülhetetlen volt, hogy őt is korán megfertőzze a gyűjtési szenvedély. Ásotthalmon szerzett erdész diplomát az Erdészeti Szakiskolában. 1938 és 1941 között az Almásy-uradalom erdészgyakornoka volt Sarkad-Remetén. Később a Gyulai Erdőgazdaság alkalmazottja lett. Önkéntesként a békéscsabai múzeum madártani preparátumait is bővítette, ahogyan a bevezető cikkből is kiderült. Apja halálát követően, 1950-től tíz évig szünetelt az ornitológiai tevékenysége, azonban később újrakezdte a gyűjtőmunkát. A korábbi, főként az Alföld keleti részére szorítkozó gyűjtések mellett Mátraházára, Jósvalfőre és a szegedi Fehér-tóhoz is kijárt. Visszaemlékezései szerint az 1960-as években 40 000 km-t tett meg vonaton, kerékpáron és autóval gyűjtőtújai során.¹⁰⁴ Végül, saját bevallása szerint, a korszellem változása és a védett madarak tojásaira is kiterjedő szigorú természetvédelmi törvények hatására, 1974-ben felhagyott a fészekaljok gyűjtésével. Így a három generáción át tartó gyűjtőtevékenység 112 év után lezárult.¹⁰⁵

Réthy Zsigmond szerint ez volt az ország egyik legjelentősebb madártojástani magángyűjteménye. „Egészséges, rendezett, katalógizált és jegyzetekkel ellátott” – írja róla 1996-ban. A gyűjtemény sorsa ekkor még nem dőlt el, és Réthy Zsigmond aggodalmát fejezte ki, hogy a faunisztikai adatok el ne vesszenek. Látta ezen gyűjtemény jelentőségét, hogy mennyi adatot szolgáltatna a szakemberek számára, ha publikus lenne.¹⁰⁶

¹⁰³ Povázsay László: Egy zoológiai gyűjtemény története. In: Múzeumi Híradó 1975/1., Békéscsaba, 1975., pp. 43-44.

¹⁰⁴ Povázsay László: A Povázsay-féle madártojás-gyűjtemény katalógusa. In: Környezet- és természetvédelmi évkönyv, Békéscsaba, 1986., pp. 117-155.

¹⁰⁵ A fényképeket Povázsay Zsuzsanna, Laci bácsi lánya engedélyével közöltük, akinek ezúttal is köszönöm a segítséget!

¹⁰⁶ Réthy Zsigmond: Adatok és gondolatok (a madártan tükrében) a természettudományi gyűjtemények néha mostoha sorsáról. In: Natura Bekesiensis 3. szám, Békéscsaba, 1996., pp. 15-28.

Az anyag végül szerencsésen a Magyar Természettudományi Múzeum ornitológiai gyűjteményébe került, ahol megbecsült része az oológiai-gyűjteménynek. Az ott dolgozó kutatók a gyűjteményt feldolgozó cikkben a következőket írják róla: „*Ifjabb Povázsay László kollekcója a benne található csaknem ezer fészekaljjal a Magyar Természettudományi Múzeum egyik legjelentősebb tojásgyűjteménye, amely számos, eddig tojásokkal nem reprezentált fajjal gyarapította a gyűjteményt. A kiváló megtartású gyűjtemény értékét jelentősen növeli, hogy a fészekaljak a számukra épített fiókokban cédulákkal azonosítva kerültek elhelyezésre, és a cédulákon precízen szerepelnek a rendkívül fontos gyűjtési adatok (a gyűjtő, a gyűjtési hely*

és idő, valamint a madárfaj neve).” A család két generációja és számos tagja által összeállított gyűjteményt Povázsay László örököse, Povázsay Zsuzsanna ajánlotta fel a Magyar Természettudományi Múzeumnak, ahol 2012-ben letétbe helyezték. A Magyar Természettudományi Múzeum a Nemzeti Kulturális Alap támogatását és saját forrásait felhasználva több részletben vásárolta meg a mára teljes egészében leltárba vett gyűjteményt.¹⁰⁷

Mivel a Természettudományi Múzeum teljes madárgyűjteménye 1956-ban megsemmisült, az 1956 előtti időszakból származó tételeket is magába foglaló gyűjtemény befogadása különösen nagy jelentőséggel bír.¹⁰⁸

A Povázsay-féle madártojásgyűjtemény
a Magyar Természettudományi Múzeum Madártani Osztályának raktárában

107 Fuisz Tibor István et al.: Ifjabb Povázsay László tojásgyűjteménye a Magyar Természettudományi Múzeum madárgyűjteményében. In: Annales Vol. 109., Budapest, 2017., pp. 185–241.

108 Váncsa Klára: A madártojás-gyűjtő emlékére. In: Csabai Mérleg XXXII. évfolyam, 1. szám, 2022. január 13.

Streit Miklós (1937–2002) A preparátor, aki hű maradt Békéscsabához és a múzeumhoz

Streit Miklós munka közben

Streit Miklós preparátorként, de a gyűjtemény adományozójaként is feltűnik a leltárkönyvünk lapjain. Őt is az ornitológia vonzotta, és ügyes kezű preparátorként a Munkácsy Mihály Múzeumban dolgozott nyugdíjazásáig.

Békéscsabán született német és szlovák vegyes családban, hetedik gyermekként. Édesapja az államosítás előtt nyúltartással is foglalkozott, valamint egy könyvesbolt társtulajdonosa is volt. Ebből is adódott, hogy már gyerekkorában érdekelték a könyvek és az állatvilág. Az állatkitömés alapjait hamar megtanulta Lipták János helyi ezermestertől, aki preparálással is foglalkozott. Ezután azonban Hanó Mihálytól sajátította el a preparálás művészetét, valamint a címfestést is. Nagyon szépen rajzolt és festett, amit az általa készített kiállítás meghívók és a múzeum munkatársainak készített festmények is igazolnak.¹⁰⁹

A *Puszták és vizek élővilága* című kiállítás meghívójának előlapja, amely Streit Miklós munkája

¹⁰⁹ Kiállítás meghívó: Puszták és vizek élővilága (a Békés megyei Múzeum legújabb preparátumaiból) című kiállítás a sarkadi Márki Sándor Múzeumban, 1995. szeptember 15.

A Streit Miklós által preparált igen értékes füleskuvik (*Otus scops*)

Egyik legértékesebb darabja a gyűjteményünknek, amely Streit Miklós munkáját dicséri, a mai napig szerepel kiállításainkban: ez pedig az általa preparált füleskuvik (*Otus scops*).¹¹⁰ Ezt a példányt 1954-ben ejtették el, és a faj Alföldi elfordulásának bizonyító példánya. Akkor a preparátumért Pátkai Imre, a Magyar Madártani Intézet igazgatója, 500 Ft-ot ígért (amely, akkor közel félhavi fizetésnek megfelelő össze volt), azonban Streit nem adta el neki. Végül az értékes preparátum 1976-ban a Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi gyűjteményébe került.¹¹¹

Pátkai Imre szerette volna felcsábítani a Magyar Madártani Intézetbe preparátornak Streit Miklóst, de a helyi futballklub iránti rajongása maradásra bírta. Kétkezi munkásként dolgozott a helyi Forgácsoló Szerszámgyárban. Közben szabad idejében bejárt Fischer Imre könyvkötészetébe, valamint Swetz Mihály Jenő műköveshez is, akiktől sokat tanult a szakmájukról. 1963-tól a Moziüzemi Vállalathoz került mint reklámgrafikus, ahol 12 évig dolgozott feliratozó, cím- és plakátfestőként. 1975-től került a Munkácsy Mihály Múzeumba tapétázó és kasírozó munkakörbe, ahová már korábban is besegített Petrovski Pál mellett a kiállítások készítésénél. Később magánzó kisiparos lett, és többek között a Békés Megyei Levéltárban is vállalt munkát. Két év után azonban visszatért a múzeum kötelékébe, ahol egészen 1997-es nyugdíjazásáig dolgozott. Ebben az időszakban ő készítette a múzeumi szervezet fejléces, logós terveit, a kiadványok, plakátok, kiállítások grafikai munkáit.

1999-2000 között Lennert Józseffel közösen végezték el a madártani gyűjteményünk revízióját és állományvédelmi feladatait. A madarak beazonosítása során a szakember olyan szinten tudott segíteni, hogy ránézésre, a munkamódszerből tudta, hogy melyik preparátumot mikor és ki készítette.¹¹² A preparátumokat felfrissítette, és újra kiállítható állapotba hozta, melyek azóta a kiállításainkban és a látványraktárunk vitrinjeiben is megállják a helyüket. A múzeumunk gyűjteményében 48 darab Streit-féle preparátum található. Azonban vannak olyan preparátumok is, melyeknél nincs feltüntetve a preparáló személye, de a munkamódszerből gyanítható, hogy ezek nagy részét is Streit preparálta. Tehát okkal sejthető, hogy jóval több preparátumunk származik tőle, mint amiről a leltárkönyvi adatok árulkodnak.

A művészien megfestett kép egy tompa folyamkagylót (*Unio crassus*) ábrázol, amely a sérült házát saját maga kijavította. A képet Domokos Tamásnak, a kagyló gyűjtőjének ajánlotta barátsággal.

110 Szerepelt a Munkácsy Mihály Múzeum néprajzi témájú Az elmúlás néprajza – Halálkép és halottkultusz című vándorkiállításunkban.

Kurátorok: Martyn Emilia és Salamon Edina

111 MMM Természettudományi gyűjtemény, ltsz: 1976.12.20.

112 Lennert József szóbeli közlése alapján.

Sipos Gyula, jelen korunk preparátormestere

Az előzőekben megismerhettünk olyan preparátorokat, akik már nincsenek közöttünk. A már eltávoztaknak a munkája vagy bekerült a múzeumok gyűjteményeibe, vagy már nagyrészt az enyészeté lett. Úgy tűnhet, hogy ez a szakma is ki veszőben van...

Azonban meglepő, de mégis valóság: a preparátori mesteriséget manapság is űzik, sőt hatalmas kereslet van rá. Szeretnék bemutatni egy olyan szakembert, aki nemzetközi szinten is ismert és elismert. Aki nemcsak tudja, hanem tanítja is a szakmát. És reményeink szerint az elkövetkező időszakban még nagyon sok munkáját beültározhatjuk majd a természettudományi gyűjteményünkbe.

A 2020-as évtől a Munkácsy Mihály Múzeumban beindult új preparátumok beszerzése kapcsán egy nevet mindenképpen ki kell emelnünk: mégpedig **Sipos Gyula preparátor** nevét. Zuberecz Tibor Békés vármegye fővadásza ismertetett meg velem. Kétségbeesve fordultam hozzá, hogy segítsen, mert az új állandó kiállításunk készítéséhez szükségünk lenne emlős preparátumokra, de nem tudom kit keressek ez ügyben. Tibor rögtön Gyulát ajánlotta, mint a környék legismertebb és legjobb preparátorát, akit a vadászok is mindig szívesen keresnek fel. Szerencsés találkozás volt, és azóta többször is tudunk pályázati forrásokból preparátumokat készíttetni vele. Nagyszerű szakember, és egy igazi „művészlélek”.

De lássuk, hogy ki az, aki manapság preparátori hivatásra adja a fejét!

Sipos Gyula által a múzeumunknak készített borz preparátum (*Meles meles*)

Sipos Gyula Mezőtúron született 1979-ben. Kalandos élete volt, míg megtalálta ezt a hivatást.¹¹³ Már kiskorában elvárzolták az állatokról és a vadásatról szóló könyvek, kiadványok. Gyerekként tagja volt a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesületnek. Később a vadászat felé fordult és a lövészet mint sport is megjelent az életében, majd vadgazdálkodási technikus szakképesítést szerzett. A preparálással a csongrádi Diana vadásziskolában indított preparátorképzésen került kapcsolatba. Először vadászként dolgozott, a preparálást hobbi szinten végezte. Később azonban egyre inkább a preparálás felé fordult, és ez hivatássá nőtte ki magát az életében. Egy ideig Európa legnagyobb preparátor cégének volt a vezető preparátora és kreatív igazgatója. Azonban kilépett, mert önállóan, kötöttségek nélkül akart dolgozni, így most saját vállalkozásában hasznosítja az ott tanultakat. Ma már egész családjával a preparálásnak és a vadászatnak szenteli magát. Élete párja, Klaudia ugyancsak vadász és preparátor is egyben.

A preparátori munka nem egyszerű dolog. Türelmet, ügyességet és szobrászati képességeket is igénylő feladat. Egy preparátum elkészítése 4-6 hónap időt igényel. A szakszerű nyúzás után a bőr előkészítése nagyjából 2-3 hónap. Ezután jön a művészi munka, amikor a készen megrendelt modellekre kell megfelelő módon ráhúzni a bőrt. Sokszor azonban nincs olyan modell, mint az adott faj, melyet preparálni kell. Például a múzeumunk számára készült házibivaly esetében is alkotnia kellett Gyulának ahhoz, hogy a kafferbivaly modellt, a megfelelő anatómiai változtatások után, fel tudja használni a házibivaly elkészítéséhez. Ezt a folyamatot szakmai nyelven öltöztetésnek nevezik. Ezután jön az a szakasz, amikor életet lehelnek a preparátumba festéssel, szemek berakásával, minden izom, szemek, bajszok, tollak megfelelő irányba állításával. A száradás időtartama is nagyon lényeges, hiszen a megfelelő ütemben való száradást nagyban befolyásolja a hőmérséklet, a páratartalom, minden külső körülmény, melyet figyelembe kell venni, hogy a végeredmény a megszólalásig hasonlítson az élő állathoz. Gyula mindig elmondja, hogy mennyire fontosak a megfelelő minőségű szemek, mert ettől lesz lelke az állatnak. Ettől lesz „igazi”!

Sipos Gyula által a múzeumunknak készített mezei nyúl preparátum (*Lepus europeus*)

A Sipos Gyula által vezetett vállalkozást a világ számos pontján ismerik és rendelnek tőle munkát. Egyik legnagyobb volumenű munkáját egy arab sejtől, Marokkóból kapta. A megtisztelő megbízás 30 db nyitott szájú vaddisznó preparálására szólt. Ezt nem lehetett elrontani! De nem csak magánmegrendelői vannak. Több múzeum felkérésére is dolgozott, mind Magyarországon, mind külföldön – például a szegedi Móra Ferenc Múzeumban vagy a koppenhágai természettudományi múzeumban is látható munkája.

Vannak rutinszerűbb munkák, de vannak nagyon izgalmas feladatok, mint például a ritka veszélyeztetett fajok preparálása. Az új technológiákkal, technikákkal mindig tisztában kell lenni. A világ minden pontjáról származó fajjal volt már dolga: a tigrisek, medvék, jegesmedvék, kafferbivaly, krokodil, világ szinten szinte az összes vadászható faj megfordult a kezei között.

A legnagyobb kihívást és egyben lehetőséget a versenyeken való megmérettetés jelenti a számára. Számos alkalommal vett részt nemzetközi versenyen, ahol kimagasló eredményeket ért el. A munkáit több alkalommal díjazták „Best of show” és „Best of professional” kategóriákban. Például 2018-ban Salzburgban a „Best of professional” díjat nyerte nagyemlős kategóriában, amely Európa legjobb profi preparátori díja ebben a megmérettetésben. A versenyek hozzájárulnak ahhoz, hogy megismerjék mint szakembert, és jó referenciának számítanak. A külföldi múzeumok esetében például nagyon fontos a referencia, mert a pályázatukban komolyan meg kell indokolni, hogy miért az adott preparátort kéri fel a munkára.

Gyula elmesélte, hogy a preparátori mesterség egy bizalmi viszony a preparátor és a megrendelő között. Az ő szakmájában azt érteni kell, hogy a vadászok különleges módon kötődnek az általuk kilőtt állathoz, és nem mindegy, hogy milyen tróféával büszkélkednek a nappalijukban.

Gyula nemcsak tudja, de tanítja is ezt a különleges szakmát. Szakoktató volt a csongrádi Diana preparátor iskolában, de sajnos ez a szak ott megszűnt. Azt vallja, hogy a gyakorlás mindennél fontosabb. Ugyanakkor nélkülözhetetlen a pontos anatómiai ismeretek megszerzése, a szobrászati érzék, illetve a vonzalom a természethez és az állatvilághoz. Sokan nem értik és nem ismerik, hogy miről is szól ez a munka. Ezért együttműködik a pedagógiai szakszolgálattal, és különböző alkalmakon a gyerekek körében népszerűsíti a szakmáját, és emellett a természet iránti tiszteletre és szeretetre tanítja őket. Elmondása szerint ezeken az előadásokon még a legelevenebb diákok is tátott szájjal ülnek végig az órát. A gyermekek számára nagyon sokat jelent, hogy testközelből tudják megnézni az állatokat, megfoghatják, közelről megismerhetik őket. Ma már nem használnak toxikus anyagokat a preparálás során, így minden egészségügyi kockázat nélkül megsimogathatók ezek az állatok. Pl. gyengénlátók számára is megtapinthatók, közelről érezkelhetők, simogathatók a preparátumok.

A Sipos Gyula által készített házi bivaly preparátum – Mancsi bivaly

A Sipos Gyula által készített mangalica sertés preparátum

Vágya egy általa preparált állatból megvalósuló kiállítás, amely egy állandó tárlattal és egy megújuló résszel is kiegészülne. Háttha ez éppen Békéscsabán valósulna meg? Örülnénk neki Gyula!

Ornitológusok, oológusok, preparátorok, adatközlők a természettudományi szakág körül

Dr. Linder Károly

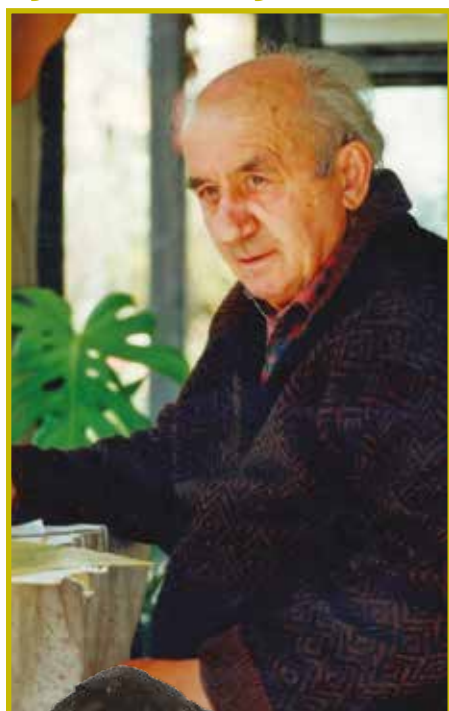
Csath András

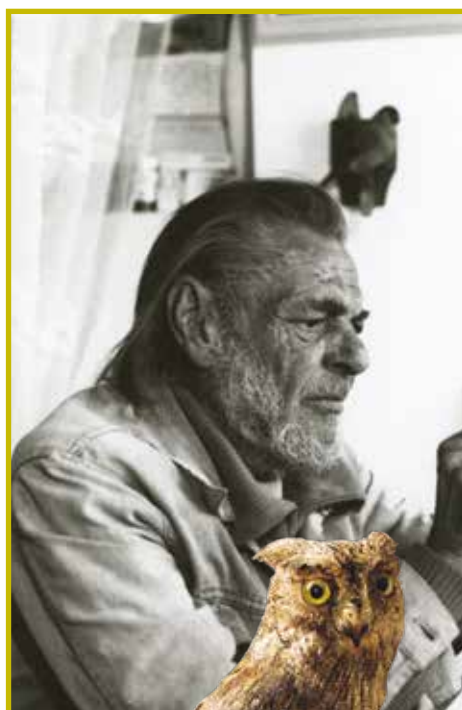
Hankó Mihály

Ifj. Povázsay László

Streit Miklós

Sipos Gyula

10

Herbáriumi vagyis botanikai gyűjtemény Egy élet a növények szeretetével

Egy újabb csodálatos ember, aki, sajnos nincs már közöttünk. Egy igazán elkötelezett szakember, aki egész életét a múzeumi szakmájának szentelte.

Egyetlen embernek, **Kertész Évának** köszönhető, hogy 1981-től kezdődően a botanikai gyűjtemény a semmiből növekedett összességében közel 8 000 tételre. Az 1980-as években indult meg a **Békés megye természeti képe** című kutatási program, amelynek célja a dél-tiszántúli régió természeti értékeinek feltárása volt. Ebbe kapcsolódott be Kertész Éva, akinek a feladata a régió, de főként Békés megye botanikai értékeinek feltérképezése volt. De Éva nemcsak térképezett, hanem gyűjtött is. Az évek során kitartó és a növények iránti szeretetteljes munkával hatalmasra növelte a múzeum herbáriumi gyűjteményét. Ennek köszönhetően a szűkebb régióink területéről származó növénygyűjtemény jelenleg 5040 tételre. Ezenkívül Magyarország más területeiről, mint a Balaton-felvidék, Bükk, Mátra, Mecsek, Nagyléta, Pocsaj, Zempléni-hegység, 270 tételnyi növényfajt gyűjtött be. Gyűjteményünk talán legértékesebb része az az anyag, melyet ugyancsak Kertész Évának köszönhetünk, mégpedig az úgynevezett **„régii gyűjtemény”**, amely ma már tudománytörténeti értéket is képvisel.

Kertész Éva saját keze munkája a herbáriumi gyűjteményünk nagy része, amelyet az általa szerzett szekrényekben tárolunk.

Ez összesen 760 db egész Magyarország területéről származó gyűjtéseket tartalmaz. Muzeológusunknak sikerült a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytarából olyan duplumokat elkérni, melyeket részben Békés vármegye területén gyűjtöttek egykor a botanika úttörői. A botanika történetének olyan nagy személyiségei által szignált lapok kerültek a birtokunkba, mint: Boros Ádám, Borbás Vince, Degen Árpád, Flatt Károly, Jávorka Sándor, Jermy Gusztáv, Kárpáti Zoltán, Koren István, Margittai Antal, Rapaics Rajmund, Trautmann Róbert és Wagner János. Ezen herbáriumi lapok nagyrésze olyan növényeket mutat be, amelyek egykor a Tiszántúl természetes flórájának részei voltak, de ma már kivesztultak. Ezek kivesztülésüket a természeti környezet ember általi megváltoztatása, a vízszabályozás és a mezőgazdasági területek megnövekedése okozta. Ezért ma már értékes adatnak számítanak, mivel egykori előfordulásuk bizonyítéka. Így a herbáriumunkba bekerült adatok vegetációtörténeti szempontból hasznos és pótolhatatlan információt nyújtanak a táj változásáról és a pusztulás mértékéről.

Olyan értékes, országos szinten ritka növényfajok szerepelnek a gyűjteményünkben, mint a: volgamenti hérics (*Adonis vlgensis*), kónya zsálya (*Salvia nutans*), erdélyi útifű (*Plantago schwarzenbergiana*), szennyos ínfű (*Ajuga laxmannii*), magyar nőszirm (*Iris aphylla subsp. hungarica*), kakasmandikó (*Erythronium dens-canis*), bodzaszagú újaskosbor (*Dactylorhiza sambucina*), majomkosbor (*Orchis simia*), békaliliom (*Hottonia palustris*), réti kardvirág (*Gladiolus imbricatus*) és kockásliliom (*Fritillaria meleagris*).¹¹⁴

2010 és 2012 között feldolgozásra került a Békés Megyei Kormányhivatal Növény- és Talajvédelmi Igazgatóságától ajándékba kapott herbáriumi kollekciónak is, amelynek köszönhetően 2 525 tétellel gyarapodott a növénygyűjteményünk.

A herbáriumi gyűjteményünk ilyen módon egyetlen ember megvalósult álma, melyre óvva vigyáznunk kell, ha mi is álmodni szeretnénk egy szebb, természetesebb jövőt.

Az egyik legritkább és ezért fokozottan védett növényünk Békés vármegyében a bókoló zsálya vagy kónya zsálya (*Salvia nutans*)

Rétikardvirág (*Gladiolus imbricatus*)

Mocsári kockásliliom vagy kotuliliom (*Fritillaria meleagris*)

Majomkosbor (*Orchis simia*)

Szennyes ínfű (*Ajuga laxmannii*)

A fotókat készítette dr. Jakab Gusztáv.

A volgamenti hérics (*Adonis volgensis*) Egy sztárnövény kalandos élete

A volgamenti hérics az első növényfaj volt Magyarországon, melyet 1971-ben védetté nyilvánítottak az élőhelyével együtt. Ez azért fontos, mert felismerték, hogy fennmaradása csakis az élőhelyének megőrzésétől függ. Minden valószínűség szerint a jégkorszak utáni sztyeppklíma idején kerülhetett az Alföldre. Elterjedési területének legnyugatibb határát hazánkban éri el, keletre pedig egészen az oroszországi sztyepei övezetig húzódik. Az ősi löszpusztai társulások ezen utolsó maradványai csak a kunhalmokon, mezsgyéknél, árokszegélyeken, csatornapartokon találtak menedéket.¹¹⁵

A növényt 1935-ben fedezte fel egy vasúti főmérnök, Herkner Zoltán, akinek a vonaton utazva, kora tavasszal, Csorvás határában feltűntek a szép sárga virágok a vasúti sín mentén. A növényt elküldte Jávorka Sándor botanikusnak, aki már akkor helyesen, volgamenti héricsnek azonosította a fajt. Később feltételezték, hogy a tavaszi hérics és a volgamenti hérics állandósult hibridje, ezért erdélyi héricsnek (*Adonis x hybrida* vagy *Adonis transsylvanica*) nevezték, és még sok helyen ma is erdélyi hérics néven szerepel. A nemrég elvégzett genetikai vizsgálatok azonban kiderítették,

hogy a csorvási növény valójában nem hibrid, hanem tisztán a volgamenti hérics (*Adonis volgensis*).¹¹⁶

Békés megyében a hetvenes évekig a növényt „táragy” vagy „tályog gyökér” néven gyűjtötték, és a piacon is nagy mennyiségben árulták. A gyökérdarabokat gyulladt seb, tályog és orbánc ellen használták háziállatoknál. A gyűjtők, akiket „táragyosoknak” hívtak, féltékenyen őrizték a növény titkát, és azt híresztelték, hogy messzi vidékről hozzák ide.¹¹⁷ Állományának nagyarányú csökkenését a tályoggyökér gyűjtés is okozta, azonban leginkább a kiszántás, vegyszeres gyomirtás és a klimatikus viszonyok megváltozása a felelős azért, hogy majdnem teljesen kipusztult. Szaporítása rendkívül nehéz, ezért a tövek megóvása az eredeti termőhelyükön szakemberek feladata. A Körös-Maros Nemzeti Park munkatársainak köszönhető, hogy a növény egyedszáma növekedésnek indult, és a fajnak ma már stabil állománya van Békés vármegyében. A volgamenti hérics hazánk egyik legritkább és legveszélyeztetettebb növénye.

**Fokozottan védett faj, természetvédelmi értéke:
250 000 Ft.**

¹¹⁵ Dr. Sterbetz István: A Volga menti hérics. In: Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv 1., Békéscsaba, 1976., pp. 83–95.

¹¹⁶ A Körös–Maros Nemzeti Park weboldala: <https://www.kmnp.hu/hu/csorvasi-loszgyep>

¹¹⁷ Kiss István: Az *Adonis volgensis* lelőhelyei és népies gyógyászati vonatkozásai Magyarországon. In: A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Szeged, 1964., pp. 25–50.

Kertész Éva (1948–2022) Aki minden fűszólat ismert vidékünkön

Ismerjük meg hát ezt az elkötelezett szakembert, aki létrehozta a herbáriumi gyűjteményünket.

Kertész Éva Judit Békéscsabán született 1948-ban. 1966-ban az akkori Közgazdasági Gimnáziumban, vagyis KÖZGÉ-ben érettségizett. 1973-ban a Kertészettudományi Egyetem Dísnövénytermesztési Karán okleveles kertészmérnökként diplomázott. 1981-től mint muzeológus dolgozott a Munkácsy Mihály Múzeumban, később főmuzeológusként egészen nyugdíjazásáig, 2007 decemberéig. Az 1980-as évek elején Réthy Zsigmond újjászervezte a múzeum természet tudományi osztályát, és az újonnan felvett munkatársaival elindították a *Békés megye természeti képe* című kutatási programot a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Akadémiai Bizottságának támogatásával. Ennek keretében kezdte meg Éva is, friss muzeológusként a megye botanikai értékeinek tudományos feltárását, és az értékes, védelemre

érdemes területek részletes vizsgálatát. Ez a munkája végigkísérte élete során. A botanikai kincseket megtalálni ebben a kultúrsivataggá alakított tájban, számba venni és mindenki tudomására hozni, ez volt az ő hivatása. Egykoron ő írta mentóráról, Réthy Zsigmondról, hogy: *„Szerette a Körösök menti tájat. Egybeforrott vele, és apró rezdüléseit is érezte. Jó kutatóhoz híven »mindent« tudni akart róla.”*¹¹⁸ Ezekkel a mondatokkal őt is jellemezhetjük. Mindent tudni akart Békés megye növényvilágáról, és rengeteget tett a megye botanikai értékeinek feltárásáért. Hitvallását egyik cikkében írta le: *„A természet védelmének egyik eszköze a természet minél szélesebb körben történő megismerése, és az ismeretek népszerűsítése!”* Mindent meg is tett azért, hogy ez így legyen, hiszen nagyon sok gyermektábor szervezésében vett részt „Zsiga bácsival” együtt, ahol az ökológiai szemléletű átfogó tudását igyekezett megosztani a jövő generációival.

Az örök élményt adó táborozások egyike Békés-Dánfokon 1980-ban

Így emlékezik a táborokra: *„Talán szimbolikus értelmük is volt ezeknek a táboroknak, arról az emberi felelősségvállalásról, ami a szülőföld igazi tiszteletére és szeretetére tanítja és készíti fel a következő nemzedéket. (...) A gyerekek, a későbbi tanítványok közül néhányan ma a megvalósult Nemzeti Park szakemberei.”* Tevékeny része volt a későbbi Körös-Maros Nemzeti Park védett területeinek beazonosításában, florisztikai felmérésében. Így ő is nagyban hozzájárult hatalmas tudásával a Körös-Maros Nemzeti Park 1997-es létrejöttéhez.

A *Bibickuckó* című kiállításban
Kertész Éva által készített herbáriumi bemutató

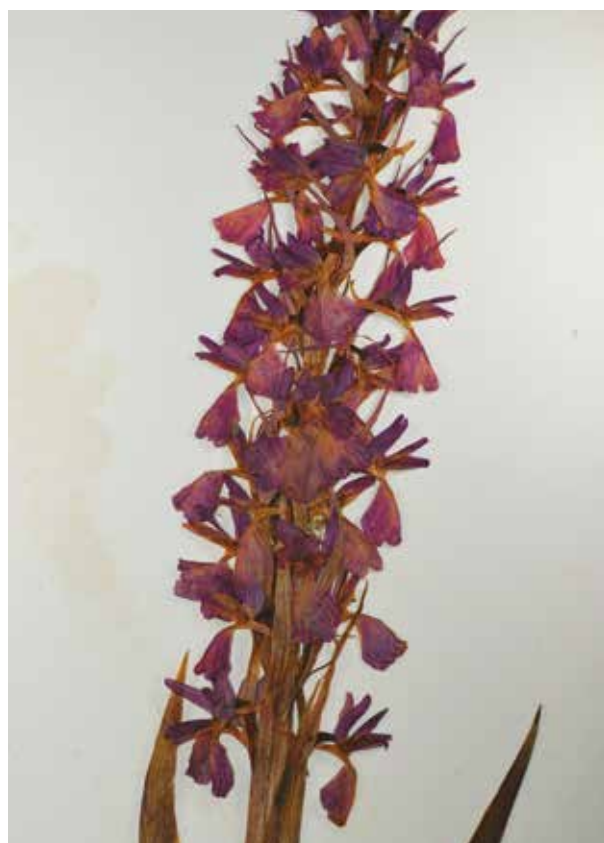
Több nagyszerű kiállítás rendezésében is részt vett. A **Körös-vidék növényvilága** című kiállítása 1988-ban készült el.¹¹⁹ Ebből a kiállításból később vándorkiállítás lett, melyet több helyszínen is bemutattak a megyében (Gyomaendrőd, Gyula). A másik, számára igen fontos kiállítás a **Pro Natura – A Dél-Tiszántúl természeti értékei** című, 22 éven keresztül fennálló állandó tárlat volt. Ez a kiállítás Réthy Zsigmond álma volt egykoron, de sajnos nélküle kellett befejezzék Domokos Tamás kollégájával, amikor „Zsiga bácsi” váratlanul elhunyt. A **Bibickuckó** című látványos természettudományi témájú kiállítást Deli Tamás kollégájával együtt készítették el.

Kertész Éva életművének legfontosabb része Békés vármegye növényvilágának pontos térképe. Ezt bizonyítja a nagyszámú szakmai publikáció, a sokezer fotó, melyet terepmunkái alkalmával készített, és gondosan datálva a múzeum adattárában elhelyezett. Igyekezett mindent megörökíteni, ami botanikailag értékes volt egy adott területen. A Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi raktárában őrzött, több mint 6 000 darabos, gyönyörűen preparált herbáriumi gyűjtemény az ő keze munkája.

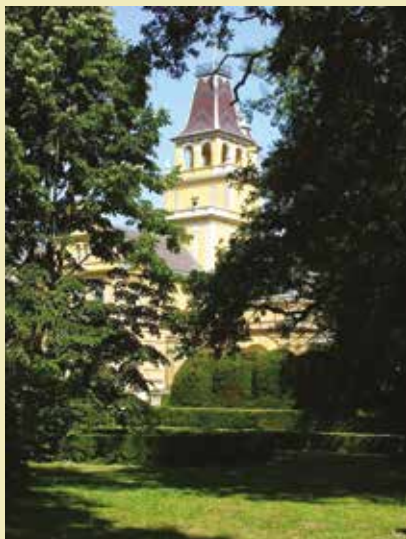
A többi, nem általa készített preparátum is végső soron neki köszönhető, mert ő járt utána, hogy hozzánk kerüljenek ezek az értékes gyűjtések.

Egy Kertész Éva által 1987-ben készített
növénypreparátum – herbáriumi lap: erdei hölgypáfrány
(*Athyrium filix-femina*)

Egy Éva által preparált kosbor,
amely ma is csodásan tartja a színét.

Kertész Éva által fotózott kastélyparkok

Nagyon szerette a Békés megyei kastélyparkokat, a parkok fáit. Évtizedeken át nyomon követte sorsukat.¹²⁰ A Békéscsaba város területén levő helyi védett területek védetté nyilvánításáért is foggal-körömmel harcolt egész életében. Terepi bejárásokat vezetett az érdeklődőknek, és mindenkit eligazított a gyógynövények ismeretében is. Tevékeny tagja volt a Körös Klub Egyesületnek, melynek keretében a Pósteleki Génrezervátum területét folyamatosan kutatta. Szakmai tudásával nagyban hozzájárult a rezervátumban folyó munkához, és még nyugdíjasként is természetismereti túrákat vezetett ott.¹²¹ A kiemelt értékekkel bíró élőhelyekre sokszor visszatért, és nyomon követte a környezeti állapotok alakulását. Szomorúan mondta mindig, hogy folyamatosan kiszárad minden értékes faállománnyal bíró területünk.¹²²

A természetes növénytakarót tekintve pedig a szikes puszták világa volt az ő közege, kedvencei a szikfoltok és a szikpadkák apró, de annál szívósabb növényei, melyekről mindig szeretettel beszélt. Talán ezen növények kitartása, szívóssága nyűgözte le, hiszen úgy kapaszkodnak ezek is a nehezen élhető földbe, ahogyan Ő ragaszkodott erős Békés megyei gyökereihez.

Éva kedvencei a szikesek mindent eltűrő növényei voltak, mint például az ürmös-kamillás foltok a Bélmegyeri Fáspusztán.

¹²⁰ Kertész Éva: Békés megyei történeti kertek In: Natura Bekesiensis 8. szám, Békéscsaba, 2006., pp. 3-18.

¹²¹ A Pósteleki Természeti Emlékpark élővilága. Szerkesztő: Tar Levente. Kiadta: Körös Klub Természet-, Környezetvédő Természetbarát Egyesület, Békéscsaba, 2018., p. 32.

¹²² Váncsa Klára: Póstelek természeti és épített öröksége. In: Csabai Értéktár. A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve X. (47.) „Ami Csabai...” múzeumi sorozat, Békéscsaba, 2023., pp. 120-123.

11

Malakológiai gyűjtemény A csigák és kagylók bűvöletében

A Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi szakágának egyik legjelentősebb része a malakológiai gyűjtemény, amely Kárpát-medencében is egyedülálló anyagot tartalmaz. A teljes gyűjtemény, az 1980-ban nyitott adatbázis szerint, jelenleg több mint 22 000 tételt tesz ki. A korábbi és jelenlegi malakológiai gyűjtéseknek köszönhetően hazánk legnagyobb tiszántúli és a világ egyik legnagyobb kárpáti csiga- és kagylógyűjteményét nálunk tanulmányozhatják a szakemberek. Figyelemre méltó, hogy a *Lozekia* és *Kovacsia* genuszokba tartozó fajokat és a *Drobacia banatica* vagyis bánáti csiga fajt illetően hazánk (és talán a világ) legteljesebb gyűjteményét őrzi múzeumunk.¹²³

Helicigona banatica (Kovacsia)
Vásárosnamény, Bagiszeg, erdő
hátsó környék, családosi
84.06.18. Domokos T.
MUNKÁCSY MIHÁLY MÚZEUM 00761/21

A bánáti csiga (*Drobacia banatica*, korábban a *Helicigona* vagy *Chilostoma banatica* nevet használták) gyűjteményünk egyik legértékesebb csigafaja.

A puhatestűekkel, így a csigákkal és kagylókkal foglalkozó tudományt **malakológiának** nevezik, szakembereik pedig a **malakológusok**. De mi is az a malakológia, kik a malakológusok és mivel foglalkoznak? Remélem, hogy mindenki megtalálja a választ az alábbiakban, hogy mitől és **kiktől** lesz egy gyűjtemény ilyen jelentős és értékes.

Illetve fontos még azt kiemelni, hogy a csigákat és kagylókat nem (csak!) a házaik szépségéért gyűjtik a szakemberek, hanem nagyon fontos indikátor fajokról van szó. Pontosan jelzik a környezet klimatikus állapotát, az éghajlati viszonyokat, egy víztest állapotát és a környezetszennyezést. Gyors életsiklusú állatokról van szó, vagyis nagyon gyorsan reagálnak a környezet állapotának változásaira. Ebből kifolyólag egy faj jelenléte vagy eltűnése pontosan jelzi a hely száraz vagy nedves állapotát, talajösszetételét, közetviszonyait, és még sok más információval is szolgálhat. A csigaház a környező kőzetekből épül fel, így mindent beépít és megőriz, ami körülötte „történik”. A csigaház és a kagylóhéj mesélni tud. Hallgassuk csak!

A **malakológia** (puhatestűekkel foglalkozó tudományág) szó a múzeumunkban 1978. január 1-től lett közzismert, amikor dr. Kovács Gyula és dr. Domokos Tamás mellékállású muzeológusként elkezdték a múzeumi munkát. A két tanár, akik már akkor országosan ismert malakológusok voltak, nagy lendülettel kezdték meg a gyűjtemény kialakítását. Dr. Kovács Gyula a múzeum gyűjteményét olyan módon támogatta, hogy a saját gyűjtéseiből tett be duplum példányokat. Ezek közül a legrégebben gyűjtött darabok 1957-ből Csurgóról származnak, ahol akkor tanított. Azonban ő a saját magángyűjteményének fejlesztésére szeretett volna koncentrálni, így nemsokára, 1981-ben át is adta a stafétát teljes egészé-

Egy malakológus vagyis puhatestűeket gyűjtő szakember felszerelése

ben Domokos Tamásnak, aki egy életet szentelt a múzeumi gyűjtemény kialakításának és fejlesztésének.¹²⁴ Ettől kezdve egy jelentős kvarter (negyedkori, fosszilis) és recens (jelenkori) malakológiai gyűjtemény jött létre. A gyors gyarapodás ellenére sikerült a gyűjteményt megfelelő szekrényekbe, fiókokba elhelyezni.¹²⁵ A négy szekrényben helyet kapó fiókok mesteri kialakítását 1982-ben **Ecsedi Tibor**, a múzeum kiállításrendező asztalosa készítette el. Ezeket használjuk a mai napig is.

Domokos Tamás több mint 26 évi gyűjtőmunkájának köszönhetően a malakológiai gyűjteményünk 1978-tól, Tamás 2004-es nyugdíjazásáig, **17 000 tételre** nőtt.

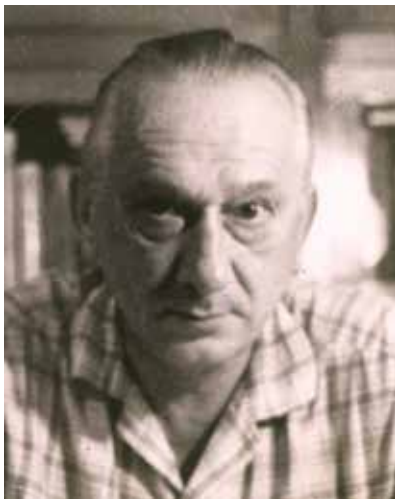
Nézzük meg közelebbről, hogyan is néz ki, hogyan él és mit csinál valójában egy malakológus!

A csigás szekrény fiókjában őrizzük az értékes gyűjteményt.

¹²⁴ Domokos Tamás: A békéscsabai múzeum malakológiai gyűjteményének kialakulásáról. In: Natura Bekesiensis 3. szám, Békéscsaba, 1996., pp. 29–36.

¹²⁵ Grin Igor, Szatmári Imre (szerk.): Száz év műtárgyai a Munkácsy Mihály Múzeumban 1899–1999. A Munkácsy Mihály Múzeum Kiadványai, Békéscsaba, 1999., p. 142.

Dr. Kovács Gyula (1932–1996) A kedvenc közgés tanár, akiről csigát neveztek el

Néhány mondatban összefoglalva szeretném bemutatni dr. Kovács Gyulát, európai hírű malakológust, hogy jobban megismerhessék azok, akiknek nem volt alkalmuk erre. Azonban tudom, hogy akik személyesen ismerték órákig tudnának mesélni róla...

Ifj. Kovács Gyula 1932-ben született Békéscsabán, tisztviselő családban. Szülővárosában végezte el az általános- és középiskoláit. Orvos szeretett volna lenni, de az akkori politikai körülmények között, szülei származása miatt, erre nem volt lehetősége. Ezért a Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Karán biológia-kémia tanári szakra felvételizett, és végig ösztöndíjasként végezte el az egyetemet. 1955-ben, frissen végzett tanárként Csurgóra helyezték ki a Csokonai Vitéz Mihály Gimnáziumba, ahol három évet töltött. Közben, a tanári munka mellett, a környék malakofaunáját (puhatestűállományát) is kutatta. Később, 1960-ban, ebből a témából írta doktori disszertációját „*Somogy-Csurgó és környéke Molluscafaunája*” címmel.

Miután akkori igazgatójával szakmai vitába keveredett, 1958-ban hazajött Békéscsabára, nevelőtanárnak az Út-, Híd- és Vízműépítési Technikum (ma Vásárhelyi Pál Műszaki Szakközépiskola) kollégiumába. Egy tanévre, 1961–62-ben, a nagykanizsai Landler Jenő Általános Gimnáziumban is tanított, de nem maradhatott ott, mert édesapja halála miatt vissza kellett térnie egyedül maradt édesanyja mellé. Így 1962-től Békéscsabán, a Szlovák Tanítási Nyelvű Gimnáziumban foglalt el egy éppen megüresedett tanári állást. 1967-től félfüggetlenített biológiai, majd 1974-től nyugdíjazásáig kémiai szakfelügyelője és szaktanácsadója volt Békés megyének. 1968-ban a Sebes György Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskolába (ma Széchenyi István Két Tanítási Nyelvű Közgazdasági Szakközépiskola) került, ahol 24 évet töltött el, egészen 1992-ben bekövetkezett nyug-

díjazásáig. 1969-ben feleségül vette Ribai Margit gyógyszerészt.¹²⁶ Egyetlen fiuk született, Kovács Attila, akiben édesapja pedagógusként és múzeumi munkatársként is tovább él.¹²⁷

Haláláig 40 publikációja jelent meg a malakológia szakterületéről. Néhány fontosabb szacikke, amelyek végig követik életútját is: *Somogy-Csurgó és környéke Mollusca-faunája* In: Állattani Közlemények 59. szám, 1960.; *Adatok Nagykanizsa és környéke Mollusca-faunájához* In: Soosiana 4. szám, 1974.; *Békéscsaba és környéke puhatestű faunája* In: Állattani Közlemények 61. szám, 1974.; *A fauna vizsgálatáról, különös tekintettel a puhatestűek törzsére* In: Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv 3. szám, 1979.; *Békés megye Mollusca-faunájának alapvetése* In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 6. szám, 1980.; *Mollusca-gyűjteményem anyagáról* In: Malakológiai Tájékoztató 12. szám, 1993.

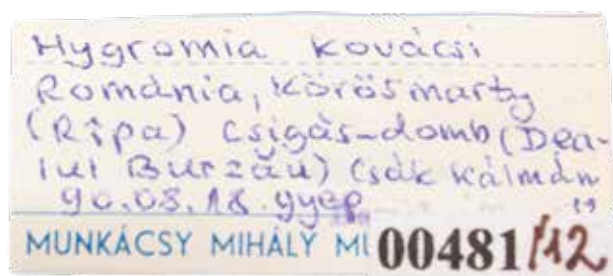

Kovács Gyula cikkének különlenyomata, melyet Domokos Tamásnak dedikált

Számára azonban a publikálásnál fontosabb volt a faunisztikai munka. 17 000 tételes gyűjteménye egy részéhez csere útján jutott hozzá. Ezeket elismert hazai és külföldi malakológusokkal bonyolította le. A mintegy 200–250 csere során értékes fajokkal gyarapodott gyűjteménye. A rendkívül gazdag gyűjteményt Kovács Gyula halála után a Magyar Természettudományi Múzeum vette meg, így most annak Mollusca-gyűjteményét gazdagítja.

126 Váncsa Klára: A Magyar Természettudományi Múzeum Mollusca gyűjteményében található Kovács Gyula-féle kollekciónak romániai vonatkozásai. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 28., Békéscsaba, 2006., pp. 41–60.

127 Ezúton is köszönetemet fejezem ki Kovács Gyula özvegyének, Ribai Margitnak és fiának, Kovács Attilának kedves segítségükért.

A dobozi pikkelyescsiga (akkor még *Hygromia kovacsi* néven) háza a gyűjteményünkben egy romániai gyűjtőhelyről

Elsőként végezte el – az addig malakológia szempontjából fehér foltnak számító – „Békés megye Mollusca-faunájának alapvetését”. Ha valaki végigolvassa Magyarország, sőt Európa védett állatfajainak listáját, találkozni fog a nevével, ugyanis róla neveztek el egy általa felfedezett új puhatestű fajt. A korábban *Hygromia kovacsi* néven szereplő, most már *Kovacsia kovacsi* latin nevű dobozi pikkelyescsiga megtalálása nemcsak egy új szárazföldi faj felfedezése volt, hanem amint a névváltozásból is kitűnik, egy új, önálló genust talált Kovács Gyula Békés megye erdeiben.

Hogyan talál valaki egy új fajt Magyarországon? Kovács Gyula nemcsak véletlenszerűen gyűjtött egy adott helyen, hanem a szakirodalom alapján előre kiválasztotta a környék fontosabb lelőhelyeit. Ugyanakkor sokszor olyan helyre is elment gyűjteni, ahonnan addig kevés adat volt ismert. Néhány érdekes fajjal vagy populációval kecsgető lelőhelyre többször is visszatért, így figyelemmel kísérte az adott terület egyes fajainak jelenlétét vagy eltűnését. Mivel nem volt saját gépkocsija, ezért mindig körülményes volt számára az utazások megszervezése. Így több gyűjtőútjára vonattal jutott el, sokszor a tantestületi kirándulások során, vagy diákokkal túrázva kerített sort a gyűjtésekre. Voltak kimondottan gyűjtési célú útjai, melyekre más malakológussal együtt ment el, mint például Richnovszky Andorral, Bába Károllyal vagy Domokos Tamással.

1996-ban bekövetkezett haláláig számos tudományos munkában vett részt a malakológia területén, melyek során malakológus körökben világszerte ismerté tette szülőföldjét. Haláláról több külföldi szakmai lapban is megemlékeztek, ami azt mutatja, hogy külföldön is ismert és elismert szakember volt.¹²⁸ Páratlan tudománytörténeti és faunisztikai ismerete sírba szállt vele.

Kovács Gyula gyűjteménye otthonában, a Magyar Természettudományi Múzeumba való szállítás előtt

Dobozi pikkelyescsiga, mely a nagy nagyításban látható héját borító pikkelyekről kapta a magyar nevét. A csiga portréját Boldog Gusztáv készítette a Kígyósi Nagyerdőben.

A dobozi pikkelyes csiga (*Kovacsia kovacsi*)

Kevés szakember foglalkozik tudományos szinten a puhatestűek csoportjával, de azért a 60-as évekre elég jól ismerték a Magyarország területén előforduló fajokat. Senki nem gondolta, hogy lesznek még meglepetések e téren, főleg nem az Alföldről, ahol köztudottan nem sok olyan élőhely van, ahol el tudnak bújni ismeretlen fajok. Gyula bácsinak mégis sikerült meglepetést okozni a szakma számára! Megtalált egy egészen apró, mindössze 5 mm átmérőjű csigát, melynek törékeny, szarubarna színű házát szabad szemmel szinte láthatatlan pikkelyek díszítik. Az elsősorban üde élőhelyeket kedvelő, alföldi és hegyvidéki területeken egyaránt előforduló állatka a tüdős csigák csoportjába tartozik, és mindenevő. Erdővel borított élőhelyén, általában lágy szárú növényeken vagy az avarban fordul elő, sokszor a csipős csalán levelein a kutató malakológusok nagy bánatára. Gyula bácsi azonban mégis nagyon örült, amikor az 1964-ben begyűjtött, akkor még nem gyanús fajról később kiderült, hogy valami más. Páratlan fajsmeretének köszönhetően kiderítette a Doboz melletti erdőben megtalált csigáról, hogy valószínűleg új faj. Több évnyi vizsgálat során megállapították, hogy valóban a tudományra nézve még ismeretlen fajról van szó. 1972-ben két magyar kutató, Varga András és Pintér László írták le **dobozai pikkelyescsiga** néven, latinul pedig a *Hygromia kovacsi* nevet kapta akkor. Később, 2001-ben kiderült, hogy nem is a *Hygromia* családba tartozik, így teljesen új génuszba sorolták, és megszületett a ma is használt *Kovacsia kovacsi* név, mely egészében Kovács Gyula emlékét őrzi.¹²⁹

Azonban ezzel még nem ért véget a faj történetének felderítése. Akadtak olyan kutatók, akik valószínűtlennek gondolták, hogy a 2001-ben fokozottan védetté nyilvánított állatka egy ilyen kis kiterjedésű dél-alföldi terület endemizmusa (bennszülött faja) lenne. Vizsgálataikat ezért kiterjesztették a Kárpát-medencére, és hamarosan sikerült is kimutatni a fajt az Erdélyi-szigethegység nyugati részének számos pontjáról. Az érdekességeknek ezzel még nincs vége, a rokon erdélyi pikkelyescsiga (*Lozekia transsilvanica*) Zempléni-hegységben élő populációiról ugyanis kiderült, hogy azok valójában a *Kovacsia kovacsi* állományai, amelyek ráadásul – a genetikai vizsgálatok tükrében – igen közeli kapcsolatban állnak a Fehér- és a Fekete-Körös vidékének populációival.¹³⁰

A fajt 1990-ben vették fel a Vörös Könyvbe, majd 1993-ban védetté, 2001-ben pedig fokozottan védetté nyilvánították. 2004-ben felkerült a Natura 2000 területeket jelölő fajok listájára.¹³¹

A fokozottan védett csigafajunk eszmei értéke: 100 000 Ft.

Kovács Gyula, vagyis „Dröki”

És most az Emberről, akiről Domokos Tamás mesél:

„Kiemelkedő nevelő-oktató munkájára már korán felfigyeltek felettesei. Osztályfőnöki munkája mintaszerű volt, tanítványai rajongásig szerették, s egymás között egyszerűen csak DRÖKI-nek becézték. Kézírása bámulatosan kalligrafikus volt, s rendkívüli egyénisége pedig mindig derűt varázsolt és jó hangulatot teremtett környezetében. Ritka élmény volt őt kuplét énekelve látni és hallani saját zongorakísérettel.”¹³²

De másoktól is ezt hallottam, a közösségi médiában, a róla megjelent cikkben a kommentelők szeretettel emlékeztek róla. Such Tamás így írt róla egyik cikkében:

„E sorok íróját noha Kovács Gyula nem tanította – ellenben Domokos Tamással –, de egyszer volt szerencséje a tanár úrhoz, aki helyettesítőként jött be az osztályához. A teremben egész véletlenül volt egy zongora, és ha már volt, akkor eljátszotta és elénekelte a Hobo Blues Bandtól a Túl az Óperenciánt. Óriási sikere volt.”¹³³

Hát ilyen Ember volt a múzeum puhatestű gyűjteményének elindítója...

129 Váncsa Klára: Dr. Kovács Gyulára emlékezünk. In: Csabai Mérleg XXXIV. évfolyam, 10. szám, 2024. május <https://behir.hu/web/content/merleg/2024/10/csabai-merleg-2024-10.pdf>

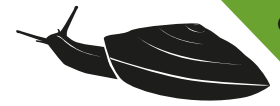
130 Deli Tamás: <https://www.turistamagazin.hu/hir/dobozai-pikkelyescsiga-a-karpat-medence-bennszulott-paranya>, 2019.

131 Boldog Gusztáv: Dr. Kovács Gyula (1932–1996). In: Körösök völgye magazin, II. évfolyam, 2. szám, Gyula, 2012. pp. 15.

A lektor kérésére megjegyezzük, hogy a magazinban elírás történt: a fenti cikket dr. Domokos Tamás írta.

132 Domokos Tamás: Emlékezés Kovács Gyulára a *Kovacsia kovacsi* (Mollusca, Gastropoda) megtalálójára (Békéscsaba 1932 – Békéscsaba 1996). In: Natura Bekesiensis, 5. szám, Békéscsaba, 2003., pp. 41–48.

133 Such Tamás: Tudta, hogy egy közgés tanár fedezte fel a dobozi pikkelyescsigát? In: Behir, <https://behir.hu/tudad-hogy-egy-kozges-tanar-fedezte-fel-a-dobozai-pikkelyescsigat>

Dr. Domokos Tamás A kedvelt tanár, akiről sokan nem is tudták, hogy malakológus

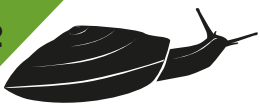
Domokos Tamás, 26 évi gyűjtőmunkája során, 2004-ben történt nyugdíjazásakor egy több mint 17 000 tételből álló kvarter és recens puhatestű (malakológiai) gyűjteményt hagyott a múzeumban. Ebből, a Békés megyéből származó héjakon kívül rendkívüli jelentőségű a Kárpát-medencei anyag, amely az egyik legnagyobb kollekció a világon. Neki köszönhető, hogy bizonyos fajokból, mint a bánáti csiga, a dobozi pikkelyescsiga vagy a kascsigák kárpáti fajaiból a világ legnagyobb kollekciójával rendelkezünk.

Domokos Tamás Hódmezővásárhelyen született 1944. július 31-én. Szülővárosában a Bethlen Gábor Gimnáziumban érettségizett 1962-ben, majd Szegeden, a József Attila Tudományegyetem Természettudományi Karán 1967-ben szerzett diplomát, kémia-fizika szakon. 1975-ben „summa cum laude” minősítéssel kolloidkémiaiából doktorrá avatták. Harminc évig pedagógusként dolgozott, négy évig a sarkadi Ady Endre Gimnáziumban, 26 évig Békéscsabán a „Közgében”, a mai Békéscsabai Széchenyi István Két Tanítási Nyelvű Közgazdasági Technikum és Kollégiumban. 1971 és '97 között a békéscsabai Sebes György Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskolában is tanított, ahol megismerkedett Dr. Kovács Gyula biológia-kémia szakos kollégával – Horváth Andor „iskolaalapító” szegedi malakológus tanítványával. Az ő hatására kezdett el malakológiával foglalkozni.

Domokos Tamás csigászás közben Erdélyben,
George Iuga aradi paleontológus kollégával

1978-tól, eleinte csak „bejáró” státuszban, különböző óraszámokban tevékenykedett természettudományos muzeológusként a Munkácsy Mihály Múzeumban. Azonban 1980-tól 2004-es nyugdíjazásáig fáradhatatlanul dolgozott a szűkebb és tágabb természeti környezet megismerésén és megismertetésén. Közel 30 évig foglalkozott a puhatestűek kutatásával, leginkább Békés vármegye területén. Elsősorban a Fekete- és Fehér-Körös környékéről, Békés vármegye erdeiből és füves területeiről, az Erdélyi-sziget-hegységből kerültek be az általa gyűjtött fajok a múzeum gyűjteményébe. Neki köszönhetően a megyénk lett malakológiai szempontból az ország egyik legjobban feltérképezett területe. Ezenkívül rengeteg anyagot gyűjtött a Bükk Nemzeti Parkban, valamint egész Magyarországon. Sőt, Erdélyben, ezen belül Székelyföldön, de Európa számos más országában is.

Domokos Tamásról
elnevezett csigafaj,
az *Alopiá subcosticollis tamasorum*

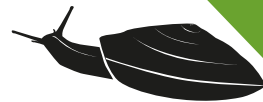
Domokos Tamásról
elnevezett csigafaj,
az *Agardhiella domokosi*

Szerzett még fajokat a múzeumunknak a Harvard Egyetem gyűjteményéből is, ahonnan személyes csere útján kerültek amerikai, afrikai, ázsiai és óceániai tételek hozzánk. Tevékenyen részt vett a Körös–Maros Nemzeti Park védett csigafajok lakta területeinek védetté nyilvánításában. Munkatársaival, Réthy Zsigmonddal és Kertész Évával együtt tettek javaslatot Békéscsaba természetvédelmi szempontból értékes területeinek védetté nyilvánítására és megóvására. Békéscsaba Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala által elfogadott munkájukat 2002-ben a Natura Bekesiensis 4. kötetében publikálták. A Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Természetvédelmi Hivatala számára 2004-ben elkészítette megyénk két ikonikus csigájának, a fokozottan védett dobozi pikkelyescsigának (*Kovacsia kovacs*) és a védett bánáti csigának (*Drobacia banatica*) fajmegőrzési tervét. 2007-ben, a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium támogatásával látott napvilágot Pelbárt Jenővel közös munkájuk **Magyarország védett puhatestűi** címmel.

Nagyon sok értékes és érdekes fajt gyűjtött mentorával, a szintén malakológus dr. Kovács Gyulával együtt. Gyűjtései során számos új fajt is talált. Két szárazföldi

csigafaj őrzi nevét a halhatatlanságnak: az *Alopiá subcosticollis tamasorum* (Szekeres, 2007), és az *Agardhiella domokosi* (Subai, 2011), amelyek szerepelnek a Természetvédelmi Világszövetség Vörös Listáján.

2017 óta Budapesten él. Néhány évig Budán és a Balaton déli partján folytatott malakológiai kutatást. Sokszor lehet találkozni vele Békéscsabán is, ahová szívesen visszajár barátaihoz, ismerőseihez, sőt, ismeretterjesztő előadásokat is tart utazásairól az érdeklődők számára.

A bánáti csiga (*Drobacia banatica*)

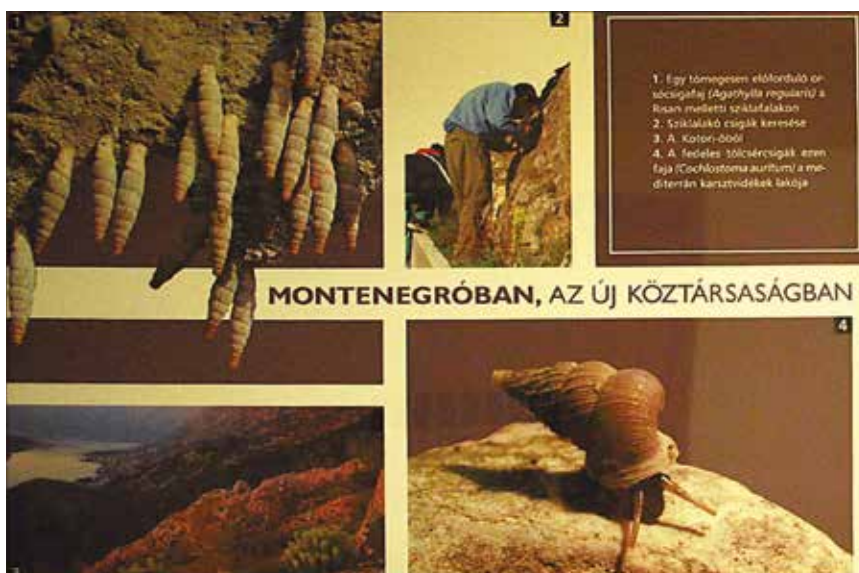
Ha megkérdeznénk Domokos Tamást, hogy melyik a legkedvesebb faja a Békés vármegyei csigák közül, akkor biztosan a bánáti csigát nevezné meg. A bánáti csiga hazánk egyik legnagyobb és legszebb szárazföldi csigafaja. A faj eredeti élőhelye a Kárpát-medence délkeleti részén elterülő bánáti régió, melyre a neve is utal. Kárpáti endemizmus (csak itt fordul elő), amely a földtörténet során több alkalommal terjesztette ki elterjedését a Kárpátokon túlra, illetve a Kárpát-medence belseje felé. Hazai előfordulása a Felső-Tisza-vidékére, a Körösök vízgyűjtőjére és a Maros magyarországi szakaszára korlátozódik. Erdélyből a patakok, folyók mentén jutott el hozzánk.

Kifejezetten erdei faj. A hegyvidéki patakokat kísérő égeresekben, fűzesekben jellemző az előfordulása, de a fenyő kivételével szinte minden típusú erdőben megtalálható. Az alföldi populációk elsősorban a puhafás ligeteket, fűzeseket részesítik előnyben. Kedveli a nedves, mohás, vastag, bomlástermékekben gazdag avarréteget.

Az egyetlen olyan csigafaj Magyarországon, amely miatt területet nyilvánítottak védetté. A Fekete-Körös menti kicsiny, fűzes élőhely 1996-ban kapott védelmet, **Dénesmajori Csigás-erdő Természetvédelmi Terület** néven, majd a Körös folyó árterével együtt a Körös-Maros Nemzeti Park felügyeletébe került. A fajra dr. Domokos Tamás készített fajmegőrzési tervet, melyet a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Természetvédelmi Hivatala részére adott át.¹³⁴ Átfogó munkájában a faj hazai állományát 14 millióra becsülte. A Munkácsy Mihály Múzeum Mollusca-gyűjteményében számos lelőhelyi adat van: a magyarországi lelőhelyek mellett a Zaránd-, Béli-, Bihari-hegységéből, a Király-erdőből, a Bánátból és a Déli-Kárpátok több pontjáról származnak példányok. A gyűjteményben több néven is szerepel latinul, mivel a neve az idők során a taxonómiai átsorolásoknak köszönhetően változott. Így előfordul: *Helicigona banatica*, *Chilostoma banatica* és *Drobacia banatica* néven is. A bánáti csiga a hazai malakofauna legféltettebb értékei közé tartozik. Az Európai Unió által 1992-ben elfogadott Élőhelyvédelmi Irányelv (92/43/EGK) II. melléklete alapján Natura 2000-es közösségi jelentőségű faj.

Természetvédelmi értéke: 50.000 Ft.

A bánáti csiga nagy méretű (22-36 mm széles), korong alakú háza igen látványos.

A külföldi gyűjtőutakat bemutató tablók a régi **Bibickuckó** című kiállításból

Új keleti és déli szelek a malakológiai gyűjteményben

A malakológiai gyűjtemény gyarapodása megalakulásától folyamatos. Domokos Tamás nyugdíjba vonulása után egy újabb malakológus szakember, Deli Tamás vette át a stafétát tőle 2005-ben. **Deli Tamás** hihetetlen energiával vetette bele magát a malakológiai kutatásokba az ezt követő időszakban. Sok kutatási projektben vett részt, akár társkutatóként, akár szervezőként is, amelyek a Kárpátok és a balkáni hegyek még felderítetlen régióinak malakológiai feltárását célozták meg. Ebből adódóan számos új fajt találtak és írtak le kutatótársaival, egy lelkes magyar malakológus csapattal együtt, olyan országokból, mint Románia, Albánia, Észak-Macedónia, Koszovó és Szerbia. A Kárpátok és a Balkán hegyeinek felderítésében a magyar kutatók és főleg a Magyar Természettudományi Múzeum zoológusai mindig is az élen jártak. Érdemes megismerni azokat a malakológusokat, akik napjainkban az ország minden részéből bekapcsolódtak ezekbe a programokba: Deli Tamás, Domokos Tamás, Eröss Zoltán Péter, Fehér Zoltán, Lennert József, Nacska Kálmán, Pál-Gergely Barna, és még sokan mások. Más tudományterületek szakemberei is részesei voltak ezeknek a kutatóexpedícióknak, akik nem malakológiai, hanem rovar- és növény-

tani gyűjtéseket végeztek ezeken a máig még ismeretlen és vadregényes területeken.¹³⁵

Deli Tamás más szempontból is fejlesztette a természettudományi gyűjteményünket. Kutatótársával, Danyik Tiborral a régió ritka rovarjai után eredtek, és ebből a kutatási projektből is csodás felfedezések, cikkek és kiadványok születtek.

Lássuk néhány mondatban, hogy ki is ez az agilis, ökológus szemléletű kutató, aki 2005-től megszínesítette a természettudományi osztályunkat?

Deli Tamás csigaházakat keres az iszapban

Deli Tamás, a terepember

Hogy mikor is kezdődött Tamás szakmai eltökéltsége? Néhány szóban hadd idézzem őt magát a kezdetekről: „Azon szerencsés emberek közé tartozom, akiknél már a születésük után eldőlt, hogy mi lesz belőlük. Emlékszem, hogy óvodásként már tudtam több lepke latin nevét, pedig még olvasni sem tudtam, és a mesekönyvek mellett az akkor elérhető Bűvár zsebkönyvek nagy rajongója lettem.” Az általános iskolát Füzesabonyban, a középiskolát Egerben végezte el. A Szilágyi Erzsébet Gimnáziumban érettségizett 1991-ben. Iskolásként természetesen kedvence volt a biológia és a kémia, és számos országos versenyen is jó eredménnyel szerepelt. Így adott volt az út a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem biológus–ökológus szakára, ahová érettségi után rögtön be is jutott. Az egyetemen növénycönológiával (növény társulástan) és zoológiával, azon belül pedig a szárazföldi csigákkal kezdett el foglalkozni már 1993-tól. Több Nemzeti Park (Aggteleki, Hortobágyi, Körös–Maros) igazgatóságának megbízásából végzett állapotfelméréseket és biomonitring vizsgálatokat. Kutatási eredményeit az Országos Tudományos Diákköri Konferenciákon (OTDK) mutatta be (1994-ben, 1995-ben és 1996-ban), ahol több ízben volt első helyezett az országos döntőkben. A ma élő csigák felderítése mellett több paleoökológiai kutatásban is aktívan közreműködött, ahol a fosszilis fajokkal is foglalkozott. Egyetemistaként több külföldi tanulmányúton vett részt, melyek olyan helyekre vezették, mint Mongólia, Oroszország, vagy a Távol-Kelet. 1994 szeptemberében 1 éves felvételt nyert az Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszékre mint demonstrátor, majd 1995-től bekapcsolódott a tanszék oktatási munkájába, ahol állatrendszertani gyakorlatot tartott. A diploma megszerzését követően, 1997-től egy évig a Körös–Maros Nemzeti Park Igazgatóságánál dolgozott mint zoológiai felügyelő. Ekkor az Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék levelező, majd – a nemzeti parktól való távozása után – nappali Ph.D. hallgatója lett. A 3 éves kurzus elvégzése után ugyanott, a Debreceni Egyetem Evolúciós

Állattani és Humánbiológiai Tanszékén töltött 15 hónapos polgári szolgálatot, miközben oktatóként és kutatóként dolgozott. A leszerelést követően főállású kutatóként vizsgálta Heves, Békés és Hajdú-Bihar megyék botanikai értékeit, az országos léptékű florisztikai és élőhelyterképezési (FLÓRA, MÉTA) munkálatok keretében, 2003 és 2004 között.

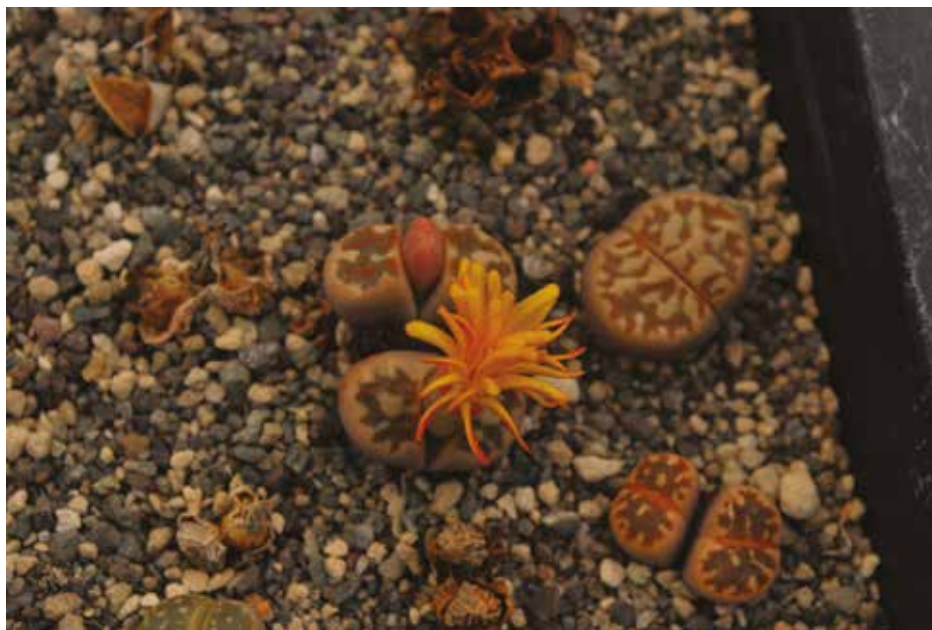
2005-től került az akkori Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága központi intézményébe, vagyis múzeumunkba mint természettudományos muzeológus.

Rendkívül fontos malakológiai kutató- és gyűjtőmunkát végzett 2005-től a Balkánon és 2006-tól Romániában. Elsősorban taxonómiai és biogeográfiai kérdésekre és összefüggésekre kereste a válaszokat kutatótársaival együtt, akikkel számos expedícióban vettek részt.¹³⁶ A Banaticum mint állatföldrajzi egység feltárása és alapos megismerése érdekében tanulmányozták a vidék csigafaunáját.¹³⁷ Kutatóútjaik során legfőbb céljuk az új adatok, információk gyűjtése, illetve többé-kevésbé ismert vagy éppen a tudomány számára ismeretlen fajok felfedezése volt. Az eredményeikről számos publikáció jelent meg az elmúlt évek során. Elődjével, Domokos Tamással való kiváló együttműködésüknek volt köszönhető a Cserna-völgyben végzett kutatásuk, melynek eredményeképpen elsőként találtak meg egy csigafajt ezen a területen, amit Szekeres Miklós taxonómus a Tamásokról elnevezve *Alopia vicina tamasorum* névre keresztelt. Így ez a csiganév mindkét Tamás nevével együtt örül!¹³⁸ Deli Tamás így írt erről: „Ahogy öregszem egyre inkább fontosá válnak az ilyesmi, tulajdonképpen, ma már egy korszak szimbólumaként tekintek rá.”

136 Fehér Zoltán, Deli Tamás: Magyar malakológusok a Balkánon In: Natura Bekesiensis 8. szám, Békéscsaba, 2006., pp. 35–37.

137 Deli Tamás, Pál-Gergely Barna: Expedíciók a Bánátban In: Natura Bekesiensis 9. szám, Békéscsaba, 2008., pp. 19–26.

138 Szekeres, Miklós: Four new subspecies of *Alopia* H. & A. Adams 1855 (Gastropoda, Pulmonata: Clausiliidae). Schriften zur Malakozoologie. 23. 2007., pp. 7–18.

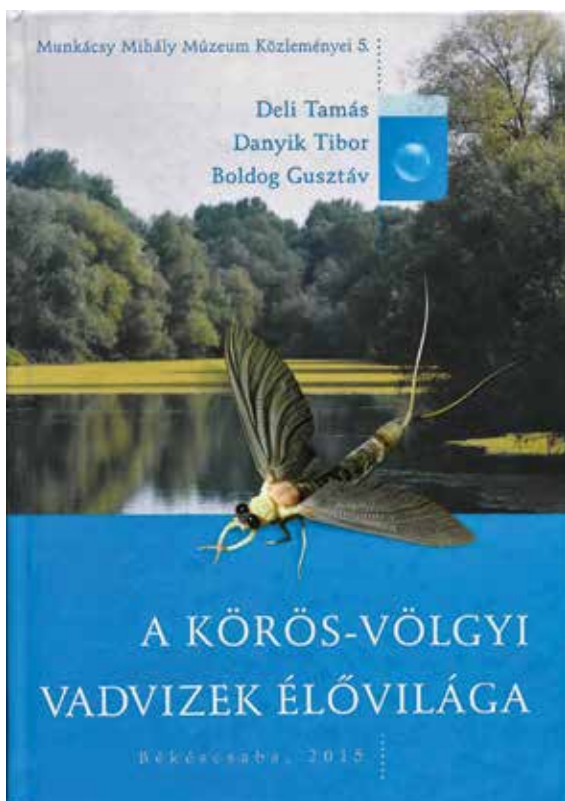

Deli Tamás kedvencei,
a pozsgások és a kavicsnövények

A színes *Natura Bekesiensis* című folyóiratunk

A *Körös-völgyi vadvizek élővilága* című múzeumi kiadványunk, amely hiánypótló a témában.

A 2013-2014-es években bekapcsolódott a Dél-Tiszántúl rovarvilágának feltárásába Danyik Tibor entomológus (rovarász) kutatóval közösen. Ebből adódóan a 2014-es évtől a Munkácsy Mihály Múzeum rovargyűjteményét gyarapította új fajokkal.

Az ő szerkesztésében megújult a múzeumunk természet-tudományi szakágának kiadványa, a *Natura Bekesiensis*, amely egy színes, tudományos alapokon nyugvó, ismeretterjesztő lappá vált.

Azonban 2016-ban úgy döntött, hogy elhagyja múzeumunk berkeit, és egy szabadabb útra lép. Érdeklődési köre már sokkal korábban kiterjedt a szukkulens (pozsgás) növényvilágra is, és szabadúszóként végzett kutatásai mellett, inkább ezekkel a különleges növényekkel kívánt foglalkozni. Először 2012-ben, majd további három alkalommal vett részt dél-afrikai tanulmányúton, ahol kedvenceit, a kavicsnövényeket (elsősorban a *Conophytum* nemzetség fajait) élőhelyeiken is tanulmányozhatta. Ezen növényekből egy nemzetközi szinten is jelentős élő gyűjteményt gondoz jelenleg is otthonában, feleségével Deliné Dobó Tündével. Kedvenceiről egy bemutató és ismeretterjesztő kiadványt is közreadott, saját forrásból, illetve a Magyar Pozsgásgyűjtők Közhasznú Egyesülete és a Magyar Kaktuszgyűjtők Országos Egyesülete támogatásával, *Virágzó kövek* címen.¹³⁹ Így jelenleg a pozsgásoknak szenteli az idejét, és ezenkívül független biológus kutatóként tevékenykedik.

Számos szakmai publikációja, könyvrészlete látott napvilágot malakológiai, paleoökológiai, botanikai és gerinctelen állatokat érintő témakörben az elmúlt évek során. Egyik legértékesebb műve a Danyik Tiborral közösen összeállított *A Körös-Maros Nemzeti Park Állatvilága – Gerinctelenek* című sokéves kutatást és csodálatos fotókat tartalmazó kiadvány.¹⁴⁰

Egy másik munkája a múzeumunk égisze alatt megjelent *A Körös-völgyi vadvizek élővilága* című ismeretterjesztő kiadvány, amelyet hárman írtak Boldog Gusztávval és Danyik Tiborral.¹⁴¹ Ez a gyönyörű, színes fotókkal és rajzokkal ellátott könyv tudományos igényességgel és mégis élvezhető módon mutatja meg a régióink vizeiben élő növény- és állatvilágot. Hogy mennyire hiánypótló volt ez a mű, azt jól jelzi, hogy pillanatok alatt elfogyott.

Reményeink szerint a jövőben továbbra is tudunk együtt dolgozni múzeumi kiadványokon, hiszen Tamás szerteágazó ismereteire és különleges látásmódjára, mellyel a természeti környezetünket szemléli, mindig szükségünk lesz.

139 Deli Tamás: *Virágzó kövek*. Gyomaendrőd, 2005., p. 60.

140 Deli Tamás, Danyik Tibor: *A Körös-Maros Nemzeti Park állatvilága – Gerinctelenek*. In: *A Körös-Maros Nemzeti Park Természeti Értékei II.* Szarvas, 2015., p. 542.

141 Deli Tamás, Danyik Tibor, Boldog Gusztáv: *A Körös-völgyi vadvizek élővilága*. In: *A Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei 5. szám*, Békéscsaba, 2015., p. 84.

Beszélgetés, ahol csiga a „desszert”:
Domokos Tamás, Lennert József és Szónoky Miklós

Lennert József Egy külsős malakológus, aki szorosan kötődik a malakológiai gyűjteményünkhöz

Lennert József a Belvárosi Gimnázium biológia–kémia szakos tanára, aki egy rövid ideig dolgozott múzeumunkban is. A rövid idő ellenére azonban mindig is szoros kapcsolatot tartott fent a természettudományi osztállyal. Önkéntes munkájával a mai napig nagyban segíti a múzeum malakológiai gyűjteményének gyarapítását. Kiváló pedagógusként pedig generációkat tanított és tanít a kémia és a biológia rejtelmeire, és sok diákot sikeresen készített fel az egyetemi felvételekre, vizsgákra. Valószínűleg róla is kevesen tudják diákjai és volt diákjai közül, hogy muzeológus is volt, és malakológusként a csigagyűjtés a hobbija. Lássunk néhány életrajzi adatot Róla!

Lennert József Veszprémben született 1962. március 07-én. A családja a bakonyi Kab-hegy lábánál levő Tótvázsonyban élt, ahol gyermek- és fiatalkorát töltötte. A gimnáziumot a vidék egyik legnevesebb iskolájában, a veszprémi Lovassy László Gimnáziumban végezte el 1980-ban. Még ebben az évben felvették a szegedi József Attila Tudományegyetem biológia–kémia tanári szakára, amelyet a kötelező egyéves sorkatonai szolgálat letöltése után, 1981-1986 között végzett el. A tanulmányai során a geológia keretein belül ismerkedett meg a fosszilis malakológiával. Szakdolgozatát Szónoky Miklós geológus tanárának vezetésével, a fosszilis csigák és kagylók vizsgálatából írta. Diplomamunkájának témája pedig „**A bátaszéki téglagyár felső-pannóniai rétegsorának és molluszkafaunájának vizsgálata**” volt.

Az egyetem elvégzése után megnősült, feleségül vette a csabai Dávid Zsuzsannát, aki ugyancsak a szegedi egyetemen végzett vegyész szakon. Így már együtt költöztek Békéscsabára, és raktak fészket a Csabához tartozó Mezőmgyeren. Az egykori egyetemi témavezetője, Szónoky Miklós professzor mutatta be Domokos Tamás malakológusnak, aki akkor már a múzeumunkban dolgozott. Józsi elmondása szerint, Tamással együtt dolgozva kapcsolódott be a recens malakológiába, vagyis a ma élő csigák és kagylók kutatásába.

Pedagógusként az évek során több oktatási intézményben is dolgozott: 1986 és 1989 között a békéscsabai József Attila Általános Iskolában, 1989 és 1993 között a békési Mezőgazdasági Szakközépiskolában, míg 1993-tól napjainkig a Békéscsabai Belvárosi Általános Iskola és Gimnázium a munkahelye. A múzeummal és Domokos Tamással a kapcsolata a belvárosi iskolába kerülése után erősödött meg, hiszen a békéscsabai munkahely könnyebbé tette a múzeumi munkába való bekapcsolódást.

Időközben, 1994 és 1997 között, elvégezte a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola környezetvédelmi szakát, ami segítette a malakológiai és az oktatói munkájában is. A főiskolai szakdolgozatának külsős témavezetője Domokos Tamás volt. Az elkészített szakdolgozat már recens malakológiai témájú volt: **A szabadkígyósi Kápolnai-ér malakofaunája és a faunát ért antropogén hatások vizsgálata**. Ezzel a címmel 1999-ben jelent meg a közös cikkük Tamással a Békés Megyei Múzeumok Közleményeiben.¹⁴²

142 Lennert József, Domokos Tamás: A szabadkígyósi Kápolnai-ér egy szakaszának malakofaunája és a faunát ért antropogén hatások vizsgálata. In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 20. kötet, Békéscsaba, 1999., pp. 19–36.

A 2020-as dévaványai Malakológus Találkozó résztvevői – a „MaliTali”, ahogy Deli Tamás elnevezte

A múzeumba Réthy Zsigmond halála után lépett be, és 1999 januárjától 2000 novemberéig félállásban dolgozott a természettudományi osztályon, Domokos Tamás malakológus és Kertész Éva botanikus mellett. A múzeumi munkája alatt végzett főbb feladatai közé tartozott a madárgyűjtemény nyilvántartásának revíziója¹⁴³, bekapcsolódás a terepi munkába mindkét muzeológus mellett, és a malakológiai gyűjtemény gyarapítása. Malakológiai munkái ez időszak alatt főként a Körösök és a Berettyó hullámtéren belüli malakofaunájának irodalmi összegzése, valamint a Fekete-Körös puhafás ligeterdeinek malakológiai vizsgálatai voltak. Továbbá részt vett a bánáti csiga (*Drobacia banatica*) és a dobozi pikkelyescsiga (*Kovacsia kovacsi*) Békés megyei elterjedésének vizsgálatában.

2000-ben a múzeumban lezajlott 50%-os leépítés miatt neki is távoznia kellett, mivel az akkori igazgató, Grin Igor szavaival élve, neki legalább egy fél állása volt a múzeumi munka mellett. Így került vissza teljes állásban az oktatásba. A keserű távozás ellenére az erős szakmai és baráti kapcsolatai nem szűntek meg a múzeum munkatársaival. Sőt, a közös kutatások tovább folytatódtak. A kétezres évek elején Tamással közösen végezték el az Erdélyi-szigethegység malakofaunájának feltárását. Ez gyakorlatilag alapfeltárásnak minősíthető, hiszen erről a területről addig

nagyon kevés irodalmi adat volt. Ennek a közös munkának a faunisztikai cikkei leginkább a nagyváradi múzeum évkönyvében, a *Nymphaea*-ban jelentek meg.

2012 után a nagyon megnövekedett oktatási terhek miatt (a megnövekedett kötelező óraszám és az Űveges labor program miatt) csak hobbi szinten maradt meg a csigászás számára.

Ennek ellenére Lennert József a mai napig elkötelezett a malakológia mellett. Minden évben közösen veszünk részt a Magyar Malakológusok Találkozásán, ahol az egész Kárpát-medencéből gyűlnek össze a puhatestűekkel foglalkozó szakemberek, és osztják meg egymással tudásukat és gondolataikat. A baráti összejövetel mindig nagyon sokat jelent mindkettőnknek, és szakmailag is előre visz minden alkalommal.

A gyűjtemény folyamatosan bővült az elmúlt években is, így ma már több mint 25 000 csiga- és kagylótétel szerepel a múzeum nyilvántartásában. Jómagam is igyekszem nagy csigászódeim nyomdokain haladni. Amikor lehetőség engedi terepi kutatásokon veszek részt. Nemcsak a vármegyénkben, de alkalomadtán az egész Kárpát-medencére kiterjedő kutatásokban is, és a talált csigafajok begyűjtésével gyarapítom a múzeumi gyűjteményünket.

143 Lennert József: A Munkácsy Mihály Múzeum madárgyűjteménye I. In: *Natura Bekesiensis* 7. szám, Békéscsaba, 2005., pp. 49–85.

12

Malakológiai gyűjtemény

A holotípusok és paratípusok, valamint a taxonómusok

Mitől lesz igazán értékes egy gyűjtemény, és hogyan születik egy új faj?

A taxonómusok olyan szavakkal dobálóznak, mint típuspéldány, holotípus vagy paratípus. De egyáltalán kik is azok a taxonómusok, és mit jelentenek ezek a furcsa szavak és fogalmak?

Mostanában egyre több olyan cikket lehet olvasni, ahol a szakemberek kongatják a vészharangot, hogy kevés a taxonómus minden fajcsoporton belül. Sajnos félelmük nem alaptalan, hiszen ez a szakma kihalóban van, és kihalóban vannak az ilyen szakemberek is, mivel nagy részük már idős ember. A tudományos világ tudja, hogy hiába hisszük azt, hogy már mindenről tudunk mindent, mégis jelenleg a Föld élőlényeinek még mindig csupán csak egy kis részét ismerjük. Ennek a megismerési folyamatnak a kulcsfigurái a taxonómusok.

Azt, hogy ez a szakma mennyire fontos az is jelzi, hogy a taxonómusoknak külön napjuk is van, mégpedig március 18., a **Taxonómusok Megbecsülésének Napja** (Taxonomist Appreciation Day). Páll-Gergely Barna csigász-taxonómus szerint: „Ekkor az egész világ megáll egy pillanatra, és hálával vegyes áhítattal gondol azokra a kutatókra, akik földünk élővilágát feltárják, az ismeretlen fajokat felfedezik, leírják és elnevezik.” Reméljük, hogy ez valóban így van, vagy előbb-utóbb így lesz Barna! Azonban, először is ismerjük meg a taxonómusokat.

„A **taxonómus** olyan szakember, aki képes különbséget tenni az egyes élőlénycsoportok, fajok közt, ismeri azok jellegzetességeit és életmódjuk alapjait, s ők azok, akik képesek arra, hogy megfelelő biztonsággal állapítsák meg bizonyos fajok elterjedését és egyedszámát. Magyarul: mindennemű természetvédelmi törekvésben alapvető fontosságú a szakértelmük, tudásuk, és nélkülük nem születhetnek jó döntések.”¹⁴⁴

Páll-Gergely Barna,
csigász-taxonómus terepmunka közben

Bemutatok egy élő taxonómust, aki szárazföldi puhatestűekkel foglalkozik, vagyis malakológus (vagy egyszerűen „csigász”), és aki olyan, mint a nagyon ritka és védendő állatfajok. Hm, miért is? – kérdezheti a laikus olvasó. Mert nagyon kevés van belőlük! A nagy öregek közül már egyre kevesebben vannak velünk. Azonban a fiatalok között nagyon ritka, az a mindenre elszánt ember, aki ilyen pályára lép, mert itt ingoványos a talaj és teljes a létbizonytalanság. Szent örültnek kell lenni, hogy ezt felvállalja valaki. De láss csodát, vannak ilyen csodalények. Egyikük **dr. Páll-Gergely Barna**, aki ifjú titánként, világszinten vívta ki az elismerést hatalmas tudásával és elképesztő munkabíráásával. Azért is mutatom be őt, mert az ő nevével is gyakran lehet találkozni a gyűjteményünkben, mint sok-sok csigafajunk gyűjtőjével. Barna világszinten elismert szakember, és alig túlzok, amikor azt állítom, hogy napi szinten ír le új fajokat. Magyarországtól Franciaországon át, egészen Japánig ismerik és elismerik tudományos munkásságát. Mit is kell tudni egy taxonómusnak? MINDENT az adott fajcsoportról! Latin neveket, előfordulási adatokat, követni az adott csoport elterjedését az adott régióban, de most már világszerte és világszinten is.

2024-ben rendezték meg az első Magyar Zootaxonómiai Konferenciát, amelyen Páll-Gergely Barna is jelen volt szervezőként és előadóként is. Szomorúan állapította meg a következőket: *„Elmondhatjuk, hogy Magyarországon a legfiatalabb taxonómusok közel 40 évesek, és nincsen senki, aki 37 évnél fiatalabb, és új fajt írt volna le. Természetesen dolgozunk az utánpótlás nevelésén amennyire csak tudunk, de látni kell, hogy amíg a jelenkor egyik legnagyobb problémája a fajok tömeges kihalása, alig vannak, akik ismerik és képesek feltárni az élővilágot.”*¹⁴⁵

Hogyan születik egy új faj, és hogyan lehet fennmaradni az örökkévalóságának?

Amikor egy kutató a tudomány számára ismeretlen csigafajt (vagy bármilyen élőlényt) fedez fel, akkor készíteni kell egy leírást a fajról, és megfelelő szabályokat követve el kell nevezni azt. A leírás tartalmaz minden olyan információt, amit tudunk az új fajról. Így kap egy jellemzést, amelyben, például a héj színén, alakján, stb. kívül, a megtalálás körülményei is leírásra kerülnek, úgymint kik, hol, mikor, milyen élőhelyen gyűjtötték a példányokat. A leírás külön részében röviden azt is ismertetni kell, mit jelent az állat új latin neve. A kutatók általában 2-3 szempont alapján nevezik el a felfedezett állatot vagy növényt. Elterjedt, hogy valamilyen alaktani jellemzőt nevesítenek, de az is megszokott, hogy a lelőhely nevét 'latinossítják', amely lehet

egy településnév, de akár egy hegység vagy nagyobb földrajzi egység neve is. Sok esetben a leírást nem az a kutató írja meg, aki felfedezi a fajt. Ilyenkor bevett szokás, hogy a felfedezőről kapja az új faj a nevét. Legértékesebbnek pedig az újonnan felfedezett fajok, alfajok típuspéldányai tekinthetők.

De, mit is jelent a típuspéldány, a holotípus vagy paratípus kifejezés?

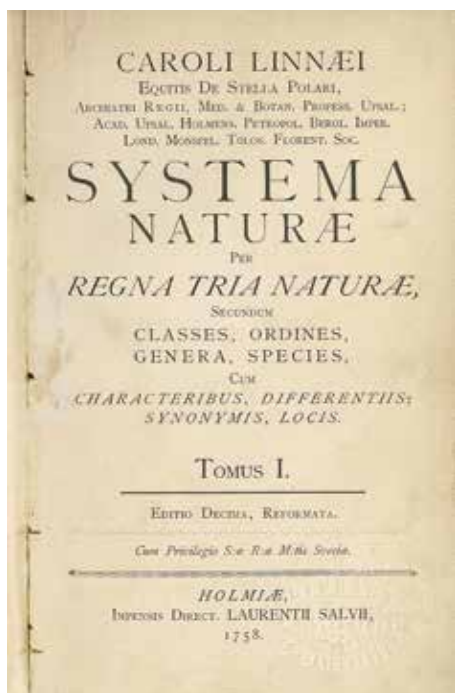
A típuspéldány egy adott faj leírására szolgáló, referenciaértékű egyed. Zoológiai, botanikai és őslénytani fogalom, amely a fajok leírásának az azonosításának az alapja. A típuspéldány lehetővé teszi más példányok besorolását a fajba. Ezek lehetnek élő vagy fosszilis egyedek. A típuspéldányok lehetnek holotípusok vagy paratípusok.

A holotípus egy faj leírásának alapjául szolgáló egyetlen fizikai példánya az adott fajnak a biológiai rendszertanban. Ez a típuspéldány határozza meg a fajt, és a tudósok ehhez hasonlítják az új egyedeket, hogy eldöntsék, melyik fajhoz tartoznak. A holotípus biztosítja a faj leírásának egyértelműségét, és standardizálja a taxonómiai azonosítást.

Paratípusok az új fajnak azok az egyedei, amelyek a holotípuson kívül a típuszéria részét képezik. Tehát egy öttagú típusorozatból az egyik holotípus, a másik négyet paratípusnak tekintjük.

Ezek érdekes leírások, azonban lássunk erről egy összefoglaló szöveget, amely mindent megmagyaráz, és helyre teszi a fogalmakat. Kezdjük az elejétől:

Carl von Linné az élővilág modern rendszerezését megalapozó munkája

Carl von Linné, svéd természettudós 1758-ban megjelent munkájával, a Systema Naturae 10. kiadásával alapozta meg az élővilág modern rendszerezését. Könyvében már következetesen használta az azóta is alkalmazott binominális, vagyis két névből álló nevezéktant. Azok a fajok, amelyek nevet kapnak, és megkülönböztető bélyegeik alapján elkülöníthetők más fajoktól, beilleszthetők az élőlények szerteágazó rendszerébe. Csupán a fajleírások szövege alapján azonban nem mindig egyértelmű egy-egy bélyeg, nehéz lehet a faj azonosítása. Emiatt fontos, hogy az újonnan publikált fajneveket mindig közgyűjteményben őrzött példányokhoz, az ún. típuspéldányokhoz kössék. E példányok alapján születik a fajleírás, így ezek lesznek a faj „etalonjai”. Minden további egyed, amelynek tulajdonságai hozzájuk hasonlóak, ugyanazt a nevet fogja viselni. Vitás esetekben – amikor nem egyértelmű egy bizonyos egyedről, hogy melyik faj képviselője – a kérdést a típuspéldányok vizsgálatával lehet eldönteni.

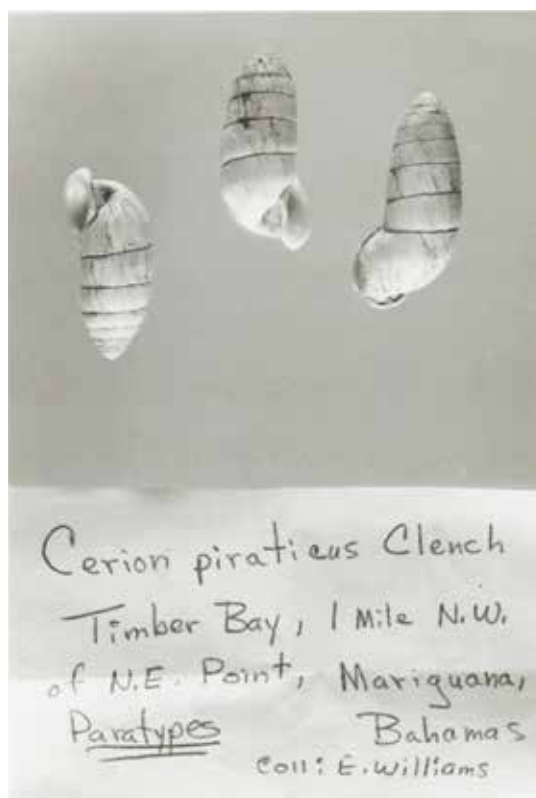
A holotípus az a típuspéldány, amely a fajleírás egyértelműségét biztosítja, viseli a leírásban szereplő jelleget, összehasonlítási alapot ad további egyedek azonosításához.

Egy fajnak csak egy holotípusa van, amelyet a világon egyetlen helyen, általában múzeumi gyűjteményben helyeznek el. Ám mint minden más preparátum, ez is sérülhet, tönkremehet, az idők sodrában elveszhet vagy megsemmisülhet. Fontosak tehát az egyéb típuspéldányok is, mint a paratípusok. Egy faj leírásakor a típusorozat többi példányát, amelyek szintén hűen képviselik az új fajt, paratípusnak jelölik ki. Általuk akár a fajon belüli változatosság is megjeleníthető. A típusorozatból kijelölt holotípusnak célszerűen a legkevésbé szélsőséges jegyeket mutató egyedet szokás választani, a többit pedig paratípusnak jelölni.¹⁴⁶

Kovács Gyula ekképpen magyarázta el ezt a csigák vonatkozásában: „Típuspéldánynak nevezik azt a tételt (fajt), amiről leírták az illető csigát. Tegyük fel, hogy 50 példány alapján írták le a csigát, akkor a szerző megtart magának, mondjuk 10-et, ezt a dolgozatában is jelzi, a többit odaadja vagy az állami gyűjteményekbe vagy magángyűjteménybe, de a cikkben jelzi, hogy hová kerültek ezek a típusfajok.” (vagyis a paratípusok, szerk.)¹⁴⁷

Így, a fentiek alapján már remélem, hogy érthető, hogy a gyűjteményünkben szereplő 22 000 csiga és kagylótétel közül miért is a legértékesebbek az újonnan leírt csigafajok típuspéldányai.

Jelenleg 35 faj paratípusával rendelkezünk szerte a világból.

A gyűjteményünkben megtalálható csigafaj paratípus példányai, melyeket Domokos Tamás csere útján szerzett

¹⁴⁶ Magyar Múzeumok magazin: http://archiv.magyarmuzeumok.hu/targy/3100_van_uj_a_viz_alatt

¹⁴⁷ Rózsa Tibor, Bora Anikó: Egy különleges gyűjtemény Békéscsabán. Interjú Kovács Gyulával, kézirat

Ezek közül van pár olyan, amelyeket Domokos Tamás csere útján szerzett be a gyűjteményünknek. Azonban a többségük olyan típuspéldányok (paratípusok), melyeket a mi kutatóink találtak vagy róluk nevezték el őket.

Az is fontos, hogy ki gyűjtötte be azokat a példányokat, amelyek a holotípusok és paratípusok lettek, és amelyekről leírták a fajt. Több, a tudományra nézve új csigafajt is megtaláltak kutatóink 2005 és 2012 között a Kárpátokban végzett kutatások során. Ezen gyűjtéseik anyagából leírásra került öt, a tudományra nézve új szárazföldi csigafaj, illetve alfaj: *Agardhiella domokosi* Subai, 2011; *Agardhiella tunde* Deli, 2010; *Alopiopsis subcosticollis tamasorum* Szekeres, 2007; *Alopiopsis grossuana nemethi* Deli & Szekeres, 2011; *Vitrea szekeresi* Deli & Subai, 2011. A csigafaj latin neve után szerepel a fajt leíró szakember neve, ahol Deli Tamás nevét többször is láthatjuk. A leírt fajok elnevezései a gyűjtők és családtagjaik nevét is tükrözhetik, mint például az ***Agardhiella tunde***, Deli Tamás feleségének, Deliné Dobó Tündének a nevéből született.¹⁴⁸

Ezek közül ki kell emelnünk a puhatestű gyűjtemény megalapítójának, **Domokos Tamásnak** a tiszteletére elnevezett, és 2011-ben leírt ***Agardhiella domokosi*** kasciga fajt, melynek lelőhelyei a romániai Arad és Hunyad megyékben vannak.

Deli Tamásnak köszönhetően 2004 és 2016 között jelentősen növekedett a balkáni országokból származó malakológiai tételek száma múzeumunkban. Különösen a kevésbé ismert Montenegró, Észak-Macedónia és Albánia csigáival gyarapodott a Munkácsy Mihály Múzeum kollekcója, amely nemzetközi szempontból is jelentőssé teszi gyűjteményünket. Az elmúlt 15 év alatt a hazai malakológusok számos új fajt fedeztek fel ezen országokban. Két szerzőnek, dr. Szekeres Miklósnak és dr. Fehér Zoltánnak 2016-ban jelent meg egy tekintélyes méretű összefoglaló publikációja egy orsócsiga csoportról, a *Montenegrina* fajokról és alfajokról. A cikkben nem kevesebb, mint 21 új fajt és alfajt írtak le ebből az egyetlen csoportból. A szerzők az újonnan leírt fajok nagy részét azon kutatók tiszteletére nevezték el – köztük Deli Tamásról is –, akik részt vettek azokon a gyűjtőutakon, ahol előkerültek az újdonások. Néhány új név ezek közül: *Montenegrina lillae*, *Montenegrina grammica erosszoltani*, ***Montenegrina laxa delii***, *Montenegrina nana barinai*, *Montenegrina prokletiana kovacsorum*, *Montenegrina rugilabris gregoi*, *Montenegrina skipetarica danyii*, *Montenegrina skipetarica pifkoi*, *Montenegrina skipetarica puskasi*, *Montenegrina tomorosi hunyadii*.¹⁴⁹

Ezen újonnan felfedezett fajok és alfajok típuspéldányainak egy része a Munkácsy Mihály Múzeum gyűjteményét gyarapítja, ezzel növelve annak nemzetközi értékét és jelentőségét.

Ez az írás egy „felhívás keringőre” a fiatalok felé, akik biológiával és azon belül egy adott fajcsoporttal szeretnének foglalkozni. Legyetek taxonómusok, és a nevetek örökre fennmarad, míg az emberiség létezni fog!

A 2016-ban Albániából újként leírt faj, a *Montenegrina laxa delii*, amely Deli Tamás nevét viseli. A fotóösszeállítást készítette Fehér Zoltán és Szekeres Miklós.

Az 2010-ben újként leírt faj, az *Agardhiella tunde*, amely Deli Tamás feleségének nevét kapta

A 2011-ben újként leírt faj, az *Agardhiella domokosi*, amely dr. Domokos Tamás nevét viseli

148 Deli Tamás – Fehér Zoltán: Réslakó csigafajok a Kárpátokban In: Natura Bekesiensis 13. szám, Békéscsaba, 2012., pp. 43-75.

149 Fehér Zoltán, Szekeres Miklós (2016): Taxonomic revision of the rock-dwelling door snail genus *Montenegrina* Boettger, 1877 (Mollusca, Gastropoda, Clausiliidae). ZooKeys 599: pp. 1-137. http://zookeys.pensoft.net/articles.php?id=8168&display_type=list&element_type=9

13

Rovargyűjtemény Rovargyűjteményünk apró lépései

A természettudományi gyűjteményünk rovartani része mindig is nehéz helyzetben volt. Ez köszönhető annak is, hogy a rovargyűjtemények, lepkegyűjtemények nagyon látványosak, de nagyon efemer természetű kollekciók. Rendkívül oda kell figyelni rájuk, a tárolásuk nagyon kényes és sok aprólékos vesződséggel járó feladat. Amennyiben nincs olyan szakértő a múzeum kötelékében, akinek ez a szakterülete, akkor hiába kerülnek csodálatos gyűjtemények ajándékozás útján hozzánk, sajnos nem lesznek hosszú életűek. A Munkácsy Mihály Múzeum esetében is a szakemberhiány nyomta rá bélyegét ezen gyűjteményi részre.

A Zsilinszky Ádám által
ajándékozott lepkegyűjtemény

Tudjuk, hogy a század elején jelentős rovar- és lepkegyűjteményt adományoztak a múzeumnak.¹⁵⁰ A leírások szerint közel 1100 tételes rovar- és 80 tételes lepkegyűjtemény volt a birtokunkban. Azonban sajnos a második világháború zivatarában ez teljesen megsemmisült, illetve a források szerint eltűnt.¹⁵¹

A következő nagylelkű, rovar-tani jellegű ajándékozás az 1990-es évek elején történt, amikor Zsilinszky Ádám nyugalmazott iskolaigazgató múzeumunknak adományozott egy gyönyörű lepkékből, bogarakból és más rovarokból álló komplex gyűjteményt. Sajnos ennek nagy része a szakszerűtlen tárolás, és a múzeumbogarak hatásos tevékenységének következtében napjainkra elpusztult. Azonban az állandó kiállításunkban két látványos dobozban még megtekinthető pár csodaszép példánya a hazai rovarfaunának, melyek ebből a gyűjteményből származnak.

Zsilinszky Ádámról tudjuk, hogy pedagógusi és iskolaigazgatói munkája mellett nemcsak rovargyűjtéssel foglalkozott, hanem szülőföldjének lelkes helytörténésze és kutatója is volt. A medgyesegyházi származású tanító, iskolaigazgató 2000-ben jelentette meg egyik legfontosabb művét *Medgyesegyháza egyesületei a két világháború között* címmel.¹⁵²

Az állandó kiállításunkban megtekinthető rovardobozok

150 Dr. Rell Lajos: A békéscsabai Múzeum. Története, épületének és gyűjteményeinek leírása. Békéscsabai Múzeum-Egyesület, Békéscsaba, 1914., p. 84.

151 Grin Igor, Szatmári Imre (szerk.): Száz év műtárgyai a Munkácsy Mihály Múzeumban 1899-1999. A Munkácsy Mihály Múzeum Kiadványai, Békéscsaba, 1999., p. 142.

152 Sulinet.hu: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Medgyesegyhaza/pages/medgyesegyhaza2/000_konyveszeti_adatok.htm

Feleségével, Zsilinszky Ádámné Sokhegyi Klárával együtt gyűjtötték a rovarfajokat, hogy biológiaórán meg tudják mutatni a diákoknak a fajok sokféleségét és közelebb hozzák a természetismeretet a kézzelfogható gyűjteményen keresztül. Tanítványaik kiváló pedagógusként emlékeznek rájuk, akiktől értékalapú szemléletet tanulhattak.¹⁵³

Zsilinszky Ádám által a múzeumnak ajándékozott 1998-ban készített rovardoboz

A Deli Tamás által készített többszáz rovar tartalmazó rovardobozok

A *Bibickuckó* című kiállításunk tisztavirágról szóló tablója, melyet Deli Tamás készített

A rovarfajgyűjteményünk fejlesztését 2013-tól, akkori muzeológusunk, **Deli Tamás** vette kézbe. Tamás úgy döntött, hogy ezt a gyűjteményi részt is erősíteni fogja, annál is inkább, mivel kutatótársával Danyik Tibor entomológussal (rovarász szakember) közösen sok területen végeztek faunisztikai (állatfajok előfordulási helyének feltérképezése) felmérést Magyarország nemzeti parkjainak területén. A kutatások során elsősorban a védett és fokozottan védett Natura 2000-es jelölőfajokat keresték, de mintagyűjtés alkalmával számos rovar sikerült befogni a rovarhálóba. Ezek preparálása hatalmas feladat volt, és sok évig tartó munkát igényelt. Tamás végül közel 1 000 tételből álló rovargyűjteményt hagyott a múzeumra, mely nagyrészt a Kiskunsági Nemzeti Park és a Körös–Maros Nemzeti Park területén gyűjtött rovarokat foglalja magába. Ezek között jelentős az ormányosbogarak gyűjteménye, melyek meghatározásában az ország egyik legjobb ormányosbogár-szakértője, **Szénási Valentin** segített.

Deli Tamás a tisztavirág (*Palingenia longicauda*) kutatásával is foglalkozott vidékünkön, melyről a *Mesélő vizek – az igazi vízipók* és a *Bibickuckó* című kiállításokban,

valamint a Natura Bekesiensis folyóiratban látványos fotókat és leírást tett közzé.¹⁵⁴ A *Mesélő vizek – az igazi vízipók* kiállításunk egy vándorló része beépült a szabadkígyósi Svájceráj nevű kiállítóhelyen berendezett *Pusztakiállításba*, ahol ma is megtekinthető.¹⁵⁵

A rovargyűjtemény fejlesztése, lassabb ütemben ugyan, de jelenleg is zajlik. Azonban szükségünk lenne egy ügyes kezű rovarpreparátorra ahhoz, hogy látványos gyűjteményt tudjunk létrehozni. Talán, idővel ez is megoldódik...

154 Deli Tamás: A tisztavirágzás Békés megye leglátványosabb rovarfajgyűjteményének vezetője. In: Natura Bekesiensis 9. szám, Békéscsaba, 2008., pp. 1-4.

155 Irány Kígyós: <https://iranykigyos.hu/svajcenaar/pusztakiállítás/>

Állományvédelem a gyűjteményekben

Az állományvédelem a múzeumi munka során azt jelenti, hogy a szakértők – muzeológus, gyűjteménykezelő, preparátor, restaurátor – azon dolgoznak, hogy a közösség és a szakemberek által összegyűjtött tárgyi és kulturális javakat minél megfelelőbb körülmények között és minél jobb állapotban megőrizték az utókor számára.

Hivatalosan megfogalmazva: „Az állományvédelmi munka a műtárgyak, iratok, gyűjtemények és más kulturális javak megőrzését és védelmét jelenti. Célja a károsodások megelőzése, az állomány fizikai integritásának biztosítása és a kulturális örökség hosszú távú megőrzése. Az állományvédelmi munka magában foglalja a tárolási körülmények javítását, a káros tényezők (fény, páratartalom, szennyeződés, kártevők) elleni védekezést, valamint a restaurálási és konzerválási munkákat is.” Az 1997. évi CXI. számú törvénynek megfelelően, amely a közművelődési, könyvtári és muzeális intézmények működését szabályozza, a Munkácsy Mihály Múzeum is rendelkezik állományvédelmi stratégiával, amelyet a honlapunkon bárki elolvashat.¹⁵⁶

Állományvédelmi szakember sajnos csak a 2000-es évek elejétől van a múzeumunkban, korábban nem is volt ilyen státusz. A restaurátorok, preparátorok látták el ezt a feladatot az 1980-as évektől, amikor már ilyen is volt. Jelenleg egy fő restaurátorunk van, **Petrovszki Zoltán**, aki nyugdíjasként, részmunkaidőben végzi ezt a feladatot, illetve az állományvédelmi felelősünk **Szilágyi Péter**, aki képzőművészeti végzettségű szakemberként képezte magát állományvédelmi felelőssé. A restaurátor jelenleg az egész országban óriási hiányszakma a muzeológiában. Sok múzeum küzd ezzel a hiánnyal, nemcsak a mi múzeumunk.

Az állományvédelmi szakember mellett, hogy felügyeli a gyűjtemények megfelelő tárolását, folyamatosan fejleszti a raktárakat, tároló helyiségeket, hogy megfeleljenek a szigorú előírásoknak.¹⁵⁷ Hogy mikor kell az állományvédelmi szakember a természettudományi gyűjteményben? Például akkor, amikor egy-egy gyűjteményi részt revíziózni kell, és kiderül, hogy tisztításra, restaurálásra van szükség. Amikor 2020 és 2021 között készítettük elő a jelenlegi állandó kiállításunk anyagát a berendezéshez, kiderült, hogy a gerinces preparátumok egy része elég poros és megviselt. Ez volt az a pillanat, amikor, az akkori állományvédelmi felelősünkkel, Szalontai Gizella restaurátorral felutaztunk a Magyar Természettudományi Múzeum Állattárába. Segítséget kértünk az ottani szakemberektől, hogy miként kell szakszerűen tisztítani és kezelni ezeket a preparátumokat. Az eredmény magáért beszél. Kérem, jöjjenek és nézzék meg az állandó kiállításunkban szereplő emlős- és madárpreparátumainkat, melyek nagy része az 1900-as évek elejéről származik! Szerintem egészen jól tartják magukat.

A békési Jantyik Mátyás Múzeumban elvégzett állományvédelmi munka résztvevői:
Kollárovszky Mihályné Éva gyűjteménykezelő
Petrovszki Zoltán főrestaurátor
Szilágyi Péter állományvédelmi munkatárs
Banyár Lajos gondnok
Váncsa Klára muzeológus (fotós)

¹⁵⁶ A Munkácsy Mihály Múzeum weboldala: <https://munkacsy.hu/wp-content/uploads/2023/05/Allomanyvedelmi-terv-2023-2025.-MMM.pdf>

¹⁵⁷ Lásd erről: 1997. évi CXI. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.

Egy kis állatföldrajz és egy ökológus figyelmeztetése: mentsük meg a még megmaradt természeti értékeinket!

Deli Tamás a gyűjtésen felül számos rovtani cikk társszerzője is volt, köszönhetően a fent említett kutatásoknak. Elsősorban a Körösök menti és a Körösközi erdők gerinctelen fajai foglalkoztatták, a csigák és a rovarok egyaránt. Számos fontos publikáció született ezeknek a felméréseknek az eredményeiből. Ezen írásokban az ökológus szemléletű kutató felhívta a figyelmet a Körösöknek mint ökológiai folyósóknak a hatására az állat- és növényvilág terjedésének tekintetében. Figyelmeztetett, hogy a Körösök mellett elterülő puha- és keményfás ligeterdők populációinak kialakulásában jelentős szerepe volt és van a folyók zöldfolyósóként való működésének. Ennek köszönhetően ezekben a ligeterdőkben és zártabb erdőkben olyan egyedi fajközösségek jöttek létre, ahol számos értékes, védett faj él. Ezek a közösségek azért is ilyen különlegesek, mivel az Alföld ezen területe több állatföldrajzi terület határán fekszik, és itt számos, nagyobb földrajzi egységnek számító területről érkező fajok együttese található meg. Ide érkeznek, a Körösöknek köszönhetően, a Kárpátok erdőségeinek fajai, de itt van a balkáni faunaelemeknek a legészak-nyugatibb elterjedési területe is. Ehhez jön hozzá még a keleti sztyeppék irányából korábban elterjedt és ittmaradt, sokszor reliktumfajok összessége, melyek a még apró területeken fennmaradt löszgyepeinken találtak menedéket. Ilyen módon egy érdekes keveredés jött itt létre, melynek következtében a Dél-Tiszántúl különleges és fontos fajközösségek élőhelye lett. Ilyen ritka és védett fajok a növények közül a korábban említett volgamenti hérics (*Adonis vologensis*), a kőnya zsálya (*Salvia nutans*), a csigák közül a hegyekből érkező bánáti csiga (*Drobacia banatica*), vagy az ugarcsiga (*Helix lutescens*), a rovarok közül a Balkánról idekerült szöcskefajok, mint a bujkáló avarszöcske (*Pholidoptera litoralis*), a Stys tarsza (*Isophya stysii*), a Schmidt pókszöcskéje (*Poecilimon schmidtii*), vagy az erdélyi virágszöcske (*Leptophyes discoidalis*). Ugyancsak déli elem a fokozottan védett bogárfajunk, az atracélcincér (*Pilemia tigrina*), a magyar tavaszi-fésűsbagoly (*Dioszeghyana schmidtii*) nevű lepke, valamint a zöldes gyöngyházlepke (*Pandorina pandora*) is.

A lényege ennek a kutatómunkának az volt, hogy ráirányítsa a figyelmet a vármegyénkben található sérülékeny löszgyepek és a Körösök-menti erdők életközösségeire. Ebből kifolyólag kardinális kérdés lenne ezen élőhelyek megtartása, és az erdők esetében az erdészeti kezelésből való kivonás, illetve ezen élőhelyek vízháztartásának biztosítása árasztások útján. Az utolsó órában vagyunk, hogy ezeket az élőhelyeket és ezeket az értékes életközösségeket még meg tudjuk menteni. Ezért létfontosságú, hogy cselekedjenek mind az erdészet, mind a vízügy részéről ezen területek megmentése érdekében. Ezzel kapcsolatosan Deli Tamás már 2012-ben kongatta a vészharangot.¹⁵⁸ A helyzet azóta egyre rosszabb lett, ahogyan mindenki tapasztalhatja a rohamos kiszáradást. Vajon meddig várunk még? – kérdezi fájó szívvel egy másik ökológus is...

Lustyik Gábor természetfotója, melynek címe **Az utolsó csepp víz után** sokat elmond a mostani vízhiányos állapotról. A fotó első helyezett lett a **Békés Vármegye Természetfotója 2025** című fotópályázatunkon.

14

Természettudományi adattári gyűjtemény A természettudományi adattárunk ereklyéi

A Munkácsy Mihály Múzeumban az öt szakágon kívül van egy kisebb gyűjtemény, amely kötődik mind az öt főszakághoz. Habár kevesebb számú műtárgyat tartalmaz, mégis jelentőségében igen nagy: ez pedig az ADATTÁR, amely igazi kincseket rejt!

Itt kapnak helyet a különböző eseményeket megörökítő leírások, plakátok, fényképek, kéziratok és még sok más adattári jellegű dokumentum. A szakágak munkatársai az adattárban levő, őket érintő dokumentumokat kicsit magukénak érzik, és sajátjukként kezelik, hiszen csodás ereklyék ezek, melyekből bemutatunk néhány különleges csemegét, melyek megérdemlik, hogy az utókor számontartsa őket.

A Csörgei Titusz által készített, 1924-es oklevél

A preparátorok „...jó munkája nélkül elképzelhetetlen a természettudományos gyűjtemények létrehozása.” – írta Réthy Zsigmond egykor, és kitűnik, hogy nagyon is igaza volt.¹⁵⁹ Erre kiváló bizonyíték mindazon preparátorok munkája, akik még az 1900-as évek elején készítették a preparátumokat, melyek egy része még ma is kitűnő állapotban van, és a múzeumok közönsége nap mint nap megcsodálhatja őket. Csath András tanítóról és preparátorról korábban már olvashattak. Azt gondolom, hogy valóban megérdemli, hogy méltó módon emlékezzünk rá mint ornitológusra, madármegfigyelőre és preparátorra egyaránt. A doboziak közül, akik csak ismerték és emlékeztek rá, hálás szívvel emlegették tanítóként is.¹⁶⁰

159 Réthy Zsigmond: Adatok és gondolatok (a madártan tükrében) a természettudományi gyűjtemények néha mostoha sorsáról. In: Natura Bekesiensis 3. szám, Békéscsaba, 1996., pp. 15–28.

160 Domokos Tamás: Emlékezés a Herman Ottó-emlékérem tulajdonos Csath Andrára. In: Békés Megyei Múzeumok Közleményei 21. Békéscsaba, 2000., pp. 327–345.

A Csörgy Titusz által
1924-ben készített oklevél

Az oklevélen látható Csörgy Titusz monogramja,
amely jelzi, hogy a festményt is maga készítette.

Gyűjteményünkben van egy igazán szemet gyönyörködtető, kézzel festett oklevél, melyet Csath András a Királyi Magyar Ornithológiai Központtól kapott, és amely bizonyítja, hogy „rendes megfigyelőnek” ismerik el. Az oklevél kézzel készült, és egy nagyon szép keretbe van beillesztve. A keret, mint Domokos Tamástól megtudtam, Streit Miklós keze munkáját dicséri. Külön emeli az oklevél értékét, hogy magának Csörgy Titusznak, az intézet akkori igazgatójának gyöngybetűs kézírása szerepel rajta. Azonban, ha jobban megnézzük, akkor kiderül, hogy az oklevélen szereplő madár rajza is Csörgy Titusztól származik, hiszen a rajz alatt ott a monogramja: **Cs.T.** A rajzon egy kőszáli sas látható, amelyet ma szirti sasként (*Aquila chrysaetos*) ismerünk.

Hogy ez miért rendkívüli ereklye, és ki is az a Csörgy Titusz?

Csörgy Titusz magyar ornitológus, festőművész, aki Herman Ottó tanítványa volt. Igen fiatalon az ornitológusok legjobbjai közé emelkedett nemzetközi szinten is. Magától tanult meg preparálni, és ezt a tudását művészi fokra fejlesztette. Élethű preparátumai a Magyar Madártani Intézet gyűjteményének legszebb darabjai voltak. Ő volt a gyakorlati madárvédelem magyarországi megalapozója és megszervezője. A ma is használatos mesterséges madárodúk és etető-típusok megtervezésével segítette elő a gyakorlati madárvédelem terjedését. Előadásaival tevékeny részt vett a nemzetközi madártani kongresszusokon is, így 1905-ben Londonban, 1910-ben Berlinben, 1926-ban Koppenhágában, 1928-ban Genfben és 1930-ban Amszterdamban tartott előadást a Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság ülésén. Képzőművészeti tehetségének legeredetibb alkotásai, madárképei, a század elején világviszonylatban is a madárillusztrációk élvonalába tartoztak. Sok külföldi szerző igyekezett Csörgy képekkel díszíteni munkáját, mind Hollandiában, mind Olaszországban. Sajnos itthon maradt műveinek nagy része a Madártani Intézet tragikus pusztulása során megsemmisült. Azért is különösen értékes ez az oklevél, mivel ez Csörgy Titusz egyik olyan munkája, mely eredetiben fennmaradt.

Lischka Lipót városi főkertész elismerő oklevele 1938-ból

Ugyancsak szemet gyönyörködtető az az oklevél, mely ugyan kisebb méretű, mint a Csath-féle, de annál díszesebb és színesebb. Egy szépen megfestett akvarell, amely a Széchenyi ligetben levő pavilont ábrázolja, és a város akkori címerét is tartalmazza. Érdekes a felirat megfogalmazása, amely sokat elárul városunk főkertészéről:

„Békéscsaba megyei város közönsége nevében

Lischka Lipót városi főkertész úrnak

a város kertészetének megalapozása és a közkerteknek, tereknek, utcáknak fásítása és virágosítása terén **40 éven** keresztül kiváló szakértelemmel végzett fáradhatatlan munkásságáért, továbbá a nehéz időkben a magyar haza és nemzet iránti hazafias kötelességének testi épsége és élete veszélyeztetésével való teljesítéséért

őszinte elismerésemet és köszönetemet

nyilvánítom s mind ezeknek igazolásául a jelen elismerő oklevelet kiadom.

Békéscsaba, 1938. január 1-én.

Vitéz Jánossy Gyula polgármester.”

És eldugva az alján a készítő mester: **Csányi Béla** neve.

Csányi Béláról tudjuk, hogy rajztanár volt Békéscsabán, és az 1930-as években az erzsébethelyi (jaminai) első katolikus templom mögötti kapucinus rendház belső festésének megtervezését és kivitelezését is rábízták.

Lischka Lipót

(1867–1938) valóban 40 éven keresztül volt Békéscsaba város főkertésze. Az ő nevéhez fűződik a ligetben ma is megtalálható idős fák jelentős részének telepítése. Ugyancsak ő volt a városi kertészet megalapításának motorja, valamint kezdeményezte a Békésvármegyei Kertészeti Egyesület megalapítását is. A közterek, utcák fásításának és virágosításának szorgalmazója volt. A mostani Esély Pedagógiai Központ épületének régi szárnya volt a kertész lakása, ahol Lischka Lipót is lakott népes családjával. A várostól a főkertész alacsony fizetést kapott, de a többletként megtermelt növényeket szabadon értékesíthette. A ligetben működő pálmaház pálmáit is bérbe adta a város különböző rendezvényei alkalmából, melyekkel a Városháza termeit és udvarát díszítették. Az öreg tölgyfák alatt időszakosan növény- és kaktuszbemutatókat is rendezett.¹⁶¹ A főkertész ezenkívül kiállításokat szervezett, országos szakmai szervezetek választmányában ténykedett, a *Kertészeti lapok* szerkesztői bizottságának is tagja volt.¹⁶²

A ligetet olyan fákkal ültette be, mint a kocsányos tölgy, a vadgesz-

tenye, páfrányfenyő, ezüst- és lucfenyők, juharok és ostorfa. Továbbá figyelt a meghitt hangulatot árasztó bokros és a ligetes részek kialakítására is. Arra is gondja volt, hogy mesterséges madárodúkat helyezzen ki a Madarak és Fák Napján, már az 1900-as évek elejétől. Ennek következtében a liget az 1920-30-as években a városi közönség által igen látogatott hely volt.

A főkertész emlékét a ligeti pavilon mellett, születésének 150. évfordulóján, 2017-ben felállított emlékoszlop és a Széchenyi ligetben levő tanösvény is őrzi.¹⁶³

A Lischka Lipót emlékoszlop a ligeti pavilon mellett kapott helyet 2017-ben.

A Széchenyi ligetben levő tanösvény is a főkertész nevét viseli.

161 Kertész Éva: A békéscsabai Széchenyi-liget története és tájképi értéke. In: *Natura Bekesiensis* 7. szám, Békéscsaba, 2005., pp. 87-100.

162 Sicz György: Lischka Lipót. In: *Lischka Lipót-emlékkötet*. Békéscsaba, 2017., pp. 27-48.

163 Vánca Klára: A békéscsabai Széchenyi liget. In: *Csabai Értéktár. A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve X. (47). „Ami Csabai...”* múzeumi sorozat, Békéscsaba, 2023., pp. 109-112.

Festmények és grafikák, melyekről igen keveset tudunk

Hankó Mihály címfestőtől is örzünk néhány alkotást, akiről korábban részletesebben volt szó. A ragadozómadarat ábrázoló festménye is mutatja, hogy valóban ezen madarak szerelmese volt.

A Hankó Mihály által készített festmény és szignója

Streit Miklós szerint
Lipták János albuma
Békéscsaba (Rokkában műszerész)
lakott: Szőlő utca
preparátor! Réthy

Réthy Zsigmond cédulája
a Lipták-féle albumból,
amely értékes információval szolgál

A Hankó Mihály által Lipták János preparátorról készített grafika

A Lipták János vadászról és preparátorról készült grafikája arra enged következtetni, hogy a két preparátor szoros barátságot ápolt, amelyről egy rejtélyes album is árulkodik. A rajz egy albumba volt betéve, amelyben egy cédulára Réthy Zsigmond a következőket írta:

**„Streit Miklós szerint Lipták János albuma
Békéscsaba (Rokkában műszerész)
lakott: Szőlő utca
preparátor! Réthy”**

A fotóalbumban valóban Liptákról készült fotók vannak, de hogy miként került bele a Hankó féle grafika, az talán örökre rejtély marad.

Lipták János preparátor albumának részlete

Az Afrika témájú Lipták János féle rajz 1932-ből

Egy másik érdekes grafika is előkerült ebből az albumból, amelyről igen keveset tudunk. Ez pedig Lipták János munkája, mely a szignó szerint 1932-ben készült. A téma talán Gajdács Mátyás Afrika-kutatóhoz köthető, mivel egy oroszlánt ábrázol, és rá is írták, hogy „Afrika”. Valószínűleg a „Tibinek” szülő dedikálása mögött Tarján Tibort lehet sejteni, akiről tudjuk, hogy mindkét preparátorral jó barátságban volt.

Ezen ereklyék, még ha nem is tudunk mindent róluk, mégis igen értékesek ennyi év távlatából.

A múzeum adattárát gyarapította továbbá a Magyar Madártani Egyesület helyi csoportjának szisztematikus faunisztikai munkája, amelyet a '80-as évek második felében már Boldog Gusztáv ornitológus fogott össze. Ezek között volt vízimadár szinkronmegfigyelés, szisztematikus madárgyűrés a megye különböző területein. A madárgyűrés rendszeresen történtek a Réthy Zsigmond által szervezett táborokban. Az ő javaslatára mindenről kettős feljegyzést végeztek, amelynek az egyik fele a múzeum adattárába került.

Ezeken a különleges darabokon kívül is számos diafotó és papíralapú fotók sokasága található meg az adattárunkban, melyeket Réthy Zsigmond, Kertész Éva, Boldog Gusztáv, Váradi Zoltán (a múzeum egykori fotósa) és még sok más természetkedvelő kutató készített az elmúlt évtizedek során. Manapság már csak digitális fotókat őrzünk rendezvényeinkről, kutató útjainkról. Azonban félo, hogy ezek nem fognak olyan sokáig fennmaradni, mint a papíralapú fotográfiák...

Hiszen ki emlékszik már a flopira?

15

Természettudományi adattári gyűjtemény

Egy igazi különlegesség, valódi ereklyék: a Kittenberger levelek

Adattárunkban őrzünk két kézzel írt levelet, amely a tudományos világ érdeklődésére is számot tart. Mégpedig két Kittenberger Kálmán¹⁶⁴ által írt levél ez a kincs. Igazi kuriózum, igazi ereklye! Azonban kíváncsian kérdezzük: kivel levelezett Békéscsabán Kittenberger Kálmán? Nos ezeknek a leveleknek kontinenseken átívelő történetük van, és egy különleges békéscsabai származású preparátorhoz kötődnek. Ismerjük meg Békéscsaba híres Afrika-kutatóját: Gajdács Mátyást!

Már az 1904-es *Békésmegyei Közlönyben* olvashatjuk ezt a nevet, hogy Gajdács, mint csabai preparátor. De ő nem Mátyás, hanem Mihály, aki preparátori és festői minőségében adott fel hirdetést, hogy munkát vállal. Később olvashatunk arról is, hogy egy tanfelügyelő számára készített elismerő oklevelet ugyancsak Gajdács Mihály tanítóval festettek meg.¹⁶⁵ Tehát már 1904-ből megismerjük a rendkívüli kezűességgel rendelkező Gajdács Mihály tanítót.

A legszebb
falidiszek, szobadiszek, a természetűen preparált állatok,
ragadozó és vizimadarak. Felvállalok mindenféle állatok
madarak preparálását. Becserélek frissen lőtt madarakat
==== kitémőtt madarakkal. ====
Fénykép után rajzolok, festek, mell, terd-
és életnagyságú élethű **arczképeket.**
==== A fentiekre vonatkozólag bővebb felvilágosítást nyújtok. ====
Gajdács Mihály,
arczképfestő és preparátor Békéscsabán

Békésmegyei Közlöny,
1904 (31. évfolyam)
január-június, 43. szám

¹⁶⁴ Kittenberger Kálmán: Afrika-kutató, zoológus, tanár, vadász, író. A magyar vadászirodalom klasszikusa, 1920–1948 között a Nimród vadászújság főszerkesztője.

¹⁶⁵ Békésmegyei Közlöny, 1904 (31. évfolyam) január-június, 50. szám

1906-ban azonban már Gajdács Mátyásról olvashatunk a helyi újságban, aki madár- és állatpreparálásért díszoklevelet nyert a szegedi műipari kiállításon. „A kitüntetett a preparálás művészetét bátyjától tanulta, akinek művészi állattöméseit megyszerte ismerték.” – mondja a cikk írója. És innen indul a történet, amely egészen Abesszíniába, mai nevén Etiópiába, vezet, ahol a csabai születésű Gajdács Mátyás élt és dolgozott.¹⁶⁶

Gajdács Mátyás (1886–1967) Az abesszíni „Kolibri”

Gajdács Mátyás 1886. február 22-én született Békéscsabán, egy sokgyermekes családba. A szülővárosában levő jó hírű Rudolf Főgimnáziumban (a mai Evangélikus Gimnázium épületében) tanult. A fenti cikkekből kitűnik, hogy a bátyja, Gajdács Mihály is preparálással foglalkozott, és valószínűleg az ügyes kezű Mátyás tőle tanulta meg a mesterség alapjait. Az állatok kitömését és a szűcsmesterséget ezután Haering Ede szegedi műipar- és tanszergyárában tanulta tovább. Ekkor kerülhetett sor arra a versenyre, melyről a fenti, 1906-os újságcikk szólt. Azonban ez a szegedi vállalkozás tönkrement, így Gajdács Budapestre költözött, ahol egy ideig Lendl Adolf preparatóriumának volt a munkatársa.

Élete nagy kalandja 1911-ben kezdődött, amikor Kovács Ödön expedíciójához csatlakozva, először utazott az afrikai kontinensre, Abesszíniába (mai nevén Etiópiába). Kovács Ödön erdélyi származású entomológus (rovarász, akkori elnevezéssel „bogarász”) volt, aki saját, az édesapjától örökölt, 50 000 koronát kitevő vagyonát áldozta az expedícióra. A cél az volt, hogy minél több ismert és főleg ismeretlen állatfajt begyűjtsenek, és preparálva hazaküldjenek a Nemzeti Múzeum részére. Sajnos az első expedíció anyagilag teljes csőd lett, a felszerelésük egy részét is el kellett adni, hogy túléljék. Kovács atyai öröksége teljes mértékben elfogyott, így kénytelenek voltak hazajönni. Ekkor írta Kovács Ödön

— Kitüntetett csabai preparátor. A szegedi műipari kiállításon Gajdács Mátyás preparátor, a Häering-féle tanszerekészítő intézet tagja, preparált madaraiért és állataiért díszoklevelet nyert. Gajdács Mátyás, Gajdács Mihály csabai preparátor öccse, a madár és állatpreparálás művészetét bátyjától tanulta, kinek művészi állattömését megyszerte ismerik.

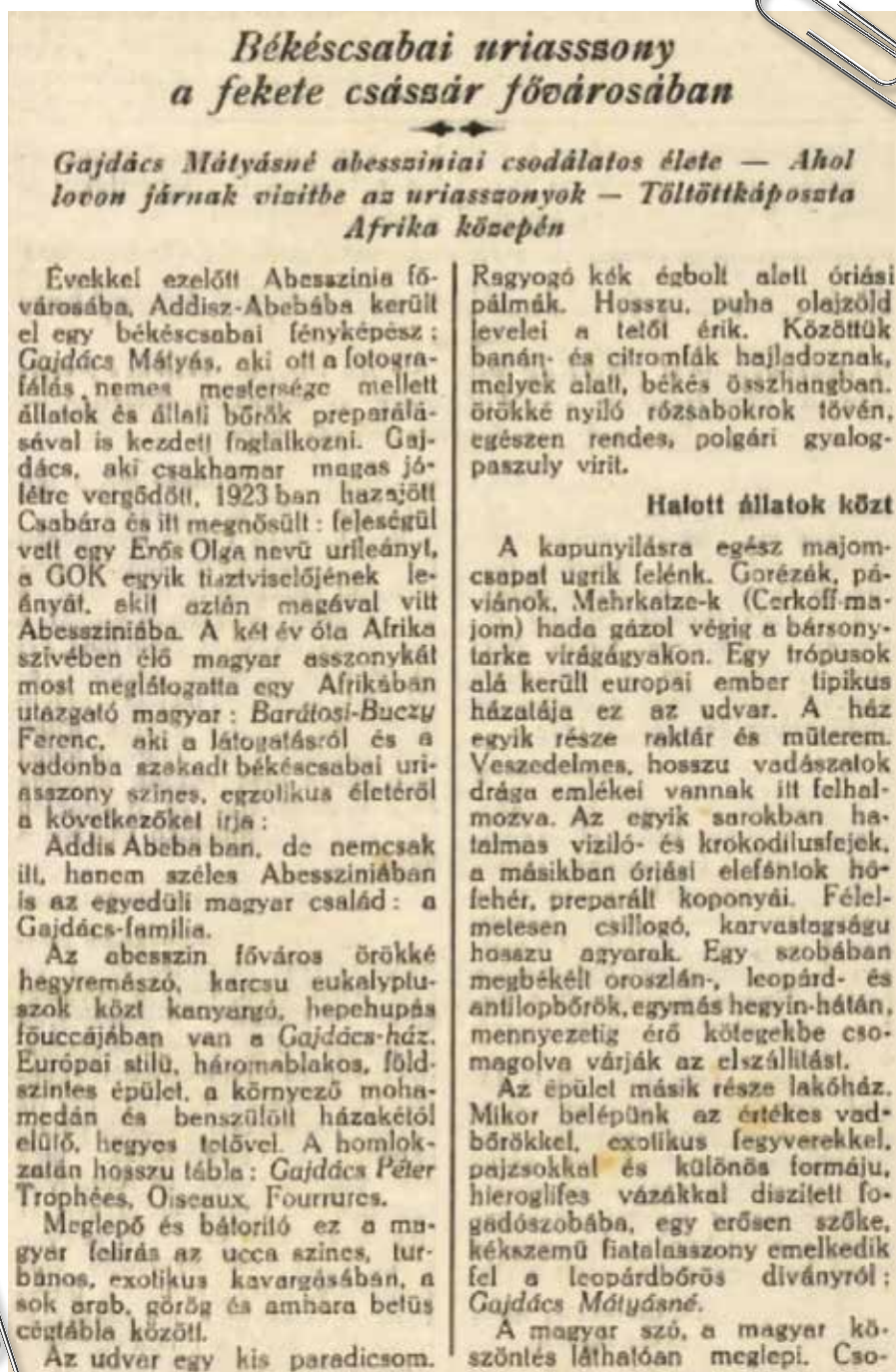
Békésmegyei Közlöny, 1906 (33. évfolyam)
július-december, 76. szám

a következőket Gajdácsról: „Társamnak nincsen sem inge, sem lábbelije. Egy vékony öltöny egész ruhatára, de azon is éppen 17 folt van, ráadásul minden nap szakad rajta valami.” Viszont ennek ellenére így fejezi be: „nekem igen tetszik ez az élet, ... és sajnálom, hogy majd el kell hagynunk Abesszíniát.”

Az előző úton tapasztaltak ellenére, amint lehetett, megszervezték a második expedíciót, 1914-ben. Ekkor magukkal vitték a mezőberényi származású Dörflinger Sándor fényképész-operatőrt is abból a célból, hogy a helyi történések filmes dokumentálása majd fedezni fogja az utazásaik költségeit. Előző útjukon rájöttek, hogy ebben nagy lehetőség van, hiszen a filmezés és a mozi ebben az időben Etiópiában meglehetősen újdonságnak számított. A terv bejött, mert hamarosan magától Etiópia császárától kaptak felkérést, hogy vegyék filmre apjának királlyá koronázását, Etiópia egy távoli szegletében. Érdekes és az afrikai viszonyokra jellemző, hogy olyan hosszú és körülményes volt az utazásuk a helyszínre, hogy a koronázást lekésték. Azonban a történet mégis jól végződött, mert sikerült rávenniük a királyt és a több mint 20 000 fős ünneplő tömeget, hogy a film kedvéért újrajátszák a koronázási szertartást. A filmért busás jutalmat kaptak, azonban nem pénz, hanem ajándékok formájában (lovak, szőnyegek, stb.). Sajnos ezt nem mindig lehetett valós értéken eladni, így nem igazán jártak jól az üzlettel. Ahogy kitört az első világháború minden ellehetetlenült, hazatérni sem tudtak, mivel ellenséges országok gyarmatain keresztül vezetett volna haza az útjuk. Sok közös kaland után végül szétváltak útjaik. Kovács Ödön egy másik expedícióval indult ismeretlen helyre, a Kék-Nilus völgyébe, ahol aranybánya ígéretével kecsegtették, de végül halálát lelte ezen az úton. Mai napig nem tudni, hogy hol halt meg. Dörflinger Sándor saját fényképész-műhelyt nyitott, és saját vállalkozásba kezdett Etiópiában. Gajdács pedig egy Tyihonov nevű orosz telepes szolgálatába szegődött, ami jó döntésnek bizonyult, mert így lábra tudott állni anyagilag, és később, az első világháború után önállóan kezdett dolgozni.

1920-ban rövid időre hazautazott Magyarországra, majd Etiópiába visszatérve, végleg annak fővárosába, Addis-Abeába telepedett le, ahol preparátorműhelyt nyitott és sikeres vállalkozó lett. Még magának, Etiópia császáranak is készített ki szörméket. 1923-ban ismét hazajött Békéscsabára, és innen is nősült. A békéscsabai Eröss Olgát vette feleségül, aki követte őt Addis-Abeába. 1925-ben felkereste őket egy Afrikában utazgató magyar újságíró, Barátosi-Buczy Ferenc, akinek beszámolt az ottani egzotikus életükről a csabai, szőke hajú, kék szemű fiatalasszony. Ebből született az újságcikk a következő címmel: **„Békéscsabai úriasszony a fekete császár fővárosában”**¹⁶⁷ A cikk így írt a Gajdács-házról: „Az abesszin főváros örökké hegyre mászó, karcsú eukaliptuszok közt kanyargó hepehupás főutcáján áll a Gajdács-kúria. A környező mohamedán és bennszülött házaktól elütő, európai stílusban épült, hegyes tetejű, háromablakos, földszintes épület homlokzatán hosszú tábla lóg, és rajta ez a hirdetés: Gajdács Mátyás. Trophées, Oiseaux, Forrures.” (a felirat franciául azt jelenti: Trófeák, Madarak, Szörmék).

Azonban a szőke úriasszony nem bírta sokáig az egzotikus életet, és nem tudjuk miért és hogyan, de a házasságuk felbontatott, melynek bizonyítéka a Budapesti Királyi Törvényszék 6.37751/4-1930. számú ítélete, és az ehhez tartozó 1930. június 2-án kelt határozata.

Számos zoológus barátja közül hálaival emlékezik meg Oscar Rudolph Neumann német ornitológusról, akitől sokat tanult. De nagyon sok barátja volt itthon is, annak ellenére, hogy csupán háromszor látogatott haza a végleges hazaköltözése előtt. Többek között Gebhart Antalhoz is több évtizedes barátság fűzte¹⁶⁸, aki ezt írta róla: „A vadászaton kívül nagy örömmel tanulmányozza a bennszülöttek életmódját és különös szokásait. Legérdekesebb levelei mindig azok, amelyekben kedves humorával ezekről a megfigyelésekről számol be”. Nem tudni, hogy hogyan kerültek barátságba, de Gajdács rendszeresen küldött neki preparátumokat a gyűjteménye gazdagítására, majd határozás céljából is.¹⁶⁹

Békésmegyei Közlöny,
1925 (52. évfolyam)
április-június, 128. szám

167 Gécs Béla: Békéscsaba Anno. Behír: <https://behir.hu/bekescsaba-anno-egy-csabai-asszony-elete-az-abessziniai-fovarosban>

168 Gebhart Antal (1887-1972) jogász, biológus, az MTA doktora, A Janus Pannonius Múzeum természettudományi osztályának alapítója, majd vezetője volt.

169 Vig Károly: Rovarászok, utazók, vadászok. Savaria Múzeum, Szombathely, 2024., pp. 318-324.

Kivégzések a szent fikuszfán

Etióp gyűjtemény a békéscsabai múzeumban

A békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum újabb szerzeményei között a múlt év óta egy etiópiai, közel háromszáz darabból álló gyűjtemény is található. Erről, a e tárgyak eredetéről kérdeztük a természettudományi osztály vezetőjét, Réthy Zsigmondot.

— Ezek a tárgyak Gajdács Mátyás békéscsabai születésű Afrika-kutató ha-

gyatékából kerültek hozzánk az egyik örökostól, Palkó Lászlónétól.

— Ha mondana néhány szót Gajdács Mátyásról!

— A császárság ideje alatt élt Addis Abebában. Egy expedícióval utazott Etiópiába, 1911-ben. Az expedíció anyagi gondok miatt feloszlott, Gajdács Mátyás azonban nem tért haza. Vadászott, preparált, a szűcs-

mesterséget is kitanulta... Es természetesen tudósította hazáját tapasztalatairól. A békéscsabai lapoknak is rendszeresen küldött írásokat. Ezek közül jó néhány múzeumunk birtokába jutott. „Napi események Afrikában”; „Vadászat a Hora-Abjata tónál” és sorolhatnám tovább a századforduló Afrikájáról megjelent cikkek címeit.

— Ha már a szerzeményeknél tartunk. Mi minden került még a természettudományi osztály birtokába?

— Sok fotónk van például az afrikai tájakról, az állat- és növényvilágról... Megrendítő az a fotográfia-sorozat, melynek összefoglaló címe az lehetne: kivégzések a szent fikuszfán. Aztán a

már említett tudósítások, valamint kéziratok, fajtáskák, melyek sok érdekes adatot tartalmaznak. Egyébként akkoriban egy másik békéscsabai ember is élt Etiópiában. Dörflinger Sándor Hallé Székeszéké idején került ki, ő volt a császár fotósa... S ha már Gajdács Mátyás kinti kapcsolatairól tesztek említést; baráti szálak fűzték egy német festőhöz, Jan Volfhoz, akinek tuzrajzaiból, színes akvarelljeiből is jó néhány hozzánk került.

— Képeslapokat, leveleket is látok itt szép számmal...

— Igen, levelezése egy részét is mi őrizzük, de kerültek hozzánk Etiópiából származó régi ékszerek, festmények is... Egyébként a hagyaték jelentősebb része külföldi múzeumokban, valamint a Természettudományi Múzeumban és a

Madártani Intézetben található, hozzánk csak kis hányada jutott.

— Látok itt egy nekrológot...

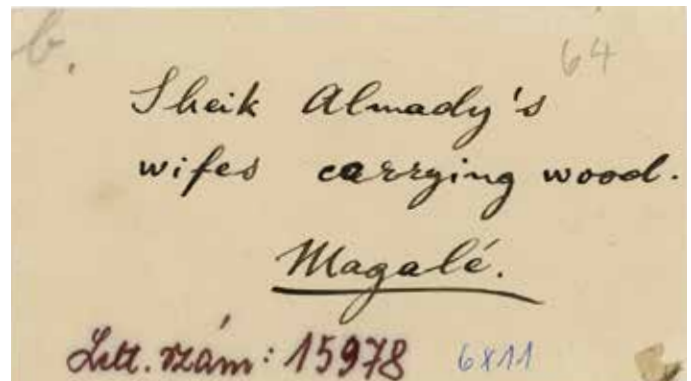
— Igen, ez Gajdács Mátyás 1967. február 3-án, a budapesti János Kórházban bekövetkezett halálakor íródott.

— Mi lesz az etióppgyűjtemény sorsa?

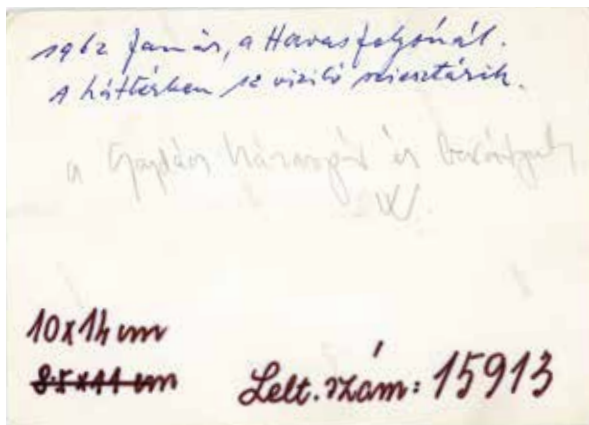
— A múlt évben, születésének 100. évfordulója alkalmából mutattuk be ezeket a tárgyakat, akkoriban néhány publikáció is megjelent minderről. Ezt követően gyűjteményünkbe került, s mint természettudományi jellegű, helytörténeti anyagot őrizzük az utókornak Gajdács Mátyás hagyatékát. (Képeinken etióp karkötők és emlékérmék.)

N. Á.

Fotó: Gái Edit

Gajdács a vadászaton kívül nagy örömmel tanulmányozta az afrikai bennszülöttek életmódját és szokásait, és rengeteg fotót készített róluk.

1934-ben látogatott haza újra, de előtte ezt írta Gebhartnak: „Hazamennék, de ... félek! Mégpedig a világ legveszedelmesebb teremtményétől, mibe az ember odahaza úton-útfélen belebotlik, a parfümös bestiáktól. Inkább száz oroszlán és bivallyal állok szemben, mintsem az anyakönyvvezetővel. Ha biztosan tudnám, hogy e veszélyt elkerülhetem, akkor talán mégis csak ráadnám a fejem a hazamenetelre.”¹⁷⁰ Félelmei ellenére újra megnősült itthon, amikor is Liffa Erzsébetet, a szemlaki lelkész lányát vette feleségül (Szemlak Arad melletti település, románul Semlac). A második feleség sok fényképen szerepel a későbbiekben, ahol látszik, hogy a férjével tartott a vadászatokra és a kirándulásokra is.¹⁷¹

A Gajdács házaspár és barátjuk Jan Wolff.
Felirat: „1962 január, a Havas folyónál.
A háttérben 12 viziló sziesztázik.”

Sok megemlékezésben szerepel, hogy Gajdács lehetőségei szerint segített minden magyarnak, aki Abesszíniába utazott és felkereste őt. 1936-ban az orosházi Leszich Kálmán számol be a Békésmegyei Közlöny hasábjain **„Mit látott Abesszíniában egy orosházi kereskedő?”** címmel, melyben Gajdácsot is említi. A cikk arról tudósít, hogy Leszich Kálmán már korábban kiköltözött Abesszíniába, akárcsak Gajdács, és most a családját is viszi magával. Az ottani háborús helyzet ellenére, annyira jól megy az üzlete, hogy teljes anyagi biztonságban tudhatja kint az övéit.

Addis-Ababában — így mondja Leszich Kálmán — az uccákat egyáltalán nem nevezték el, s mégis mindenki el tud igazodni a különféle ismertetőjelekből. Ebből van azután elég.

Éjszaka különleges kísérendőt szolgáltatnak az alvóknak a sarkalok és hiénák. Állítólag egészen ártatlanok, mindössze a kutyákkal és házi baromfiakkal csatáznak. Sokkal veszedelmesebb ellenség a köpökigyó, amely sajátos harci módszerével képes az emberéletet is kioltani.

Ilyen és hasonló „gyönyörűségeket” mesél Leszich Kálmán az abesszinek országáról.

Az orosházi kereskedő, Leszich Kálmán látogatása alkalmával készült fotó (Leszich Kálmán, Gajdács fekete szolgája és Gajdács Máttyás)

Békésmegyei Közlöny, 1936 (63. évfolyam)
április-június, 84. szám

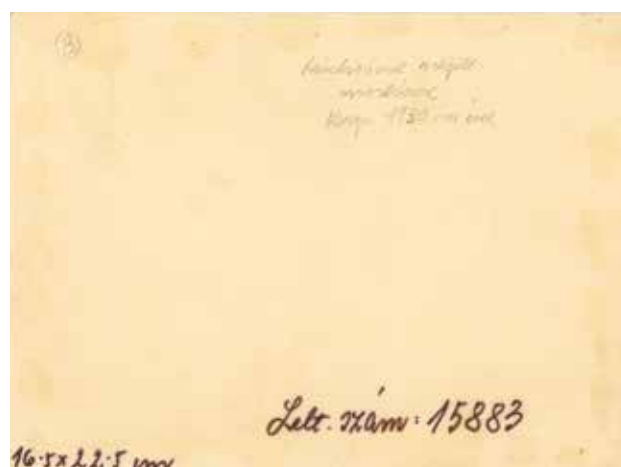
170 Gebhardt Antal: Magyar gyűjtő Abesszíniában. Búvár, 1935. 10. szám, pp. 698-700.

171 Köszönetem a második feleség rokonának, Liffa Aurélnak a kiegészítő adatokért!

Gajdacs Mátyás angol nyelvű névjegye

Gajdacs preparátori tevékenysége mellett foglalkozott vadállatok befogásával, vadászexpedíciók szervezésével és vadászfelszerelések árusításával is. Nemcsak Etiópiában vadászott, hanem Kenyában és Tanganyikában is. Élő állatokat szállított a világ számos állatkertjének, cirkuszának. Összeköttetései révén olyan országrészekbe vezethetett expedíciókat, ahova fehér ember alig-alig juthatott el. Járt Danakil-földön és Ogadenben is, gyakorta vadászott a Avas (Havas, Hawas) folyó környékén, sőt egy ízben a Kék-Nilushoz is ellátogatott. Különböző állatokat gyűjtött, de főként emlősöket és madarakat preparált. A természeti ritkaságok mellett a nép életére és szokásaira vonatkozó adatokat is gyűjtötte. Rengeteget írt és fényképezett. Művészi vadfelvételeit a **Nimród vadászújság**, írásait a **Körösvidék** jelentette meg 1921–1933 között.

Gajdacs felvétele az igazi afrikai nagy vadászokról, akik puszta lándzsával öltek oroszlánt.

Egy színes kép, melyen Gajdacsot és Jan Wolffot is láthatjuk, amint egy vadászon vesznek részt egy konzul és egy ügyvivő társaságában.

Utcajelenet Addis-Abbebában

Írta : **Gajdács Mátvás**
(Addis-Abbeba)

Furcsa, ritmikus zörej vegyül bele az utca zajába. Láncra fűzött rabok okozzák. Oly rövidre szabták a bilincset, mely a bokájukra van vasalva, hogy alig egy arasznyit tudnak lépni. De minek sietnének, úgylis elég korán érkeznek így is — az akasztóházhoz. A bíróságtól jönnek. Egyesek vissza a börtönbe, mások meg a másvilágra igyekeznek. De ez egy cseppet sem izgatja őket. Egészen vígan beszélgetnek nőkről, meg a drágaságról. Az egyik alak elváltoztatott, siralmas hangon kéregetni próbál, de hiába, senki sem ad neki. Bizonyára azt gondolja mindenki: minek neki a pénz, úgysem tudná már elkölteni. Amint így bandukolnak a városon keresztül, nagy bűgással elrepül felettünk egy repülőgép. — Nézzétek, ez értetek jön — mondja az egyik rab — urasan, francia repülőgépen mentek a menyországba. — Mi-i-it? — ordítozzák a többiek. — Ez neked francia? Fogadjunk egy jójárású öszvérbe, hogy ez német gép. — A rend teljesen felbomlott. De hogy ne akadályozzák a forgalmat és különösen nehogy valamelyik autó elüsse őket, letérnek az útról és ott folytatják tovább a vitatkozást.

Nagy handa-bandázás után kezd kialakulni a helyzet. Két pártra szakad a tömeg, francia és német pártira. A nagy bábéli zűrzavarban nyugodtan meglóghatna valamelyik rab, de az eszébe sem jut, mert most mindennél fontosabb a fogadás. Nagysokára szavazásra kerül a sor, de így sem tudnak dűlőre jutni. Szerencsére arra megy egy európai úr, őt kéri meg bírónak. — Csend kéri a bírót. Majd mire mindenki elhallgat, ekkép folytatja: — A zöld gép, aminek négy szárnya van, az francia. A két szárnyú pedig, amelyik úgy ragyog, mintha ezüstből volna, az német gép. Tehát, annak van igaza, aki azt állította, hogy ez német.

Erre őrzöngve kitor az öröm a győzteseknél. Amikor a kedélyek némileg lecsillapodnak, a nyertes előáll és fejét büszkén felcsapva vezényel: »Gyerünk«. Ebben a pillanatban ő a világ legboldogabb embere, míg a másik, a vesztes fél, aki véletlenül az egyik rendőr, oly búsan, oly szóltanul halad a menet után, mintha csak őt vinnék akasztani.

Gajdács Mátvás tudósítása az etióp emberek életéről.

Gajdács Mátvás egyik írása a Körösvidék hasábjain 1922-ből

Valami az abessziniaiakról

Írta: **GAJDÁCS MÁTYÁS**

Addis-Ababa, 1922. március hó.

Abesszinia lakossága vallásra nézve keresztény és mohamedán, tulnyomó részt azonban még mindig pogány.

A pogányok állattenyésztéssel foglalkoznak s ennek folytán nomád életet élnek. Mikor egyik helyen elfogy a fű, szedik a sátorfájukat, azaz nem szedik fel, hanem otthagyják, ahogy van a legprimitivebbül összetákolt viskóikat és tovább mennek egy jobb vidékre, leginkább tavak környékére vagy fel a hegyekre, hol állandóan van víz és legelő.

Nagy szakkönyvtárat alakított ki magának, melynek egy része később a Madártani Intézetbe és a Természettudományi Múzeumba került. Neves zoológusokkal került baráti kapcsolatba, többek között Kittenberger Kálmánnal is levelezett, aki „Kolibri”-nek nevezte el őt. Kittenbergerrel az is összekötötte, hogy Kittenberger Kovács Ödön húgát vette el feleségül, jóval Kovács Ödön halála után.¹⁷² Így, bár nem együtt voltak Afrikában, a közös jóbarát és az afrikai élmények szoros szálakkal fűzték össze őket.

Az utazásai során gyűjtött anyagból a világ számos múzeumába – köztük Magyarországra is – küldött preparátumokat. A korai adományainak nagy része, melyek Budapestre érkeztek sajnos elpusztultak. A Madártani Intézetbe küldött anyaga 1945-ben, a Természettudományi Múzeumba küldött anyaga pedig 1956-ban semmisült meg. 1963-ban, mikor a hazaköltözést tervezte és az abesszíniai életét felszámolta, páratlan értékű életművét felajánlotta megvásárlásra a Természettudományi Múzeumnak. Azonban kellő anyagi fedezet hiányában az intézet nem tudta megvenni, így az anyag nagyobb részt Tervurenbe (belgiumi város) a Királyi Közép-Afrika Múzeumba került. Végül 1965 késő nyarán érkezett haza, de természetesen ide sem üres kézzel. A gyűjteményeinek javát, sok néprajzi anyaggal együtt, magával hozta. A madárgyűjtemény kisebbik részét (kb. 40 bőrt) az igen értékes könyvtárával együtt a Madártani Intézetnek ajándékozta. Az emlőspreparátumokat és nagyjából 150 bőrt a Természettudományi Múzeumnak adta el. A hullóanyag kis része a szegedi Móra Ferenc Múzeum tulajdonába került.¹⁷³

Budapestre költözése után a már közel 80 éves Gajdács nagy lelkesedéssel vetette bele magát a Madártani Intézetbe került madarai feldolgozásába, melyre

felkérték. Keve András, az intézet akkori igazgatója így számolt be erről: „Elveztem azt a lelkesedést és hozzáértést, amelyet a két évig tartó közösen végzett madáranyag-feldolgozásunk folyamán nála tapasztaltam. Mindig frissen, fiatalosan és jókedvűen állított be a szokott szerdai napon Intézetünkbe.”¹⁷⁴ „Ilyenkor csodálhatta meg az ember jó szemét és ötleteit.”¹⁷⁵

Azonban a lelkesedés nem tarthatott sokáig, ahogy Keve András szomorúan írja: „Decemberben influenzát kapott, [és] a tropikus élethez idomult szervezete már nem tudott átállni magas korában, sőt az influenza virulenssé tette régi tropikus betegségeit is.” Végül kórházba kellett szállítani, ahol 1967. február 3-án hunyt el. Hamvait március 9-én a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra. Békéscsabán utcanév őrzi emlékét.

Gajdács Máttyás síremléke a Farkasréti temetőben.

172 Szélinger Balázs: Magyarország és Etiópia: formális és informális kapcsolatok a 19. század második felétől a II. világháborúig (doktori értekezés), Szegedi Tudományegyetemű Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 2008.

173 Keve András: Gajdács Máttyás emlékezete. In: Magyar Vadász, 1968/2. pp. 24.

174 Keve András: Dr. Darnay-Dornay Béla és Gajdács Máttyás emlékezete. In: Állattani Közlemények, 55. kötet 1-4. füzet, Budapest, 1968. pp. 19-22.

175 Keve András: Gajdács Máttyás emlékezete. In: Bűvár, XII. évfolyam, Budapest, 1967. pp. 374.

A levelek története

1986. február 22 – április 6. között Réthy Zsigmond nagy sikerű emlékkiállítását rendezett Gajdácsnak.¹⁷⁶

A Természettudományi Múzeumtól is kölcsönzött preparátumokat a kiállításhoz, mivel a Munkácsy Mihály Múzeumban sajnos nincsenek Gajdács-preparátumok. Réthy Zsigmondtól tudjuk, hogy a békéscsabai rokonaival második házasságát követően összeveszett. Ennek következtében a rokonok a tőle korábban kapott preparátumait megsemmisítették. Inkább adattári anyag került hozzánk, az is Réthy Zsigmondnak köszönhetően. Szerencsére időben kereste fel Gajdács Budapesten élő rokonát, Palkó Lászlónét, aki a múzeumnak ajándékozott egy jelentős anyagot: fényképeket, képeslapokat, újságcikkeket, grafikákat, különböző emléktárgyakat. Az értékes anyag nem annyira látványos, viszont bemutatja Gajdács afrikai mindennapjait, sikeres vállalkozását, és jelentős néprajzi jellegű fotóanyagot is tartalmaz. Egy érdekes része a hozzánk került anyagnak Gajdács festő barátjának, Jan von Wolffnak a rajzai, akvarelljei, melyek Afrika lelkét ragadják meg.

A '86-os kiállításban sok fotó és újságcikk szerepelt a múzeumunkban levő anyagból, többek között a két fontos levelet is kiállították.

A Réthy Zsigmond által 1986-ban, Gajdács Mátyás születésének 100. évfordulójára rendezett emlékkiállítás a békéscsabai Munkácsy Múzeumban

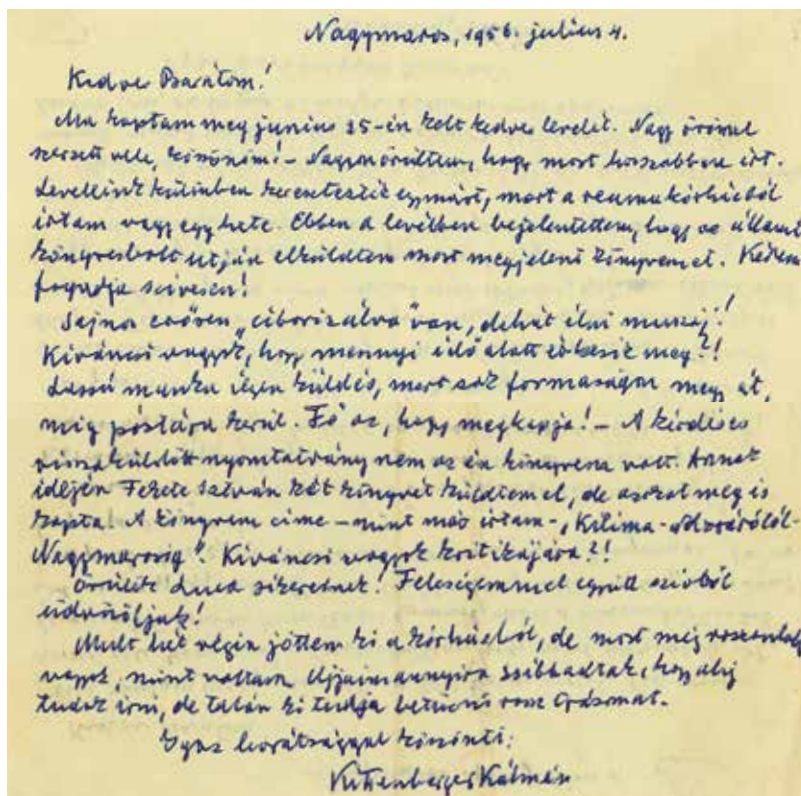
Gajdacs Mátyás festő-grafikus barátjának, Jan von Wolffnak a tusrajzai, akvarelljei hűen tükrözik Afrika hangulatát.

A levelek is Palkó Lászlónétól kerültek hozzánk, és úgy tűnik, hogy szinte senki nem tud róluk. Legálábbis az eddig megjelent Gajdácscról vagy Kittenbergerről szóló cikkekben, könyvekben soha nem említik konkrétan ezt a levélváltást. Kittenberger Kálmán 1958-as halála után Fekete István megírta a nagy Afrika-kutató életéről szóló könyvet, amely 1962-ben jelent meg. Ebből is úgy tűnik, hogy a kettejük kapcsolatát és a Kittenberger-Gajdács levelezést nem ismerte igazán, csak hallott róluk. Bár a könyvben többször is feltűnik Gajdács Mátyás, sokat nem írt róla a szerző. Apróságokat tudunk meg csupán, mint például, hogy az alacsony termetű preparátornak Kittenberger a „Kolibri” becenevet adta. Vagy „Gajdács Mátyás ma is ott él Addisz-Abeában, (...) és Gajdács mindvégig baráti levelezésben volt Kittenberger Kálmánnal is”. Végül pedig ezt mondatja Kittenbergerrel: „Ha lenne felesleges pénzem - szólalt meg újra Kálmán -, egy szóval sem mondom, hogy nem látogatnám meg Gajdács Mátyást. Ő már végleg ottmaradt Addisz-Abeában, és küldött is nekem kávé... A négusnak [az uralkodónak] dolgozik. Néha még ír is a Nimródnak. De haza már nem jön. Jómódú és megelégedett, már amennyire egy ember megelégedett lehet.”¹⁷⁷ A kávénak különös jelentősége volt Kitty számára (ahogy barátai nevezték Kittenbergert), melyet a levélből fogunk megérteni.

Sánta Gábortól, aki Fekete István életrajzának kutatója volt, megtudjuk, hogy a könyv megjelenése után Fekete István megkereste Gajdácsot, amikor a Kittenbergerről szóló könyv kibővített változatát készült megírni, hogy segítsen neki adatokkal. Ekkor indult meg köztük egy levelezés, mely Gajdács részéről összesen öt rövid levelet és két képeslapot tesz ki, melyek a Kittenberger-hagyaték részei. Ezeket 1963. december 18.

és 1964. december 13. között Addisz-Abeában írta és adta postára az idős preparátor. Nyilvánvalóan gyorsan megtalálták egymással a hangot, mivel már a legkorábbi ismert levelét a „Kedves Pistám” megszólítással kezdi Gajdács.¹⁷⁸ Azonban, végül erre a bővített kiadásra nem került sor, és Kittenberger Gajdácsnak írt levelei is a feledés homályába veszték. Ezért most közreadjuk, hogy az érdeklődők megismerhessék. A fotón nem olvasható jól az „aggastyán” Kittenberger kézírása, ezért nyomtatva is közöljük a levelek szövegét.¹⁷⁹

I. levél

Nagymaros, 1956. július 4.

Kedves Barátom!

Ma kaptam meg június 25-én kelt kedves levelét. Nagy örömet szerzett vele, köszönöm!

Nagyon örültem, hogy most hosszabban írt. Leveleink különben keresztezték egymást, mert a reumakórházból írtam vagy egy hete. Ebben a levélben bejelentettem, hogy az állami könyvesbolt útján elküldtem most megjelent könyvemem. Kérem, fogadja szívesen!

Sajnos erősen „ciborizálva” van, de hát élni muszáj! Kíváncsi vagyok, hogy mennyi idő alatt érkezik meg?! Lassú munka ilyen küldés, mert sok formaiságon megy át, míg postára kerül. Fő az, hogy megkapja! – A kérdéses visszaküldött nyomtatvány nem az én könyvem volt. Annak idején Fekete István két könyvet küldtem el, de azokat meg is kapta. A könyvem címe – mint már írtam – „Kilimandszárótól Nagymarosig”. Kíváncsi vagyok kritikájára?!

Örülök Luca sikereinek! Feleségemmel együtt szívből üdvözöljük!

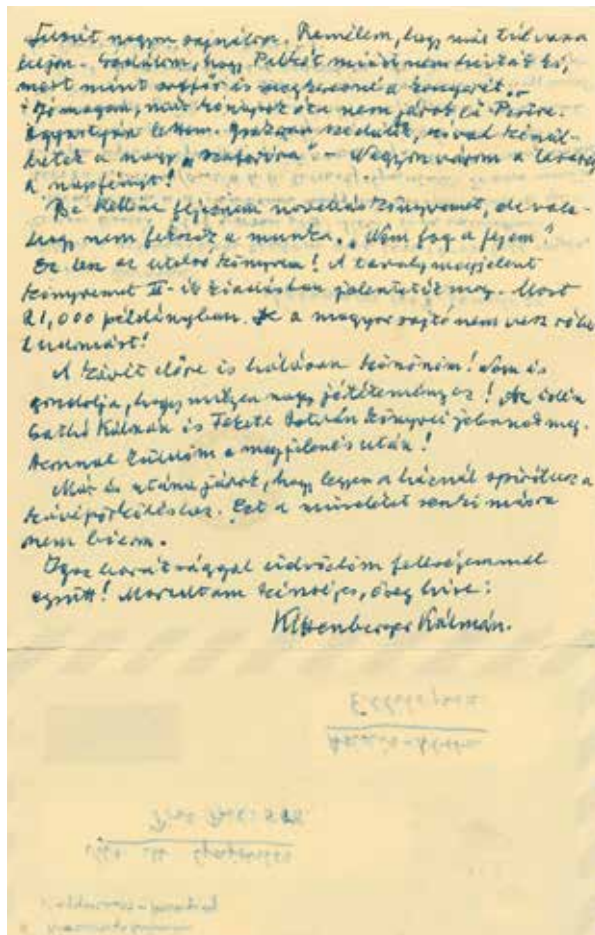
Múlt hét végén jöttem ki a kórházból, de most még rosszabbul vagyok, mint voltam. Ujjaim annyira zsibbadtak, hogy alig tudok írni, de talán ki tudja betűzni rossz írásomat.

Igazi barátsággal köszönti:
Kittenberger Kálmán

¹⁷⁷ Fekete István: Kittenberger Kálmán élete. Budapest, 1962., p. 360.

¹⁷⁸ Sánta Gábor: Gajdács Mátyás és Fekete István. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 2016., pp. 329–339.

¹⁷⁹ MMM Természettudományi adattár, ltsz: 1833–1987.

II. levél

A borítón:

„Exp: Kittenberger Kálmán
Nagymaros – Hungary

Mr. M. Gajdács
Post box: 555.

Addis-Abeba
Ethiopia

Légiposta, Par avion”

(rajta egy 2 Ft és 10 Filléres bélyeg)

„Nagymaros, 1957. január 24.

Kedves Barátom!

Ebben a pillanatban kaptam meg január 10-én kelt nagyon kedves levelét. Elég gyorsan jött. Sietek is válaszolni.

Mint írtam a N. Múzeum nagy károkat szenvedett. Az egész Afrika kiállítás (azelőtt KK termék) elpusztult. Tönkrement az Európa legszebb, legnagyobb fehér orrszarvúja, stb. De ez még semmi. A Természettudományi Múzeum is teljesen szétégett és vele az egész tudományos gyűjtemény. Madárbőrökkel, kígyókkal, rovarokkal, stb., kb. 800 000 darab. Szóval nincs sok remény, hogy most a M. N. Múzeum vételre gondoljon. Az állattár igazgatója, dr. Boross István (moszkovita).

Lucát nagyon sajnálom! Remélem, hogy már túl van a bajon. Gondolom, hogy Palkót miért nem hívták ki, mert mint sofőr is megkeresné a kenyerét.

Jómagam, már hónapok óta nem járok le Pestre. Aggastyan letterem. Gyakran szédülök, szóval készülhetek a nagy „szafarira”. – Nagyon várom a tavaszt, a napfényt!

Be kellene fejeznem a novellás könyvemet, de valahogy nem fekszik a munka. „Nem fog a fejem.” Ez lesz az utolsó könyvem! A tavaly megjelent könyvemet II-ik kiadásban jelentetik meg. Most 21 000 példányban. De a magyar sajtó nem vesz róla tudomást!

A kávét előre is hálásan köszönöm! Nem is gondolja, hogy milyen nagy jótétemény az. Az idén Csathó Kálmán és Fekete István könyvei jelennek meg. Azonnal küldöm a megjelenés után!

Máris utánajárok, hogy legyen a háznál spiritusz a kávépörköléshez. Ezt a műveletet senki másra nem bízom.

Igaz barátsággal üdvözlöm feleségemmel együtt! Maradtam készsége, öreg híve:

Kittenberger Kálmán.”

16

Természetvédelem a múzeum természettudományi kiadványain keresztül

„1974 januárjában megkezdte munkáját a Békés megyei Természet- és Környezetvédelmi Bizottság. A bizottság elsődleges feladata megyénk természeti értékeinek további feltárása, fokozottabb megóvása és erős társadalmi bázis kialakítása az ismeretterjesztés és oktatás segítségével, hogy minél jobban megbecsüljük természeti környezetünket és értékeinket.”¹⁸⁰

Ez a hír szerepel a **Múzeumi Híradó** 1974-es számában. Fölötte pedig egy másik hír: Sterbetz István ornitológus, természetvédelmi főfelügyelő tartott vetített-képes előadást „Békés megye természetvédelmi adottságai” címmel.¹⁸¹

Ezekből a híradásokból is látszik, hogy 1974-től már valami egészen komoly dolog indult el megyénkben a természet- és környezetvédelem terén, az akkori viszonyok között. Boldog Gusztáv még hozzáfűzte, hogy országosan is pezsgett a természetvédelem akkoriban, hiszen 1974. január 6-án alakul meg a Magyar Madártani Egyesület, és ugyancsak ebben az évben történt meg a gerinces fauna ritkább fajainak védetté nyilvánítása. Nem sokkal később, 1975-ben a fajok mellé forintosított eszmei értéket is rendeltek. Pezsgő időszak volt, gőzerővel működött az Országos Természetvédelmi Hivatal (OTvH). Azok a szakértők, kutatók, gondolkodók, akik ismerték a természeti értékeinket, az eredeti flórát és faunát (növény- és állatvilágot), tudták, hogy sürgősen tenni kell valamit annak érdekében, hogy a még szigetszerűen megmaradt természetes és természetközeli élőhelyeket megmentsék az agrárgazdaság kirobbanó munkatempójával szemben, amely kész volt mindent maga alá gyűrni a termelés fellendítése érdekében.

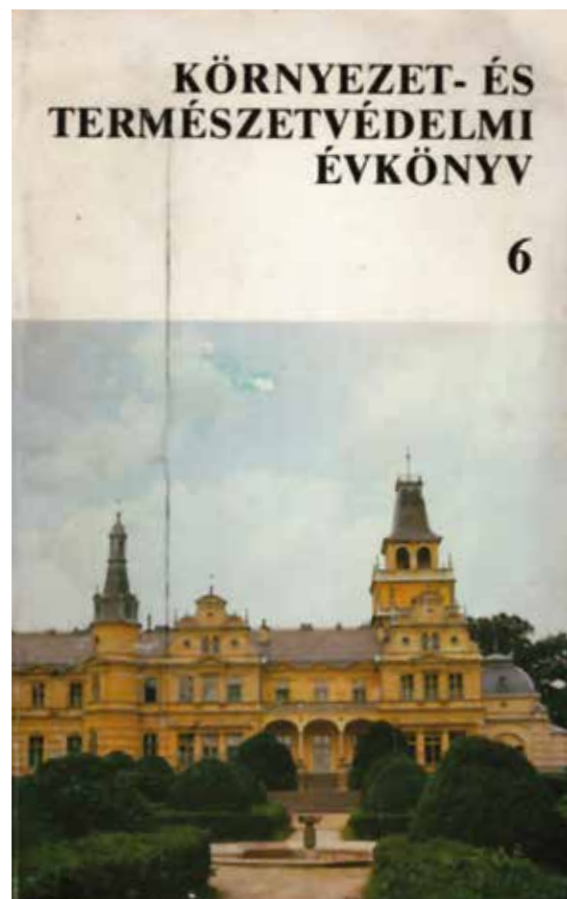
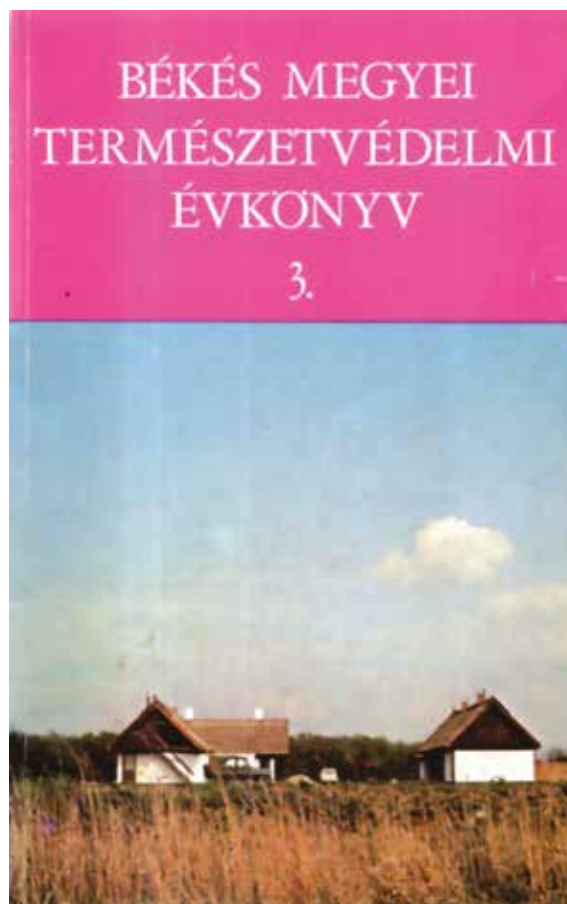
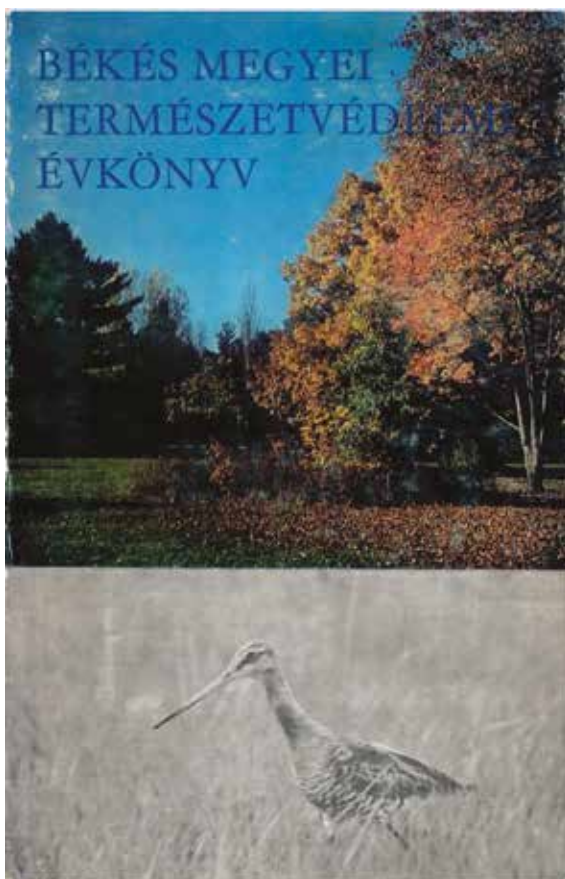
180 Múzeumi Híradó, Hírek rovat, 1974/2. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 23.

181 Múzeumi Híradó, Hírek rovat, 1974/2. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 23.

Ez a „mozgalom” néhány lelkes, és a saját idejét és energiáját nem kímélő Ember küzdelme volt a „monstrum” ellen, de, hála istennek, mégis sikerült valamit megmozdítani a fejekben és a lelkekben. Ilyen személyek voltak **Boross László**, akinek a Pósteleki Génrezervátumot köszönhetjük, vagy **Sterbetz István**, aki a Körös-Maros Nemzeti Park megalakításának egyik fő mozgatórugója volt, továbbá **Réthy Zsigmond**, a békés megyei természetvédelmi mozgalom megteremtője. Az ő nevük tűnik fel mindenhol, amikor Békés megyei környezet- és természetvédelmi kiadványt vesz kezébe az olvasó a '70-es évekből. 1976-tól jelent meg a **Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv**, melyet a '74-ben megalakult Természetvédelmi Bizottság finanszírozott. Sok lelkes önkéntes kutató és laikus is csatlakozott ehhez a kiváló csapathoz. Együtt vitték véghez azt a hatalmas munkát, amely elvezetett a mai védett és helyi védettségű területek létrehozásához, és a védelem alá helyezett növény- és állatfajok megmentéséhez. Bárcsak többen lettek volna és többet tudtak volna véghezvinni!

Átnézzük ezeket a kiadványokat, melyeknek a megszületéséhez a múzeumunk szakemberei is hozzájárultak, vagy egyenesen ők teremtették meg és írták tele őket botanikai, faunisztikai és figyelemfelkeltő cikkekkel, írásokkal. A történet során pedig megismerhetünk még számos értékes embert, akik ugyan nem a múzeumunkban dolgoztak, de mindenképpen fontos személyek voltak vármegyénk természetvédelmi törekvéseiben.

A Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyvek
1., 3. és 6. száma

A Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv (1976–1986)

A térségünk természetvédelmének első lépéseit követő periodika

1976-ban indult útjára a *Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv*, amely akkor az egyik zászlóshajója volt a természetvédelmi kutatások megjelentetésének. A *Beköszöntő*-ben Gajdács György így indítja útjára a frissen kiadott kötetet: „*VÉDD A TERMÉSZETET*”, hirdetik a Békés megyei Természetvédelmi Bizottság ízléses, egyszerű falragaszai. Talán kevesen gondoltak még arra, hogy ennek a rövid kis mondatnak milyen mély mondanivalója van.”

Később pedig ezt írja: „*Békés megyében is számos természeti szépség és kincs nyújt üdülést és kikapcsolódást a pihenni vágyók tízezreinek. Ugyanakkor annak is szemtanúi lehetünk, hogyan pusztulnak, mennek tönkre pótolhatatlan természeti kincseink.*”

Ebből az idézetből is látszik, hogy az akkori szemlélet még eléggé emberközpontú volt, hiszen a környezet és természetvédelem lényegének azt tartották, hogy megőrizze a szép környezetet arra, hogy legyen, hol üdülni, pihenni, kikapcsolódni az embereknek. Akkor úgy gondolták, hogy talán így lehetett közelebb vinni, és elfogadhatóvá tenni a hétköznapi emberek számára a környezetvédelmi törekvések lényegét. Ma már tudjuk, hogy ennél sokkal többről van szó. Hiszen a természeti környezet nem értünk van, az állatokat és növényeket nem azért kell megvédeni a pusztulástól, hogy mi gyönyörködhesünk bennük, hanem azért, hogy a Földünkön kialakult egyensúly ne boruljon fel, és ne pusztuljon el a ma ismert élővilág, melynek mi is részei vagyunk. Vagyis a létünk a tét! Ha már ennyire önző módon tudunk csak gondolkodni, akkor ezt végre meg kellene értenünk! Na, de térjünk vissza a '70-es évekhez...

„*Meg kell védenünk a vizet, a levegőt, az egész környezetet.*” Írja Gajdács György 1975 szeptemberében, és azóta is ezt próbáljuk, de mint látszik egyre kevesebb sikerrel.

Boross László, Pro Natura-díjas kertészmérnök, a Békés Megyei Természetvédelmi Bizottság titkára, jelentős szerepet játszott Békés megye természeti értékeinek megóvásában. Természetvédők generációit nevelte fel, és sokáig elnöke volt az általa alapított Körös Klubnak. A természetvédelmi évkönyvek első két számának is ő volt a „közreműködő szerkesztője”, és cikkei is jelentek meg ezekben a kiadványokban.

Boross László az évkönyv első számának első cikkében már kissé más szemlélettel írja: „*Úgy érezzük, hogy a természetvédelem passzív időszaka lejárt és el-*

következett az idő, amikor minden alkalmat meg kell ragadni az életünket, létünket biztosító természet megmentésére.” Ez már sokkal közelebb áll a mai felfogásunkhoz, és ebből is látszik, hogy Laci bácsi már akkor előrelátóan gondolkodott. Valószínűleg ennek is volt köszönhető, hogy olyan lépéseket tett, melyek később megmutatták, hogy helyes irányba terelte és kézzelfoghatóvá tette a környezetvédelmet. Ebben az írásában megfogalmazza, hogy szembe kell menni azzal a szemlélettel, hogy ez úgyis egy agrármegye, itt már mindent felszántottak és bevontak a gazdasági körforgásba, és már nincs mit megmenteni. Ennek cáfolatára ezt írja: „*Ha valaki alaposággal, megszemléli és bejárja a megye minden kis területét, akkor egy csodálatos világ tárul fel előtte. A folyók és árterületeik, a füves sztyeppék, a kopár szikes legelők, az erdők különleges növényeivel, gazdag madár- és rovarvilágával bővelkednek.*”

Ebből az előrelátó gondolkodásból adódott az is, hogy Boross László létre akart hozni egy olyan helyet, ahol még a „*ritka madarak és magas korú növényegyedek*” is menedékre találnak a szántók szorításában. Ebből a gondolatból született meg a mai Pósteleki Génrezervátum, mely óriási értéket képvisel környezetvédelmi szempontból. A hivatalos nevén Pósteleki Természeti Emlékpark egy országos hálózat része, amely konzervációbiológiai feladatokat tűzött ki célként. Ez azt jelenti, hogy őrzi és megtartja többek között azon növényegyedek genetikai állományát, melyek őshonos fajkként évezredek óta részei ennek a dél-tiszántúli tájnak. Az emlékpark létrehozását az 1986-ban megalakult Körös Klub Természet- és Környezetvédő Természetbarát Egyesület határozta el. 1987-ben vásároltak egy klubházat Pósteleken, amely már 2012 júniusa óta a Boross László Kutatóház nevet viseli, az időközben

elhunyt Laci bácsi emléke előtt tisztelegve. 1993-ban az egyesület megkapta a klubház mellett elterülő 10 hektáros szántóterületet Békéscsaba Megyei Jogú Várostól. Ezen a területen a lelkes tagok munkájának köszönhetően alakult ki az az erdőket és kaszálókat, valamint értékes vizes élőhelyeket magába foglaló komplex természeti környezet, amelyet most láthatunk.¹⁸² A munka a mai napig tart, de az eredmény már most is magáért beszél. A kutatóház mellett elterülő erdőbe már beszivárogtak a szomszédos kastélypark növényei és ezáltal „feltöltötték” a területet őshonos fajokkal, és eredeti élőhellyé varázsolták azt. Az erdőség már **Örökerdő** státuszt is kapott, ami azt jelenti, hogy az egészen idős fákat sem vágják ki, hanem ott hagyják a természetes környezetben lebomlani, hogy újrahasznosuljanak.¹⁸³

Mindenkinek jó szívvel ajánlom, hogy tervezzen egy családi kirándulást erre a különleges helyre, mert nem fog csalódní. Jutka néni, vagyis Varga Judit, a Körös Klub nyugalmazott titkára, és Fekete Ágnes a jelenlegi titkár mindenkit szívesen és kedvesen fogad, és egy kis sétára is elkíséri, ha kell.

A Pósteleki Génrezervátum néhány részlete, amelyből látszik, hogy a természetes növényzet visszafoglalta a szántót.

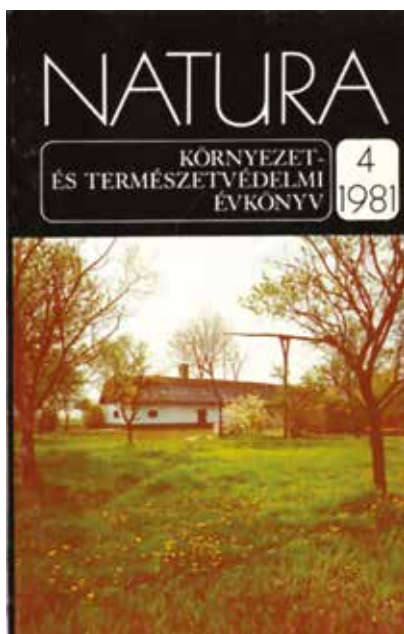

182 Tar Levente (szerk.): A Pósteleki Természeti Emlékpark élővilága. Kiadta: Körös Klub Természet-, Környezetvédő Természetbarát Egyesület, Békéscsaba, 2018., p. 32.

183 Váncsa Klára: Póstelek természeti és épített öröksége. In: Csabai Értéktár. A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve X. (47). „Ami Csabai...” múzeumi sorozat, Békéscsaba, 2023., pp. 120-123.

Hát így jutunk el egy 1976-ban elindult kiadványtól egy mára kézzelfoghatóan megvalósult eredményig. A természetvédelmi évkönyv akkor jó lehetőség volt a publikációk megjelentetésére, és hamarosan országos szinten is a színvonalas kiadványok sorába került. A benne közölt cikkek összefoglaló szövegét az első kiadványokban még német és orosz nyelvre is lefordították, az akkori elvárásoknak megfelelően, majd később angolul összegezték a cikkek tartalmát. Itt olvashatunk először Sterbetz István tollából a fokozottan védett volgamenti héricsünkről, vagy a Túzok-génbank Békés megyei létrejöttéről és munkájáról. Réthy Zsigmond itt foglalkozik *A szabadkígyósi puszta és környékének értékei*-vel, amelyből később a Kígyósi Tájvédelmi Körzet született. Az évkönyvet először Boross László közreműködésével szerkesztette Réthy Zsigmond, azután a 3. kiadványnál már csak Réthy Zsigmond neve szerepel a szerkesztői státuszban. 1981-től már a **Natura – Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv** címen jelenik meg, továbbra is Réthy Zsigmond szerkesztésében. Az évkönyv végül 7 számot ért meg, az utolsó 1986-ban került kiadásra, mivel közben más kiadványok átvették a helyét.

1981-től már **Natura – Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv** címmel jelent meg a kiadvány

Egy másik álmódó **Sterbetz István** volt, aki ugyanúgy nagyban gondolkodott természeti környezetünk védelméről, mint Boross László. Ebből az álomból pedig a Körös-Maros Nemzeti Park született meg, annak köszönhetően, hogy sok segítőtje akadt Békés és Csongrád megyékben, akik ugyanazt az álmodást akarták megvalósítani. Sterbetz István volt az, aki minden Békés megyében megjelenő természettudományos tematikájú kiadványban rengeteget publikált. Tekintélyes publikációs listájában nagyon sokszor szerepel a **Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv**, a **Békés Megyei Múzeumok Közleményei** és a **Natura Bekesiensis** is.

Dr. Sterbetz István (1924–2012) A Békés megyei természetvédelem lelkes szervezője és szülőföldje értékeinek leírója

Sterbetz István életét a könyveiből és cikkeiből lehet megismerni. Ezek egyszerre látnak el ismeretterjesztői és oktatási feladatot amellet, hogy igencsak szórakoztató életrajzi leírások. 1977-ben a természetvédelmi évkönyvben írt cikkében a következő gondolatot osztotta meg a környezetvédelemről, melyet akkor még új tudománynak nevez: „A környezetvédelem az emberiség nagy kérdései között korunknak legalább annyira jellemzője, mint az atom vagy a világűr kutatása.”¹⁸⁴ Ez a hozzáállás átszötte egész életét, hiszen ennek a nemes célnak a szolgálatában tevékenykedett utolsó leheletéig.

A Békés megyei Nagyszénáshoz tartozó Kisszénáson született 1924. január 20-án, egy Bácskából származó földbirtokos családban. A szülei 1930-ban elváltak, de ennek ellenére mindkét család szerves része maradt az életének. Édesapja második házassága révén egy féltestvért is kapott, Krén István személyében. Gyerekkorukat áthatotta a vadászatok izgalmaival teli világa. Édesapja mindkét fiút munkára fogta a családi gazdaságban úgynevezett fizetett gyakornokként, és minden kedvezményért, puszkáért vagy hátszlóért keményen meg kellett dolgozniuk. Annak ellenére, hogy édesapja jó üzleti érzékének köszönhetően a család jól élt, mégsem volt semmi ingyen a gyerekek számára. Édesapja rájött, hogy ezen a tájon nagyon hatékonyan lehet zöldek vetőmagjait termesztetni, és ebből a tudás-

ból jól menő, külföldre szállító vállalkozást épített az 1930-40-es években. A családja jó kapcsolatot tartott fent híres vadászokkal, tudósokkal, utazókkal, mint Bolza Pál¹⁸⁵, Kittenberger Kálmán¹⁸⁶, Széchenyi Zsigmond¹⁸⁷, Nadler Herbert¹⁸⁸, Vasvári Miklós¹⁸⁹, Müller Géza¹⁹⁰ és a híres Afrika-kutató, Almásy László¹⁹¹.

Almásy László Afrika-kutató, beduin nevén Abu Ramla, a Homok Atyja, aki Sterbetz István gyerekkori példaképe volt.

Faragó Sándor: *Szélesre tárt lélekkel - Sterbetz István élettörténete* című könyve 2024-ben jelent meg a Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóságának gondozásában.

Ezeknek a lehetőségeknek és családtagoknak köszönhetően már gyerekkorától csak a vadászat és a természetjárás érdekelte igazán. Mint már annyian előtte, ő is a szarvasi gimnáziumban végzett, viszont saját bevallása szerint, mindig csak a nyári és a téli vakációkat várta, hogy mehesse haza, a családi birtokra vadászni.¹⁹⁴

Gyerekként Almásy Lászlót tekintette példaképének a kis Sterbetz István. Ezek a kapcsolatok és ismerkedések részben a kondorosi úgynevezett „nagybátya”, Sziráczi Sándor révén történtek, akinek a birtokán sokan megfordultak a neves személyiségek közül. Az imádott nagybácsi vadászott, horgászott, solymászott, madarászott, és különleges érzékel nevelt és tartott félvadon mindenféle állatot.¹⁹² Sterbetz István visszaemlékezései szerint egy szeretetre méltó, örökvidám, mindenkor tréfára kész, könnyelmű, bohém egyéniség volt. A birtokot nem is ő, hanem felesége, Somogyi Etelka irányította. Ugyanakkor minden érdekelte, ami a természettel kapcsolatos volt. Sziráczy nagybácsi halászteleki birtokának mezsgyeszomszédja volt gróf Bolza Pál, a Szarvasi Arborétum megalapítója. A két nagybirtokos – korukat megelőzően – a természetvédelem gyakorlati kivitelezésével kísérletezett. Sterbetz István így emlékszik a Sziráczy nagybácsi kondorosi kúriájára: „.....a szabad természetnek hódoló kapcsolatok istápolásában olyan szerepe volt a kondorosi rezidenciának, amelyet a francia szalonok világa jelentett az irodalom és képzőművészetek terén.”¹⁹³

Édesapja biztos és erős kézzel vezette a családi gazdaságot mindaddig, amíg ki nem vették a kezükből a gyeplőt, a megváltozott politikai helyzet miatt. Később a történelmi idők hirtelen változásai Sterbetz István számára is megszabták boldogulásának lehetőségeit. Érettségi után, 1946-ban agrármérnöki diplomát szerzett Debrecenben. Ezután a Szegedi Egyetem biológia-földrajz szakán két évet abszolvált, de ekkor a történelem és a kommunista párt közbeszólt. Szegeden kötött életre szóló barátságot a szegedi Fehér-tó „atyjával”, Dr. Beretz Péterrel, aki a lelkes ifjú figyelmét az ornitológia és a fotográfia felé fordította, amely meghatározta későbbi pályáját. 1950-től, politikai okok miatt az egyetemet el kellett hagynia, ezért tógazdaságokban (Varászlón, Belső-Somogy Ny-i részén), majd a Biharugrai-halastavaknál dolgozott. Később Hódmezővásárhelyre került egy növényvédőszereket forgalmazó vállalathoz. 1954 után újabb átmeneti munkahelyei voltak a Fővárosi Állat- és Növénykertben és a Gyógyszerészeti Kutatóintézetben. Az 1956-os forradalom idején itthon maradt, annak ellenére, hogy kapcsolatainak köszönhetően lehetősége lett volna elhagyni

185 Pepi Gróf vagyis gróf Bolza Pál, a Szarvasi Arborétum létrehozója

186 Kittenberger Kálmán: Afrika-kutató, zoológus, tanár, vadász, író. A magyar vadászirodalom klasszikusa, 1920–1948 között a Nimród vadászság főszerkesztője

187 Széchenyi Zsigmond, magyar vadász, utazó, író, a magyar vadászati kultúra kimagasló alakja

188 Nadler Herbert, magyar vadászati szakíró, állatkerti igazgató, fényképész, vadász, zoológus

189 Vasvári Miklós, zoológus, kiváló ornitológus, a Magyar Madártani Intézet munkatársa

190 Müller Géza, erdész, az egyik első természetfotós megyénkben

191 Almásy László, utazó, Afrika-kutató, felfedező, pilóta, autóversenyző

192 Sterbetz István: Zöld kalapban. Kiadja a Nimród Alapítvány, Nimród Vadászság és a Dénes Natur Műhely, Budapest, 1997., p. 135.

193 Bagyura János: Egy életút a magyar solymászat aranykorából. In: Nimród Vadászság 113. évfolyam 7. szám, Budapest, 2025. július

194 Faragó Sándor: Szélesre tárt lélekkel – Sterbetz István élettörténete. Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság, Szarvas, 2024., p. 295.

a forrongó országot. 1963-ban végre véget ért vesszőfutása és a Madártani Intézetbe került, ahonnan 20 év múlva ment nyugdíjba mint az intézet igazgatója. 1964-ben a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen doktrált *summa cum laude* minősítéssel „A magyarországi rizstermesztés madártani problémái” című disszertációjával.

A Madártani Intézetben Sterbetz István volt a felelős az IWRB-vel (International Waterfowl and Wetlands Research Bureau, azaz a Nemzetközi Víziszárnyas és Vizes Élőhelyek Kutatóirodájával) való kapcsolat-tartásért. Sterbetz eredményesen egészítette ki Beretzk István munkásságát a dél-alföldi madártani kutatások terén is. Ekkor végzett vizsgálatait a kardoskúti Fehér-tó jelentőségének bizonyítására fóku-

száltak, illetve hozzájárultak a Tisza Saséri- és Mártélyi-holtágainak madártani és természetvédelmi értékeinek a feltárásához. Amikor a Madártani Intézet az Országos Természetvédelmi Hivatalhoz került, természetvédelmi főfelügyelőként megbízták, hogy szervezze meg Békés és Csongrád megyék természetvédelmét. Az ő nevéhez kötődnek a különböző területek védetté nyilvánításai: 1966-ban a Kardoskúti Fehér-tó Természetvédelmi Terület, míg 1971-ben a Mártélyi Tájvédelmi Körzet és a Tatársánci Ősgyep Természetvédelmi Terület védelem alá helyezését intézte, melyek később ugyancsak a nemzeti parkok részei lettek.

Már gyerekkorától megszállottja volt a pusztá legnagyobb madarának, a tűzoknak, ezért kézenfekvő volt, hogy ennek a különleges fajnak a kutatásával és védelmével is komolyan foglalkozott. Végül 1979-re létrehozta a dévaványai tűzokmentő állomást, amely ma már a nevét viseli, mint **Sterbetz István Tűzokvédelmi Látogatóközpont**, és az általa megálmodott Körös-Maros Nemzeti Park része lett.¹⁹⁵ Ebben is a gyerekkorból hozott élmények inspirálták, mivel nagybátyja, Sziráczy Sándor birtokán volt lehetősége belekóstolni a tűzoknevelés nehéz és izgalmas műveletébe. A Fővárosi Állatkert madárosztályának vezetője ugyanis felkérte a nagybácsit, akinek a birtokán akkor még tűzokparadicsom volt, hogy gyűjtsön tojásokat az állatkertben végzett kísérletek számára. És ha meg tudja oldani, akár tűzokneveléssel is próbálkozzon. Így emlékezett erre: „Aprólékos leírást adtak a korábbi tapasztalatokról, így hát rendelkezésünkre állt a temérdek munkát, lekötöttséget ígérő tűzokrecept. Körbefordult velem a világ nagy hirtelenében! Tűzokot nevelni! Kézszelfogható közelségbe kerülni egy ilyen ismeretlen életmódú, megközelíthetetlen vaddal!”¹⁹⁶

A dévaványai Sterbetz István Tűzokvédelmi Látogatóközpontban levő kiállításon megismerhetjük Sterbetz életét és munkásságát.

¹⁹⁵ Magyar Gábor: A Madártani Intézet története. 130 év a madárvédelem szolgálatában. Kecskemét, 2023. p. 51.

¹⁹⁶ Sterbetz István: Zöld kalapban. Kiadja a Nimród Alapítvány, Nimród Vadászújság és a Dénes Natur Műhely, Budapest, 1997., p. 135.

Sterbetz István érdeklődése nem szorítkozott csupán az ornitológiára, hanem a gerincesek, a vadászat, a természetvédelem, a néprajz, sőt a művészetek is vonzották. Ezért tudósnak, kutatónak, de szak- és szépírónak is tartják. Nagy Domokos Imre ekképpen ír a 60 éves Sterbetz Istvánról szóló cikkében:

„A vadászrajz minden elvi indoklás és hivatalos döntés nélkül kipusztulásra ítéltetett, mint egy ritka növény- vagy állatfaj, melynek gazdasági célszerűsége látszólag nincs. Aztán egyszerre jött valaki, aki bebizonyította, hogy a vadászirodalom legrégebb és legalapvetőbb műfaja életképes, sőt, az egyetlen igazán járható út újra. Aki nem szépirodalmi művet akart írni, „csak” érthetően és olvasmányosan megírni azt, amit a természetben átélt, s ezt másokkal is közölni szeretete volna. Aki éppen ezért tudott irodalmi értékű műveket letenni elének, s mellékesen nemzetközi hírű tudós is, akit külföldön feltehetően jobban értékelnek, mint idehaza.”¹⁹⁷

Könyvei ma is érdekes olvasmányok, melyek közül az ismertebbek: **A túzok** (Fodor – Nagy – Sterbetz), **Vízivad, A természet szolgálatában, Élő múzeumok, Amerre a madár jár** (Nívódíjas), **Őszi vizeken, A nagy parancs, Zöld kalapban, Ihlető természet, Trófeákkal beszélgetek, Védett természeti értékeink a képzőművészetben** (feleségével, Telep Katalinnal közös kiadványa), **Őszi tücsök hangol, Természetvédő ösvényeken, Természetvédelmi elvárások a vadászetikában, Puskával a Nagypusztán**. Ezenkívül 12 természetfilmben volt tudományos főmunkatárs, melyek közül Nívódíjat kapott **A magyar puszta** című filmsorozatáért.

Kitüntetéseit felsorolni is nehéz: Pro Natura-díj, Nimród-émlékérem, Munka Érdemrend ezüst fokozata, Herman Ottó-díj, Hubertusz Kereszt arany fokozata, Állattani Szakosztály jubileumi érmei, Magyar Földrajzi Társaság Teleki Sámuel-émlékérem, MAVAD emlékplakett (természetvédő és vadbiológia munkásságáért), Magyar Nemzeti Vadászrend aranyérem, „Res Nullius” díj (természetvédő és vadászati tevékenységért) és végül 2010-ben elnyeri a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjét.

Sterbetz István elismerései, emlékérméi

Életrajzírójának, Faragó Sándornak köszönhetően tudjuk, hogy a hatalmas, saját maga által számontartott publikációs jegyzéke sem volt teljes, és a végleges összeszámlálás után kiderült, hogy nagyságrendileg 889 magyar és idegen nyelvű könyve és publikációja jelent meg, részben társszerzőkkel. Rendszeres kapcsolatot tartott fent a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeummal és az orosházi Szántó Kovács János Múzeummal is. 1965 és 2003 között 21 cikke jelent meg a Békés megyei múzeumi évkönyvekben. Fáradhatatlanul írt és publikált még idős korában is.

A *Natura Bekesiensis*-ben az utolsó cikke az *Adatok a farkas (Canis lupus) Békés-megyei előfordulásáról* címmel jelent meg, 2003-ban.¹⁹⁸ Nyugdíjas éveiben is sokáig megőrizte aktivitását, még 2010-ben is jelent meg írása a *Nimród Vadászújságban*.¹⁹⁹

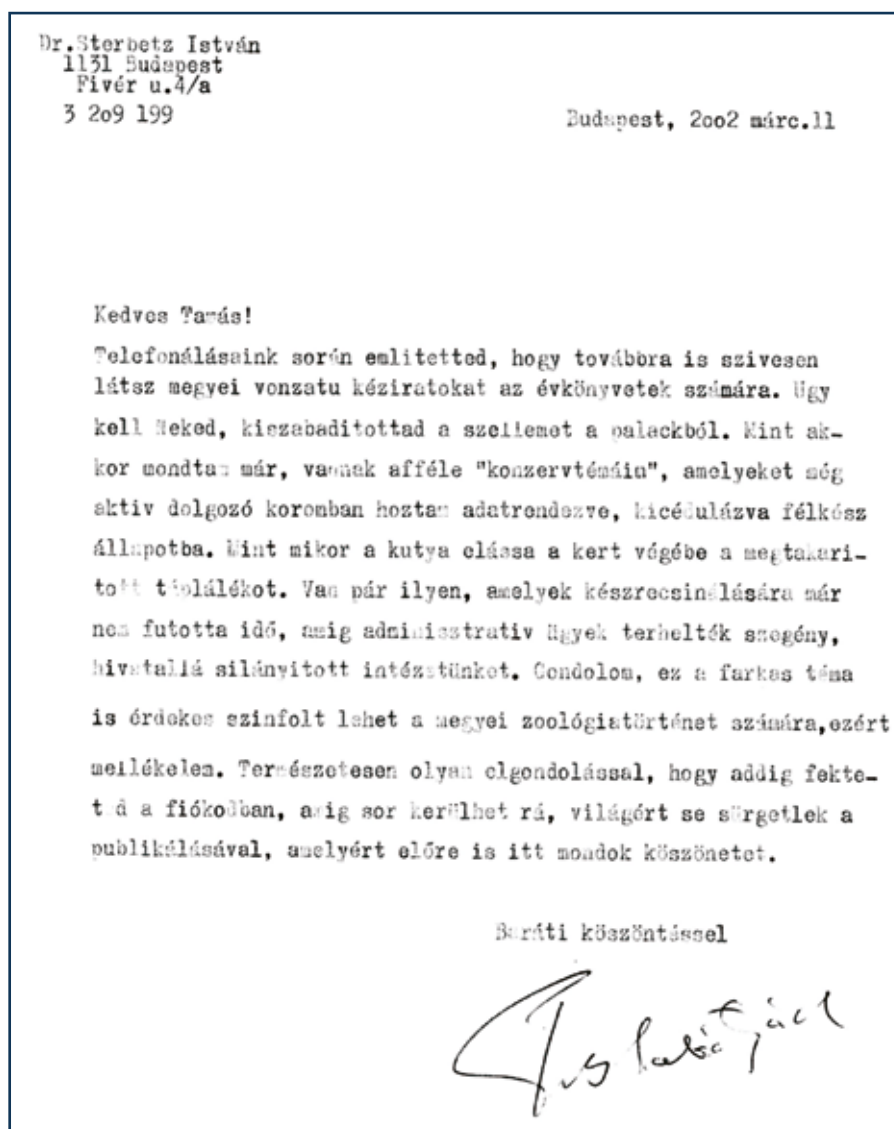
Domokos Tamás személyesen is ismerhette őt, és egy nagy-szerű „atyai jóbarát” képét rajzolja elénk a róla szóló cikkében. Tamás kiemeli, hogy a sok díj és elismerés ellenére is egy közvetlen, allűröktől mentes, érdeklődő és messzemenően segítőkész ember volt. Levelei a lényegre szorítkoztak, de mindig voltak azokban érdekes szöösszetételek, értékes megjegyzések. 2003-ban Domokos Tamásnak küldött egyik levelének utolsó két sora így szólt: *”Remélve, hogy valamit azért segíthettem, szeretettel köszöntelek, a nyolcvanadik esztendőjét taposó, fosszilis Pistabátyád.”* Gépelt levelei a mai kor embere számára elképzelhetetlenül korrektek, udvariasak, önkritikusak, megengedőek és legtöbbször hitet sugárzóak voltak. 85 éves korában még értesítőlevelet kül-

dött arról, hogy megváltozott a telefonszáma. Előfordult az is, hogy saját készítésű képeslapon levelezett.

Tamás így írja le Pista bácsi eltávozását, utalva a *Puskával a Nagypusztán* című könyvére.: *„2008 tavaszán megbeszéltük, hogy kibeszéljük a dél-alföldi éveket, csokorba kötve emlékeit. Erre azonban nem került sor. Úgy jártam, mint „Pistabácsi” a csonkalábú daruval:” Repült, repült, nyílegyest a nagy puszta ürességének. Többet aztán nem sikerült viszontlátni.”*

2012. május 18-án, életének 89. évében tért meg Teremtőjéhez, hamvait az újpesti Megyeri temetőben helyezték örök nyugalomra.²⁰⁰

Nem tehetem meg, hogy ne közöljem azt a levelet, melyet 2002-ben írt Domokos Tamásnak. Ebből ismerhetjük meg igazán, hogy ki volt Sterbetz István, a Békés megyei természetvédelem atyja.

Sterbetz István géppel írott levele Domokos Tamáshoz, amelyből tükröződik kedves, humoros és udvarias személyisége.

198 Sterbetz István: Adatok a farkas (Canis lupus) Békés-megyei előfordulásáról. In: *Natura Bekesiensis*, 5. szám, Békéscsaba, 2003., pp. 37-40.

199 Magyar Gábor: Magyarországi ornitológusok életrajzi lexikona. Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2018., p. 262.

200 Domokos Tamás: Dr. Sterbetz István (Nagyszénás, 1924 – Budapest, 2012) In: *Natura Bekesiensis* 13. szám, Békéscsaba, 2012., pp. 37-42.

A Natura Bekesiensis Időszakos Természettudományi Közlemények (1994–2012)

A mi kiadványunk!

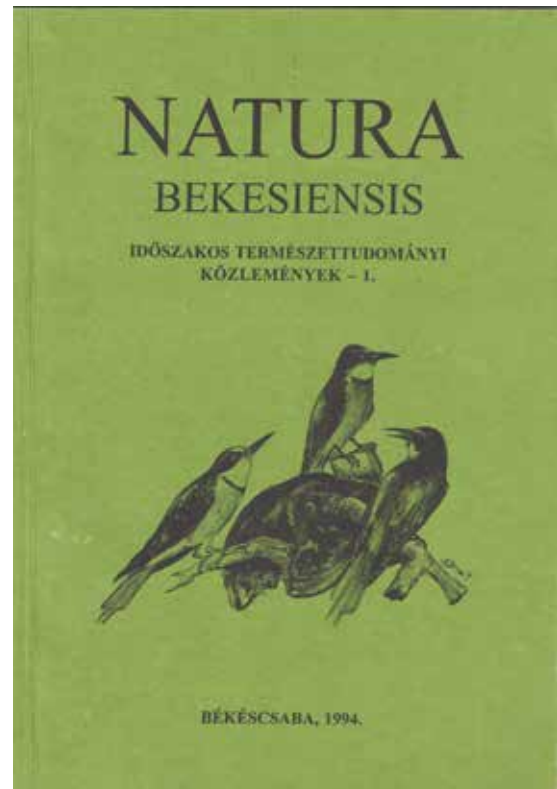
Ahogy korábban is említettük a Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi periodikája a Natura Bekesiensis volt. Ennek megálmodója és megteremtője is Réthy Zsigmond muzeológus volt, aki eredeti szakmáját, a könyvtárosi és népművelői mivoltát soha nem hazudtolta meg. Mindig nevelni, tanítani akart, akár táborokban, akár előadásokon, akár kiállításokon, vagy éppen kiadványokon keresztül. Az első, 1994-ben megjelent szám beköszöntőjét is ő írta, mint a sorozat szerkesztője:

„A Natura Bekesiensis hiányt szeretne pótolni. Ennek az új kiadványnak a megindításával nem a nyolc kötet után hosszan szünetelő Környezet- és természetvédelmi Évkönyveket szeretnénk pótolni, hanem inkább újabb békéscsabai múzeumi fórumot kívánunk biztosítani az erősödő természettudományos kutatásoknak a dél-tiszántúli régióban.”... „Botanikai, zoológiai, ökológiai, muzeológiai és természettudományos történeti áttekintést adó cikkeket kívánunk közölni.”

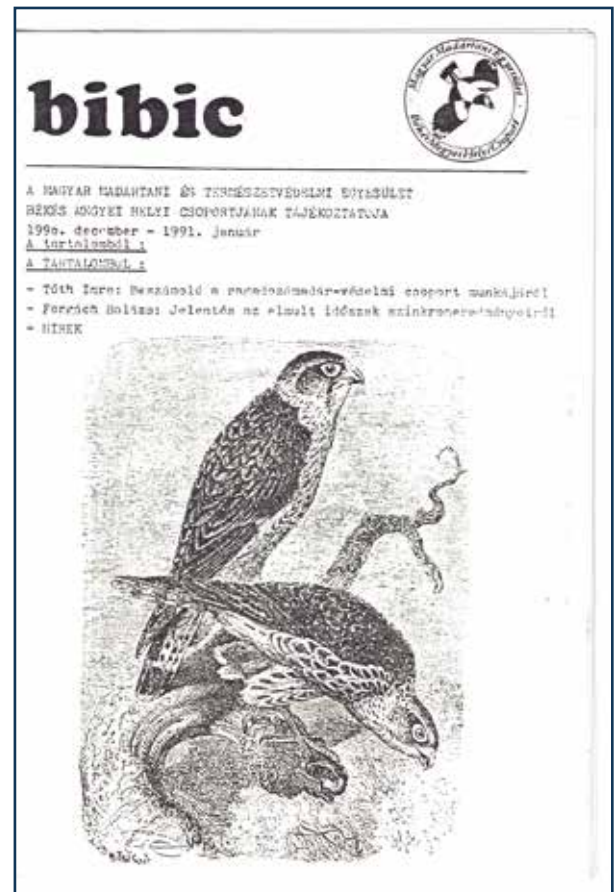
A Munkácsy Mihály Múzeum évkönyve hosszú időn keresztül **A Békés Megyei Múzeumok Közleményei** voltak, ahol ugyancsak jelentek meg tudományos cikkek természettudományos témakörben is.

Egy másik kis kiadvány a **Bibic** című folyóirat a '90-es évek első feléből, amely a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület Békés megyei helyi csoportjának tájékoztatója volt. Boldog Gusztávól tudom, hogy ennek kitalálója, és az első 8 szám szerkesztője ő maga volt, és Zsiga bácsi a nevét adta a kivitelezéshez. Ebben a helyi madármegfigyelésekről, a szinkronszámlálásokról, a madárgyűrző táborokról jelentek meg beszámoló írások, jelentések.

A **Bibic** című folyóiratot Boldog Gusztáv rakta össze a tagság írásaiból, és Réthy Zsigmond mint a helyi csoport elnöke volt a lap felelős kiadója.

A **Natura Bekesiensis** első száma 1994-ben jelent meg.

Tájékoztatlak, hogy mint a békés megyei múzeum természettudományi vezetője szeretnék elindítani egy időszakosan megjelenő folyóiratot (kb. 60 oldal, kartonkötés, igényes kivitel, stb.) a következő címmel: **Natura Bekesiensis**. Megjelenés évente legalább egyszer. Ez rövid cikkeket, híreket tartalmazna. Részben pótolná az egykori Múzeumi Híradót és a Bibic-et is. Adott esetben majd a közeljövőben, várnám az Igazgatóság anyagi támogatását is, - ha nem alakulnak másképp a dolgok. (Honoráriumot nem számítva, az árajánlatok alapján viszonylag olcsón kivitelezhető évi egy szám kb. 400 példányban.)

A mielőbbi találkozásig baráti üdvözlettel.

Békéscsaba, 1994 június

Réthy Zsigmond

Réthy Zsigmond levele Tirják Lászlóhoz, a Körös–Maros Vidéki Természetvédelmi Igazgatóság frissen kinevezett igazgatójához, amelyből megismerjük, hogy mit gondolt a *Natura Bekesiensis* elindításakor, 1994-ben.

Emellett azonban Zsiga bácsi úgy érezte, hogy a természettudományi szakágnak szüksége van egy saját kiadványra. Hogy hogyan és miért született meg ez a kiadvány azt pedig a fenti leveléből tudjuk meg.

A *Natura Bekesiensis* 18 évet ért meg, mint periodika. Zsiga bácsi halála után Domokos Tamás, majd Kertész Éva és Deli Tamás egykori kollégáink szerkesztették. A kiadvány az utolsó lapszámokra, a technika fejlődését követve kiszínesedett, sőt vannak olyan számai is, melyek csak online jelentek meg 2007 és 2010 között, a 9. és a 10. szám. Azonban, ahogy a természettudományi osztály egy főre csökkent, és az anyagi források is elapadtak, így már nem volt lehetőség fenntartani a megjelentetését, és a tartalommal való megtöltése is egyre nehezebb lett. Amíg kiadásra került addig viszont rengeteg hasznos és a tájegységünket érintő tudományos, ismeretterjesztő és történeti cikk jelent meg benne, ahogy annak idején „Zsiga bácsi” szerette volna. A *Natura Bekesiensis* 2002-ben megjelent 4. száma, amely tudományos igényességgel mutatja be Békéscsaba város természeti érté-

keit és védett területeit, a mai napig keresett cikk, és mind egy szálíg elfogyott. De a kiadvány többi száma is igen érdekes ismeretterjesztő írásokat tartalmaz a szűkebb környezetünk természeti értékeiről.

Végül az utolsó, a 13. lapszám Deli Tamás szerkesztésében jelent meg 2012-ben, szemet gyönyörködtető fotókkal és érdekes cikkekkkel. Az egyik cikk, Domokos Tamás tollából, éppen az akkor nemrég el-távozott Sterbetz István előtt tiszteleg.

Őrizni mocsarat, pusztát

„A szomjazó föld repedésein lépésben halad gépkocsink. Alacsony port vernek a kerekek, ámulatba ejtő látványt kínál a hajnali táj. Micsoda gazdagság! – suttogom alig hallhatóan. Kísérőm, a tájvédelmi körzet vezetője, mint a termésre büszke gazda biccent, mosolyog a bajusza alatt. A csilingelő nyáját nagy csapat fecske kíséri. Felettünk mezei pacsirták trilláznak, körülöttünk bíbicek kiáltoznak, arrább komótos gólyák kelepelnek. Fejüket emelgetik a sárga és lila virágszőnyegek; sűrű, forog millió növény, állat. Ki hinné, hogy ennyire buján él az unalmasnak képzelt pusztai táj? Úgy látszik, igaz az, hogy többnyire akkor vesszük észre a dolgokat, amikor már nincsenek vagy tűnőben vannak. Ami van, annak léte természetes. Gyeksünk kifacsarni belőle mindent, aztán egy szép napon meglepődve vesszük észre, hogy elfogyott, kipusztult, meghalt, eltűnt és pótolhatatlan. Csak ami nincs – az hiányzik?” ... „Nem szabad megfeledkeznünk azonban arról, hogy az iparosodás okozta ártalmak, a szennyeződés, a természeti kincsek fosztogatása és rongálása elsősorban bennünket veszélyeztet. De ellenkező esetben mi leszünk gazdagabbak! Nem mocsarakká, pusztákká visszaalakított termőföldekkel, hanem egy-egy darab megőrzött mocsárral, erdővel vagy pusztával.”

Réthy Zsigmond, 1981.²⁰¹

Réthy Zsigmond Boldog Gusztáv öreg Wartburgja mellett, amely olyan sokszor kijuttatta őket a környező területekre. A fotót is Boldog Gusztáv készítette.

17

A Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi kiállításai, a kezdetektől

A kiállítások felsorolása első látásra akár egy kötelező feladat kipipálásának is tűnhet. Azonban ez sokkal több annál, hiszen a kiállításaink történetét végigkísérve valójában látjuk a múzeumunk történetének lenyomatát. A kezdeti helyhiányt és nehézségeket, a világháborúknak köszönhető későbbi hiányos éveket, a nehézkes újratezdést, majd a '70-es, '80-as évekre jellemző környezetvédelmi témájú kiállításokon keresztül, a környezetvédelmi szemlélettel átítatott lelkes feltámadást. A '90-es években pedig beérett a lassú folyamat, és mintegy megkoronázása volt a hosszú küzdelmes útnak a Pro Natura kiállítás megvalósulása, melyért mondhatjuk, hogy megálmodója, Réthy Zsigmond az életét áldozta. Azóta is igyekszünk méltók lenni ehhez az örökséghez, és olyan természettudományi témájú kiállításokat megvalósítani, melyek megmutatják a régióink és a világunk igazi kincseit.

A régi kiállításokat Réthy Zsigmond ismertette a Múzeumi Híradó 1997/1. számában.²⁰² Beszámolója szerint 1900–1996 között hat állandó és másfél tucat időszakos természettudományi kiállítás fogadta a látogatókat a múzeumunkban. A jelentősebbeket bemutatva tekintjük át ezt az időszakot, majd folytatjuk az azóta megvalósult kiállításokkal.

²⁰² Réthy Zsigmond: Régi természettudományi kiállításaink. In: Múzeumi Híradó 1997/1. szám, Békéscsaba, 1997., pp. 25–26.

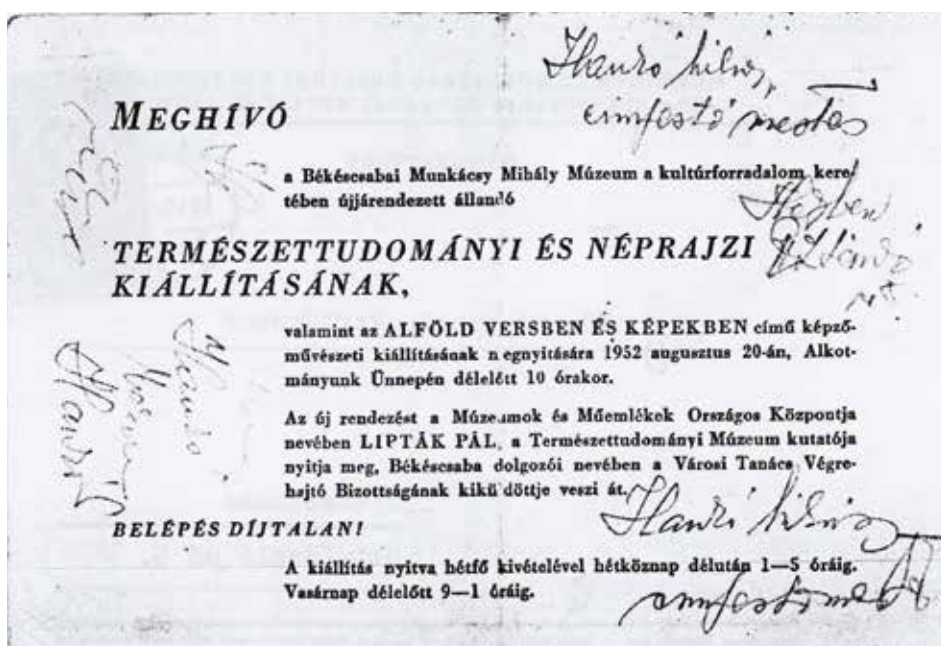
Állandó kiállítások

1900–1912 között a természetrajzi gyűjteményünk első kiállításai a Rudolf Főgimnázium (a mai Szeberényi Gusztáv Adolf Evangélikus Iskola épülete) által biztosított termekben voltak a többi gyűjteményi anyaggal együtt.

1914–1930 között a természetrajzi kiállítás és az iparművészeti gyűjtemény kiállítása együtt szerepelt az újonnan átadott Kultúra Háza V. termében. Ezt a kiállítást Rell Lajos és tanítványai a gyűjtemény átszállításakor rendezték be. Később, 1925-től Tarján Tibor múzeumőr felügyelte és rendezte át a szekrényeket.

1932–1952 között született meg az újabb természetrajzi kiállítás, melyet Tarján Tibor hozott létre az első világháború utáni időkben. A második világháború alatt sajnálatosan súlyos veszteségeket szenvedett a gyűjtemény és a kiállított tárgyak.

1952–1957 között **Békés megye állat- és növényvilága** című kiállítás. Ezt a kiállítást már a háború utáni újraleltározás alkalmával készítette dr. Hankó Béla professzor, akit felkérték a maradványok rendbetételére és újraleltározására, majd egy korszerű kiállítás megrendezésére.

A Békés megye állat- és növényvilága című kiállítás 1952-ből

1962–1979 között **Békés megye madárvilága** című kiállítás. Ennek készítését már a lassan újraszerveződő természettudományi muzeológia első úttörője, Réthy Zsigmond szervezte, aki az elején még könyvtárosi funkcióban látta el múzeumi feladatait.

1983–1996 között **Pillantás a természetbe** című természettudományi kiállítás volt látható a múzeumban. Ezt már a Réthy Zsigmond által irányított, újjászerveződött természettudományi osztály rendezte, az új kollégák, Kertész Éva és Domokos Tamás közreműködésével.

Az 1983-ban megrendezett **Pillantás a természetbe** című állandó jellegű természettudományi tárlat

PILLANTÁS A TERMÉSZETBE

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KIÁLLÍTÁS A BÉKÉSCSABAI MUNKÁCSY MÚZEUMBAN

Patagonopyrus jentinki és házföldje
(Rajz: Domokosné Megyesi Éva)

„A múzeum zoológiai gyűjteményeinek alapja meglehetősen régi, s a közszévtől ezek iránt olyan, hogy biztosan remélhetjük, aránylag rövid idő alatt, édes hazánk Földrajzának legalább vizslatát kellő rendben becsapathatni. De nem elég, hogy éppen csak példányokat csinosan rendezve állítsunk ki! Gyűjteményeinknek csak akkor lesz az iránti népszerűségünk s komoly tudományos céljaink megvalósulása, ha egyes tárgyai lehetőleg legkörülményesebben és egész lényegükben ismerjük. Hogy ezekhez az ismeretekhez csak rendszeres gyűjtési mód állhat juthatni, érthető, világos; egy emlőslátnak vagy madárnak csakis látni bűni onakul, hogy terméshelyét, nemét és még sok más igen fontos adatokat tudnánk, gyűjteményeink tudományos értékeit ellig szaporíthatja, legfeljebb arra szolgálhat, hogy szekrényeink körül töltsék be...”

(Hermann Ottó: Földrajz, Budapesti Kiadó, 1933.)

„Itt kinn a puszták csodájában furcsa és rejtélyes az évszakok változása. Egy dombig ég — egy darabig, köd-határig nyújtózkodó rénség üres kullisszájában cserél helyet az őszi a nyárral, vagy bucsúzik a tél, amikor bújni szelőlől, Zuzsanna nagy pocskizásából tavasz szüli. Úncolás, egyházi, semmitmondó tő az a felületes szemléletnek, de menten csodálatos, gazdag világágó válik, ha az ember szeretettel, türellemmel lassan megismeri.

Az az este is olyan volt, mint a legzajos vagy a legnapelölőti

Csillagok hulltak, sötét körül tuskák légy, zsongó dombjón csodálatos az álmal! Rieggel azután kékesen fényes ködökre ébredtem, de hát látva király utón már pórások a hajnalok.

Semmi sem történt, és mégis érzem, hogy minden más lett. Minden megváltozott. Rámuköz egy gamalgó felhőre, és tudom, hogy ott mesze, nyomát követve már az ős bandukol! Estéről jön. Hazai az eg szep-tomben kékjét, szőnyegét tenit a retekre lila sávirágból. Magányos szelőlőlő madár hat mesze magasan, folyvást hínkőzve, fősait keresve. Az ő útja is délnek vezet. Ara, omerre a nyár szokott.

Válakoson, végfelen magasságból madárhang hull a rétre. Fészes, rekedtes, szívbeméltóan szomorú kraggatás. Darvak húznak ott kimerít szanyolással, nagy, hosszú V betűt rajzolva az égbe.

Vajon honnan jönnek?
Mere vezet az útjuk?
Titkok kedébből vándorolnak az ismeretlenség távol-loba.

Minden ősszel és minden tavasszal, amikor a kardos-küti pusztán úgy várom már az érkezésüket!”

(Szerbicz István: A természet megismerése, 1973, 9. p.)

Egérészély (Rube buraeo)
(Rajz: Siroh Miklós)

A Békéscsabai Múzeum legújabb kiállítása a természet varázslatos világába nyújt bepillantást. Az élettelen és élő természeti értékek végtelen sokaságából csupán egy kis áttekinthető kép bemutatására van lehetőség, de az reprezentatív szülőföldünk értékeit.

A kiállított anyag múzeumunk természettudományi osztályának gyűjteményéből származik, így egyben azt is bemutatjuk, hogy milyen gyűjtési és kutatási irányokkal foglalkozunk itt megyénkben.

A tárlatban kőzetek, növényi preparátumok, régen kihalt állatok csontjai, fosszilis puhatestűk és madártojások láthatók. A nagyméretű vitrinekben — a talán legnépszerűbb állatcsoportok — a madarak és kismamók preparátumait láthatja a közönség. A gyűjtött anyag szinte kivétel nélkül megyénk területéről származik. Legteljesebb gyűjteményünk a madárnai, mely a magyar fauna nagy részét felleleli, és számos, mármár begyűjtéssel példányt is tartalmaz. Nemcsak tudományos, de köznevelődési értéke is jelentős.

Természettudományi osztályunk gyűjtő- és kutatómunkája a békéscsabai (virágos növények) és zoológiára (puhatestűk, madarak) terjed ki elsősorban. A „Békés megye természeti képe” című kutatási programunkban — külső kutatók bevonásával — nemcsak megyénk területének flóráját és faunáját térképezzük fel, hanem azok ökológiai összefüggéseit is.

Gyűjtéseink nem öncélúak; kiállításainkkal és kiadványainkkal megyénk természeti értékeit igyekszünk megismertetni a múzeumlátogató közönséggel.

Az átvacsolón V. tájra úgy van megállítva, hogy a dongoréshé kőnyen hozzáférhesse!
(Rajz: de Vites H., 1907)

PILLANTÁS A TERMÉSZETBE

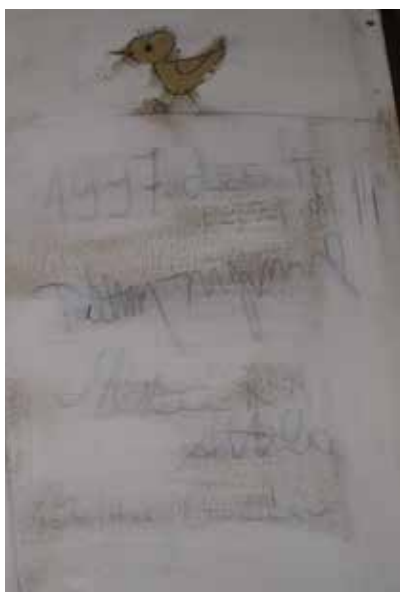
TERMÉSZETTUDOMÁNYI
KIÁLLÍTÁS
A BÉKÉSCSABAI MUNKÁCSY MIHÁLY
MÚZEUMBAN
1983. MÁRCIUS 25.—

Borúsaberegés (Molothrus alba)
(Rajz: Jolanczai Eszter)

Fotó: Iró: Dr. Szabó Ferenc
Szerkesztette: Réthy Zsigmond
Békés megye Múzeumának gazdálkaja, Békéscsaba, 1983. március

A **Pillantás a természetbe** című kiállítás összehajtható meghívójának két oldala

Az 1997-ben készülő **Pro Natura** tárlat időkapszulája, melyet Mészáros Attila, Boldog Gusztáv és akkor még Réthy Zsigmond is aláírt.
Dátum: „1997. dec. 4. csütört. du. 14.00’

1998–2018 között volt látható a **Pro Natura – A Dél-Tiszántúl természeti értékei** című egyik legnagyobb és leglátványosabb természettudományi kiállításunk, melyet Réthy Zsigmond álmódott meg, és kollégáival, Domokos Tamással és Kertész Évával készítették. A szakmai csapatot lelkes külsős szakemberek is segítették. Boldog Gusztáv így emlékszik erre:

„Zsiga ült a rendezői széken. A hátttereket Mészáros Attila (több békéscsabai köztéri szobor alkotója) festette, aki a kiállításban is szereplő több plasztika tervezője és kivitelezője is volt. És Boldog Gusztáv, akinek a fotói alapján készültek a háttterek és több fotográfiája is a falakra került. Hármójuk aláírásának időkapszulája elő is került az egyik dioráma bontása során. A szakmai csapaton belül ez egy baráti trió volt.”

Sajnos éppen a megálmodója a megnyitót már nem érthette meg, váratlanul hunyt el, még a kiállítás-rendezés ideje alatt.

A **Pro Naturában** a Mészáros Attila által festett egyik dioráma háttérképén Réthy Zsigmond látható a messzi távolban. Ezt a részletet megőriztük az utókornak, és a Réthy Zsigmond emlékkiállításban látható.

A **Pro Natura** tárlat kiállításvezető füzet, amely angol nyelven is megjelen.

Néhány mondatban felidézzük ezt a tárlatunkat:

A *Pro Natura* című kiállítás Békés megye élővilágát mutatta be, elsősorban mocsári, pusztai és vízi diorámák segítségével. A kiállításban sok érdekes információ és gazdag képanyag volt megtekinthető a térség növényeiről és állatairól, valamint földtani és geológiai viszonyairól. Földtörténeti múltunk emlékeit, az őslények csontvázait két vitrinben is tanulmányozhatták a látogatók. Ezek közül különösen látványos volt a jégkorszakban itt élt gyapjas orrszarvú koponyája és egy mamut állkapcsa. A természet és az ember harmonikus kapcsolatát mutatta be az alföldi tájra oly jellemző gólyafészkek dioráma, illetve egy pákásztanya rekonstrukciója. A diorámák tudományos értékét fokozta, hogy a bennük bemutatott preparátumok a múzeum saját, nagy értékű, századeleji anyagából származtak. A kiállítás tablói sok érdekes információt és gazdag képanyagot tekinthettek meg a látogatók a térség élőlényeiről, földtani és geológiai viszonyairól és a hajdan élt természettudósainkról. A kiállítás közepén lévő közművelődési terem, a berendezéseivel egy természetbúvár „szentélyének” hangulatát hivatott imitálni – fényképek, preparátumok, trófeák segítségével. A közművelődési munkát audiovizuális eszközök tették még hatékonyabbá, például hazánk madarainak énekét lehetett meghallgatni.

A *Pro Natura* kiállítás néhány részlete: a Körösök vízparti és víz alatti világát bemutató diorámák.

2008–2018 között az alagsorban volt látható a **Bíbickuckó – Bepillantás a Munkácsy Mihály Múzeum természettudományos munkájába és gyűjteményeibe** című kiállítás, melyet az akkor nemrégiben a múzeumba került Deli Tamás és a nyugdíjazása előtt álló Kertész Éva készített el.

Ezt a tárlatot a Deli Tamás által közreadott leírásból ismerhetjük meg:

„A biológiai sokféleség tanulmányozása során felmerülő kérdésekre sokszor nem találunk választ hazánk határain belül. Múzeumunk természettudósai számos távoli országban is folytattak már gyűjtéseket. Az alagsori kiállítóhelyünk folyosóján Expedíciós pillanatképek címmel kevésbé ismert országokban, tájakon (Albánia, Közép-Amerika, Mongólia, Montenegró, Románia, Szahalin szigete) készült fotók által adunk ízelítőt sokszínű világunkról. Az üvegezett tárlókban az ezen országokból származó emléktárgyakat, valamint legfontosabb kutatási eredményeinket, többek között az új felfedezéseinket mutatjuk be. A szemközti falon lévő fotók segítségével Békés megye rovarvilágának néhány fajtát csodálhatjuk meg, ahol kiemelten foglalkozunk a tiszavirággal és az atracélcincérrel.

A **Bíbickuckó** elnevezésű teremben a Munkácsy Múzeumban folyó természettudományos munkák műhelytitkaiba pillanthatunk be, valamint megismerkedhetünk

ezeknek a tevékenységeknek a legfontosabb eredményeivel és a gyűjteményekkel. Az újonnan felfedezett csigafajok és alfajok kerülnek bemutatásra néhány vitrinben. Külön érdekesség az őshonos élő halakkal berendezett nagyméretű akvárium, valamint a megyénkről készített, padlóba épített úrfotó. Új kiállításunk zárásaképpen a látogató maga is kipróbálhatja a csigagyűjtés egyik legfontosabb mozzanatát, a csigahéjak kiválogatását egy talajmintából, majd a megtalált mészvázak beazonosítását mikroszkóp segítségével. A természettudományi kiállításához tartozó különleges hatású háromdimenziós természetfilmet pedig, egy külön erre a célra berendezett vetítőteremben tekinthetjük meg.”

A **Bíbickuckó – Bepillantás a Munkácsy Mihály Múzeum természettudományos munkájába és gyűjteményeibe** című kiállítást felidéző pillanatképek

2018-ban mindkét kiállítás lebontásra került, mivel a múzeum régi és újabb kori épületeit összeépítették, és egy teljesen új koncepció mentén egészen új állandó kiállítás készült el.

2021-től a jelenlegi állandó kiállításunk tekinthető meg, az **„utazás TÉRben és IDŐben” – Békéscsaba az évezredek idővonalán** című, nagyjából 1 000 négyzetmétert felölelő tárlat, melynek az első termét a természettudományi kiállításnak szenteltük. Itt Békéscsaba és tágabb környezete természetföldrajzi viszonyaival ismerkedhet meg a látogató, és a vármegyénkben létező természetes élőhelyek növény- és állatvilágát mutatjuk be számos preparátumon, herbáriumi lapon keresztül és látványos digitális kivetítés formájában. A földtörténeti korokat meg-

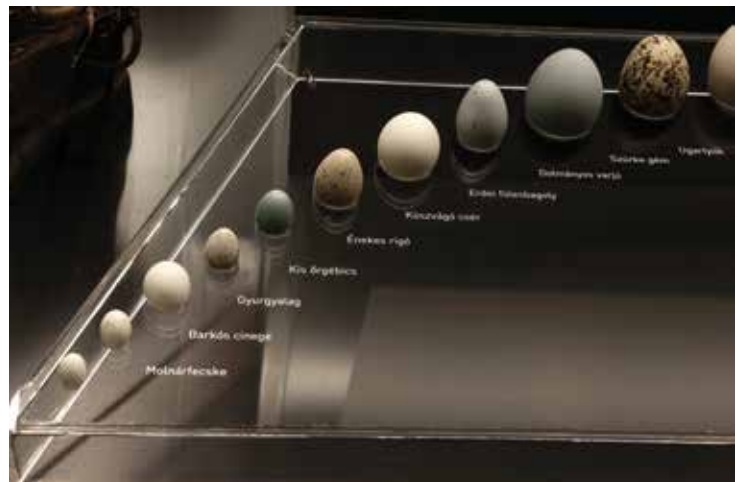
jelenítő ásványokon és fossziliákon keresztül, a jégkorszaki megafauna csontmaradványain át, eljutunk egészen a ma még megmaradt természeti környezetet és a kultúrtáj növényeit és állatait bemutató vitrinekhez. És miután megcsodáltuk természeti környezetünk értékeit, azután tovább haladhatunk a régészeti korokat bemutató tárlatok irányába...

A 2021-ben megnyílt állandó kiállításunk, az **„utazás TÉRben és IDŐben” – Békéscsaba az évezredek idővonalán** című tárlat természettudományi részének fotói

Részletek az állandó kiállitásból

Időszaki természettudományos kiállítások a kezdetektől

(a teljesség igénye nélkül)

1954-ben fogadtuk az első időszaki kiállítást, amely egy méhészeti témájú tárlat volt. Erről a megmaradt néhány fotó csupán annyit árul el, hogy a bemutatási módszer megfelelt az akkori szocialista ideológiától áthatott légkörnek.

1957-ben *Idegen tájak érdekes állatai* címmel a Magyar Természettudományi Múzeum vándorkiállítása volt nálunk egy időre.

1960-ban több időszaki kiállítás is volt, melyet múzeumunk befogadott:

- *Akvarisztikai kiállítás*
- *Darvin emlékkiállítás*
- *Ehető és mérges gombák* című kiállítás

1971-ben ugyancsak több vándorkiállítást fogadott a múzeumunk:

- *A kővé vált ősvilág* című fossziliákat bemutató kiállítás a Magyar Természettudományi Múzeum vándorkiállítása volt
- Az *Öröklődés és változékonyság* című kiállítás ugyancsak a Magyar Természettudományi Múzeum vándorkiállítása volt.

1976-ban *A természetvédelem Békés megyében* címmel végül a Munkácsy Mihály Múzeum megrendezte az első természettudományi témájú önálló időszaki kiállítását, melyet két lelkes önkéntes természettudós: Réthy Zsigmond és dr. Sterbetz István álmodott meg. A kiállítás, amely nagyrészt természetfotókból állott, 1976. július és augusztus hónapjaiban volt látható.

„...a hajdani Sárrét, a Körösök, a Berettyó árterületeinek öröksége olyan természeti értékeket hagyott az utókorra, melynek megőrzése bemutatása megtisztelő, de egyben elkötelező kulturális feladatunk.” írja Sterbetz István a kiállítás kiadványának előszavában.

Ez volt az első természetvédelmi témakörrel foglalkozó kiállítás Békés megyében, amely túllépve az érdekes és értékes fajok bemutatásán, végre összefüggéseiben tárta fel megyénk megőrzendő természeti értékeit. Bemutatta, hogy a fajokat önmagukban nem lehet megőrizni, így a körülöttük levő természeti tájjal együtt kell megvédeni, és védetté nyilvánítani őket.

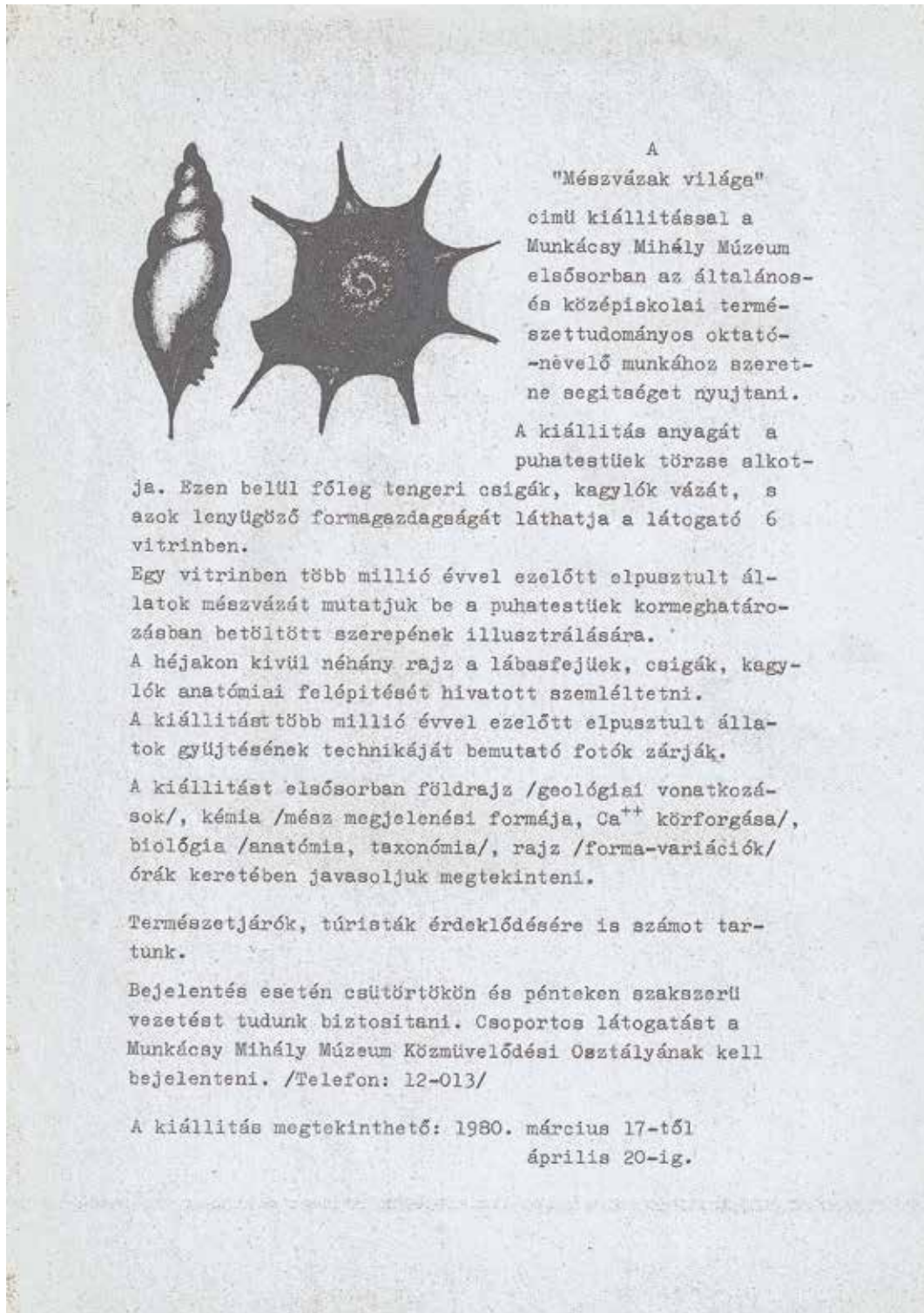
„A természetvédelem művelése mindezek mellett feltétlen megkívánja a társadalmi támogatásnak sokféleképpen megnyilvánuló segítségnyújtását is, hiszen ha a természet nyújtotta szépet és értéket az ember érdekében istápoljuk, ezt csak az emberek szeretete tarthatja meg.” Ez volt a két kiállításrendező ars poetica-ja, és ezt igyekszünk követni azóta is.

Az 1976-os időszaki tárlat kiállításvezető füzeté

1979. szeptember 8-án nyílt meg a természettudományi osztály és a Nagyalföldi Kőolaj- és Földgáztermelő Vállalat közös szervezésében a **Kőolaj- és földgáztermelés, feldolgozás** című kiállítás.

1980-ban, a frissen megalakult természettudományi osztály rendezésében megvalósult a **Mészvázak világa** című első malakológiai témájú kiállításunk, amely március 17. és április 20. között volt látható. A kiállításon szereplő tengeri csigák és kagylók a Mátra Múzeum gyűjteményéből származtak.

A **Mészvázak világa** című kiállítás leírása

1986-ban, február 20. és március 6. között került megrendezésre a nagy Afrika-kutatóról szóló látványos **Gajdács Mátyás emlékkiállítás**. Ezt Réthy Zsigmond szervezte a Gajdács-rokontól ajándékba kapott értékes anyagból, melyet a múzeumunk adattára és történeti tára őriz.

A Gajdács Mátyás születésének 100. évfordulójára szervezett emlékkiállítás meghívója

BÉKÉSCSABAI
MUNKÁCSY MIHÁLY MÚZEUM

GAJDÁCS MÁTYÁS EMLEKKIÁLLÍTÁS

1986. február 20 – március 6.

GAJDÁCS MÁTYÁS (1886–1967)

Ma már csak az öreg csabaiak emlékeznek Gajdács Mátyásra, az afrikai utazóra, az afrikavadászra, azok egy része is csak hallomásból. 1886. február 21-én született Békéscsabán. Az állatok kitömését a szegedi Hering Herta cégnél tanulta meg, majd a budapesti Nemzeti Múzeumba került preparátorként. Egy 1911-ben kínálkozó afrikai expedícióval utazott ki Etiópiába. Kittenberger Kálmán sógora, Kovács Ödön volt az expedíció vezetője, a harmadik tagja pedig szintén csabai: Dörflinger Sándor fényképész. Anyagi problémák miatt a tervezett expedíció nem sikerült, Kovács rövidesen meghalt valahol a Kék-Nilus mocsárvidékén. Dörflinger fényképész műtermet, Gajdács pedig preparátorműhelyt nyitott Addisz-Ababában; mindketten hosszú évtizedekre telepedtek meg, jó hírnevet szerezve a magyar névnek.

Gajdács emlősöket és madarakat preparált, tudatosan gyűjtött és rendszeresen vadászott nemcsak Etiópiában, de Kenyában, Tanganyikában és olyan helyeken, ahova fehér ember rajta kívül nem juthatott el akkoriban: Danakilföldön és Ogandenben is. Szakmailag rendszeresen képezte magát, nagy szakkönyv-

tárat alakított ki magának, mely később a Madártani Intézetbe, illetve a Természettudományi Múzeumba került. E két intézetben nemcsak könyvei, de az egyéb ajándékozott gyűjteményei is elpusztultak a második világháborús bombázáskor. Nagyobb természettudományos gyűjtései az akkori belga közép-afrikai Tervuren múzeumába és a londoni British Múzeumba kerültek. A több mint ötvenéves afrikai tartózkodása alatt rengeteg preparátumot és vadbőrt küldött haza is, Békéscsabára is, ezek nagy része sajnos már elveszett, tönkrement, átalakult... Rengeteg néprajzi tárgyat is hazahozott, ezek a budapesti Néprajzi Múzeumba kerültek.

1961 augusztusában jött végleg haza, újabb gyűjteményekkel. Ez a jókedélyű csabai-afrikai néhány hónap múlva, 1967. február 3-án meghalt. Születésének 100. évfordulója alkalmából a szétszóródott életművének gyűjtemény-morzsáiból a mostani kiállítással szeretnénk megemlékezni róla, s nevét bevezetni abba a köztudatba, mely a helyi alkotókat, kutatókat és gyűjtőket is számon tartja.

RÉTHY ZSIGMOND

1988. szeptember 30-án nyílt meg *A Körös-vidék növényvilága* című kiállítás a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban, melyet Kertész Éva és Réthy Zsigmond rendezett.²⁰³

A megyénk növényvilágát bemutató fotókból álló tárlat kiállításvezető füzet

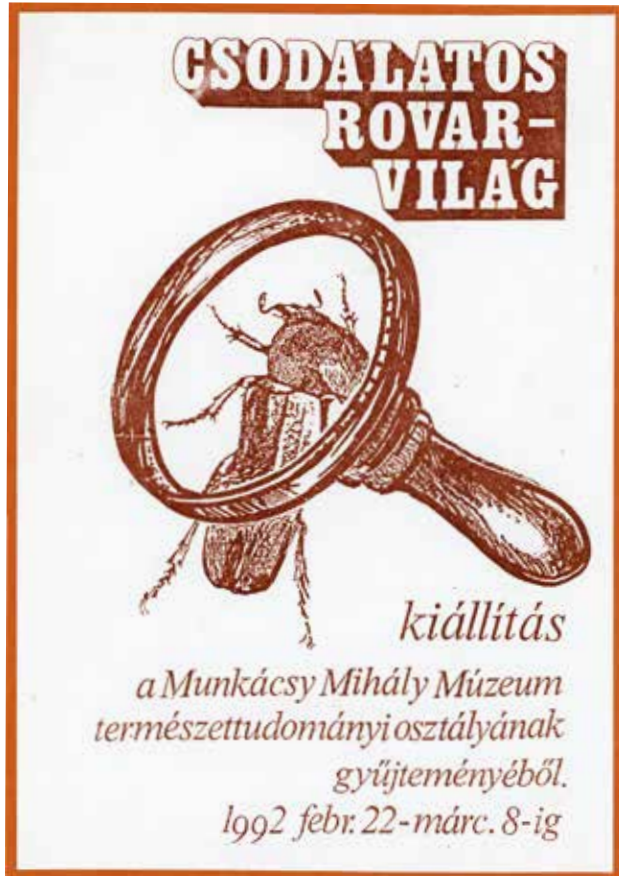
1989. november 24-én nyílt meg a Munkácsy Múzeumban a *Variációk – Tengeri puhatestűek, tüskésbőrűek és virágállatok* című időszaki kiállítás. A kiállítás anyagát Párdy Mihály kunhegyesi gyűjtő kölcsönözte, akinek a gyűjteménye ma is megtekinthető Kunhegyesen a régi patika épületében. A szépen faragott régi gyógyszerertári szekrények kiváló otthont biztosítanak ennek a csodálatos, több tízezer darabból álló gyűjteménynek.

A tengeri puhatestű állatok vázait bemutató kiállítás meghívója

A tengeri csigák, kagylók és más állatok gyönyörű vázait bemutató kiállítás Párdy Mihály, kunhegyesi gyűjtő anyagából valósult meg.

1992. február 22. és március 8. között volt megtekinthető a Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi osztályának gyűjteményéből készült *Csodálatos rovarvilág* című tárlata. Ekkor a Zsilinszky Ádám iskolaigazgató által nemrégiben ajándékozott rovargyűjteményt mutatták be.

A *Csodálatos rovarvilág* című tárlat meghívója

2002-ben A Békéscsaba Városi Ásványgyűjtő Körrel karöltve szervezte meg Domokos Tamás és Kertész Éva az **Ásványkiállítást**, amely során hatalmas érdeklődésre tartottak számot a csodálatosabbnál csodálatosabb ásványok és drágakövek.

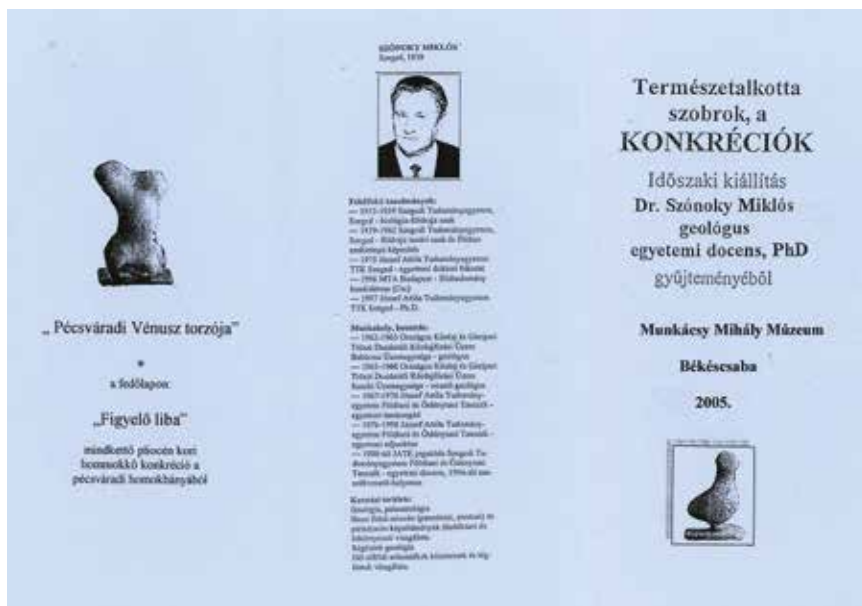
Néhány képeslap is készült a gyönyörű ásványok fotóiból. A képeslapok fotóit Váradi Zoltán készítette.

A csodás **Ásványkiállítás** az ifjúság körében is igen népszerű volt.

2005-ben Szónoky Miklós szegedi geológus professzor saját gyűjteményéből készült a **Természetalkotta szobrok, a Konkreciók** című időszaki kiállítás.

A kiállítás a pliocén kori homokkő konkreciókat, a természet alkotta úgynevezett „lőszbabákat” mutatta be.

2014-ben készült el dr. Bácsmegi Gábor, Pintér Anikó és Deli Tamás rendezésében a **Jégkorszak most!** című kiállításunk, melyhez egy látványos és informatív kiállításvezető füzet is készült.

A kiállításvezető füzetből a mi vidékünk jégkorszaki állatvilágát lehet megismerni.

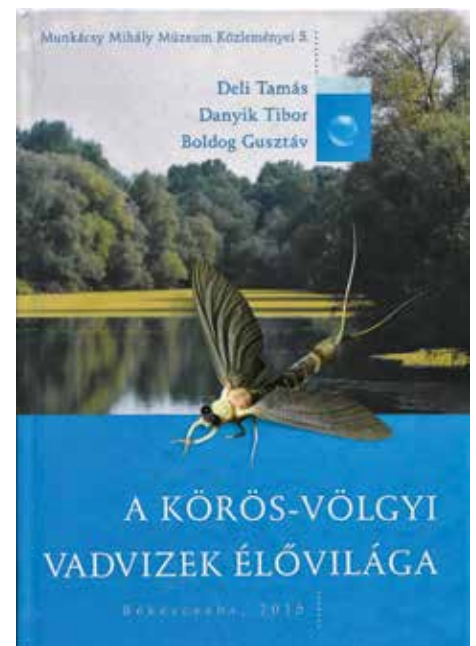

2015. november 27. – 2016. április 10. között volt látható a **Mesélő vizek – az igazi vízipók** című látványos és érdekes, víz alatti világot bemutató kiállítás, melyet Deli Tamás rendezett. Tamás így fogalmazta meg a kiállítás célját: „A kiállítás célja a vízvilág sokszínűségének, a Körösök vízi élővilágának bemutatása élményszerű és játékos, minden korosztály és társadalmi réteg számára befogadható formában. A valóságban a vízilények többsége kicsi, sokuk egészen apró, méretük szinte már sűrölja a szabad szemmel láthatóság határait. Ahhoz, hogy mégis érdekessé, láthatóvá és tanulmányozhatóvá váljanak, felnagyítottuk őket. A látogató a kiállításba lépve a vízipók vagy más néven a bűvárpok víz alatti világában találja magát. A terem központi részét foglalja el a vízipók alkotta 'bűvárharang' 3 m-es és maga a pók közel 1 m-es nagyságban. Hogy a kisebb gyermekek is otthon érezzék magukat Békéscsaba művészeti iskoláinak tanulói által megálmodott és kivitelezett meserajzok teszik befogadhatóbbá vizeink élővilágáról közölt ismereteket. A kiállítás belsőbb részein már az igazi vízi lények bemutatása a cél. Hogy ezek iránt is felkeltsük a gyermekek érdeklődését a makettek mellett a tablókra, molinókra beszerkesztett mesefigurák ezeken az installációkon is sorra megjelennek. A valóság érzékeltetése érdekében az eredeti állatok preparátumai is helyet fognak kapni, a bemutató táblákon pedig az élőlények makro fotóiban gyönyörköd-

hetünk. A tablók és molinók szakmai oldalról mutatják be főszereplőinket. Itt kaphatunk választ sok-sok kérdésre köztük olyan sokakat érdeklő aktualitáskora, mint: *Miért is kell eltűnünk a milliós szűnyograjokat? Mi az a tiszavirág és mi közünk hozzá a Körösök-völgyében? Miért készít bűvárharangot a vízipók, egyáltalán mi az? Mi ez, és hogy került ez az őslényszerű állat egy traktornyomban összegyűlt esővízbe?* A kiállítással kapcsolatban meghirdettek egy rajzpályázatot, és a díjazott művekből egy kamarakiállítást is rendeztek. A kiállításához kiadvány is készült **A Körös-völgyi vadvizek élővilága** címmel.²⁰⁴

A kiállításban megjelenő vízi élővilág kedves alakjai méltán voltak igen népszerűek a gyerekek és a felnőttek körében is.

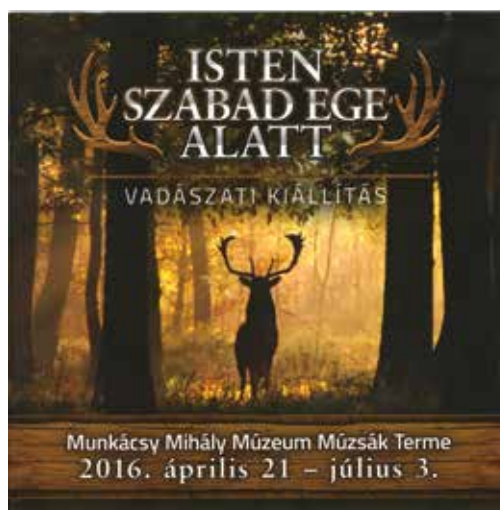

A kiállításához **A Körös-völgyi vadvizek élővilága** címmel készült kiadvány pillanatok alatt elfogyott, és még ma is keresett hiánycikk!

2016-ban egy vadászati kiállítást rendezett a természettudományi osztály **Isten szabad ege alatt – Vadászati kiállítás** címmel. A kiállítás társszervezője a Békés Megyei Vadászszövetség volt. A szervezet tagjai a bemutatott trófeák beszerzésében is segítettek. A kiállítás szervezésében és kivitelezésében Zuberecz Tibor Békés megye fővadásza működött közre, továbbá nagyszerű szakmai tárlatvezetéseket is

tartott a kiállítás során. A kiállításához vadászattörténeti érdekességeket bemutató kiadvány is készült Kocsor János történész és Zuberecz Tibor fővadász szakmai segítségével.

A kiállítás kiadványába a hajdani vadászatokról Kocsor János történész, a jelenkori vadgazdálkodási helyzetről pedig Zuberecz Tibor fővadász irtak beszámolót.

A Békés Megyei Vadászszövetség segítségével szervezett vadászati kiállítás lelke Zuberecz Tibor fővadász volt.

2020-ban került megrendezésre **A mikrovilág csodái** című tablókiállításunk, amely egy nagyszerű természetfotós, Ujvári Zsolt ízellábúakról készült makrofotóira és elbeszéléseire épült. Zsolt nemcsak fotókat tesz közzé a közösségi médiában, hanem érdekes és szerethető meséket is ír, melyek azonban szakmailag kifogástalan tudományos leírásokat adnak ezekről az általa fotózott parányi lényekről. A kiállítás koncepciója az volt, úgy mutassuk be ezeket a fotókat, ahogy a közösségi média felületein megjelennek, vagyis az elbeszélésekkel és a több ezer követői kommentel együtt. Ezért a szerző fotói és meséi mellett a kommentelők véleményei és kérdései is helyet kaptak a tablókon. Így hoztuk át a virtuális világból a kézzelfogható valóságba ezt az élményt. A kiállításához egy ismeretterjesztő füzet is készült, amely bemutatja ezeket a parányi élőlényeket, hogy aki szeretné ilyen módon haza is tudja vinni őket.

A kiállítás tablói egy képernyőt formáltak, ahol bemutatásra került az Ujvári Zsolt által a közösségi médiában megjelenített tartalom.

A *mikrovilág csodái* című kiállításban bemutatott apró élőlényekre leginkább a gyerekek csodálkoztak rá.

... és még a felnőttek is!

A kiállításhoz egy kiadvány is tartozik, amelyben a bemutatott élőlényekről olvashatnak érdekes tudnivalókat.

2022-ben egy méltán népszerű kiállítást kölcsönöztünk a Kunszentmártoni Helytörténeli Múzeumtól **Mézes gondolatok** címmel. A kiállítás a méhek életét, a magyar méhészet múltját és jelenét mutatta be, és a magyar méz kiválóságát hangsúlyozta. Ezt a nagyszerű és igen tartalmas kiállítást igyekeztünk egy kicsit a sajátunkká formálni, és ezért készítettünk saját tablókat a Békés vármegyei méhészet múltjáról. A kiállítás készítésébe bevontuk a helyi méhészeti egyesületeket – a Békéscsaba és Vidéke Méhész Egyesület, a Békés Megyei Göndöcs Benedek Méhész Egyesület –, továbbá a mézskalács készítő kézműveseket is a Békés Megyei Népművészeti Egyesület részéről.

Ettől egy kicsit a miénk is lett ez a kiállítás. Ennek az elgondolásnak a sikerét bizonyítja, hogy az a pár tabló, melyek a helyi méhészet múltjáról szólnak, azóta is állandó vendégek Dobozon, az évente megrendezett **Dobozi Mézes Fesztiválon**. A kiállításához saját kiadvány is készült.

A **Mézes gondolatok** című kiadványunk a méhészet múltjáról, a méhekről és a magyar méz gyógyító erejéről is mesél.

A kiállítás meghívójának első és hátsó oldala Berta Fanni Petra grafikus munkája volt.

A kiállítás hangulata is az aranyló méz színét idézte.

A tárlaton a Békés vármegyei méhészet kezdeteit, Göndöcs Benedek plébánost, a Békés vármegyei méhészet „atyját”, valamint Wilim János méhész-tanítót is bemutattuk.

2023-tól elindítottunk egy olyan kezdeményezést, amelynek a célja, hogy ráirányítsa a figyelmet a természeti környezetünk szépségeire és problémáira egyaránt. A Munkácsy Múzeum meghirdette a **Békés Vármegye Természetfotója** című pályázatot, és a beérkezett alkotásokból saját fotókiállítást hozott létre: **Békés Vármegye Természetfotója 2023** címmel. Az elgondolást siker koronázta, és rengeteg lelkes amatőr fotós küldte be alkotásait hozzánk, mind ifjúsági, mind felnőtt kategóriában. A sorozat azóta is folytatódik, és 2025-ben már a harmadik alkalommal került sor a **Békés Vármegye Természetfotója 2025** című kiállításra.

Ennek folyamánként pedig egy új kiállítással is gazdagodtunk, hiszen a győztesek minden évben saját kiállítási lehetőséget nyernek a díjazás alkalmával. Így jött létre tavaly először a **Győztesek az objektív mögött** címmel egy fotókiállítás, mely nagyszerű alkotásokat mutatott meg a tavalyelőtti győztesek lenscséjén keresztül. A sorozat folytatódik, és lehetőséget teremt a vármegyénkben alkotó természetfotósoknak a megmutatkozásra.

Békéscsaba Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a Munkácsy Mihály Múzeum tisztelettel meghívja

2023. szeptember 14-én, csütörtökön 17.00 órai kezdettel
a **Békés Vármegye Természetfotója 2023**

címmű kiállítás díjátadóval egybekötött megnyitójára a Munkácsy Mihály Múzeum Pátkai Ervin Termébe.

A rendezvény házigazdája: dr. Bácsmegei Gábor múzeumigazgató
Köszöntőt mond: Szarvas Péter, Békéscsaba Megyei Jogú Város polgármestere és dr. Hanyecz Katalin, a Szarvasi Arborétum igazgatója
A kiállítást megnyitja: dr. Tirják László, a Körös-Maros Nemzeti Park igazgatója, a pályázatokat elbíráló zsűri elnöke
A díjakat átadja: Zalai Mihály, a Békés Vármegyei Önkormányzat Közgyűlésének elnöke

A megnyitót követően a zsűri tagjai kerekasztal beszélgetés során megosztják gondolataikat a pályázattal kapcsolatban.

A beszélgetés résztvevői:

- dr. Tirják László, a Körös-Maros Nemzeti Park igazgatója
- dr. Jakab Gusztáv, az ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet egyetemi adjunktusa
- Milyó Pál fotográfus, „Békéscsaba képes történetírója”
- Boldog Gusztáv természetvédelmi szakember
- Imre György fotográfus, vizuálpedagógus

A kiállítás kurátora: Váncsa Mária természettudományos muzeológus

Hiemelt támogatóink:

Munkácsy Mihály Múzeum
5000 Békéscsaba, Széchenyi utca 9.
telefon: +36 66 328 040
web: www.munkacsy.hu
e-mail: mm@munkacsy.hu
Fotólap készítő:
dr. Bácsmegei Gábor múzeumigazgató

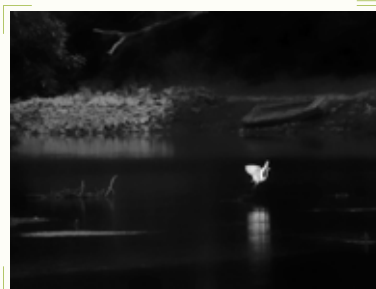
A **Békés Vármegye Természetfotója 2023** című kiállítás meghívója

GYŐZTESEK AZ OBJEKTÍV MÖGÖTT II.

című időszak kiállítás
a Munkácsy Mihály Múzeum
Pátkai Ervin Termében
A „BÉKÉS VÁRMEGYE TERMÉSZETFOTÓJA 2024”
pályázat győztesének önálló tárlata

I. HELYEZETT:
Méhes Miklós
a Művészfotósok
Nemzetközi
Szervezetének
kiváló művésze,
CAPA-díjas
fotóművész
(PPSA, S-IAAP,
AFIAP, A-MAFOSZ,
A-NPS)

II. HELYEZETT: Lustyik Gábor fotográfus

III. HELYEZETT: Flender János fotográfus

A második **Győztesek az objektív mögött**
címmű kiállítás utcai plakátja

2025. 08. 28. – 09. 21.

2023-ban volt egy olyan kiállítást kölcsönöztünk, amely kissé megosztó témája ellenére nagy sikernek örvendett. A *Rejtélyek, sorsok, múmiák* című kiállítást, amely a Vácon feltárt múmiákat, az egykor élt emberek történetét, valamint a múmiák tudományos kutatását mutatta be, a Magyar Természettudományi Múzeumtól kaptuk kölcsön. A kölcsönzött múmiakiállítás anyagát kiegészítettük a váci Tragor Ignác Múzeumban őrzött eredeti anyagokkal, így egy kerek egész történetet tudtunk bemutatni a látogatóknak.

A váci múmiák megtalálásának rejtélyét, a személyes sorsukat, és a világ múmiáinak tudományos kutatását mutatta be a tárlat.

Mondhatjuk, hogy **2024**-ben egy dupla kiállítást mutatunk be a látogatóknak természettudományos témakörben: a **Bolygósztorú – A Naprendszer keletkezése meteoritmintákba rejtve** és **Az ásványok világa** kiállításokat, melyek nagyszerűen kiegészítették egymást. A meteoritokat bemutató tárlatot Szklenár Tamás kutatótól kölcsönöztük, aki saját anyagát hozta el nekünk. Az ásvá-

nyokat pedig a helyi Békéscsaba Városi Ásványgyűjtő Kör tagjai (Gulyás Péter, Hrabovszki Pál és Sipos József) saját ásványgyűjteményük anyagából állították ki. A két kiállítás együtt nagy sikert aratott, mivel mind a tudományos felfedezések és az űrkutatás iránt érdeklődő, mind az ásványok szépségét megcsodáló látogatóink megtalálták a nekik való csemegéket.

A világból érkező meteoritokat, holdközeteket és a föld mélyében rejlő ásványokat bemutató kettős kiállítás jól kiegészítette egymást.

Kiállításaink külső helyszíneken

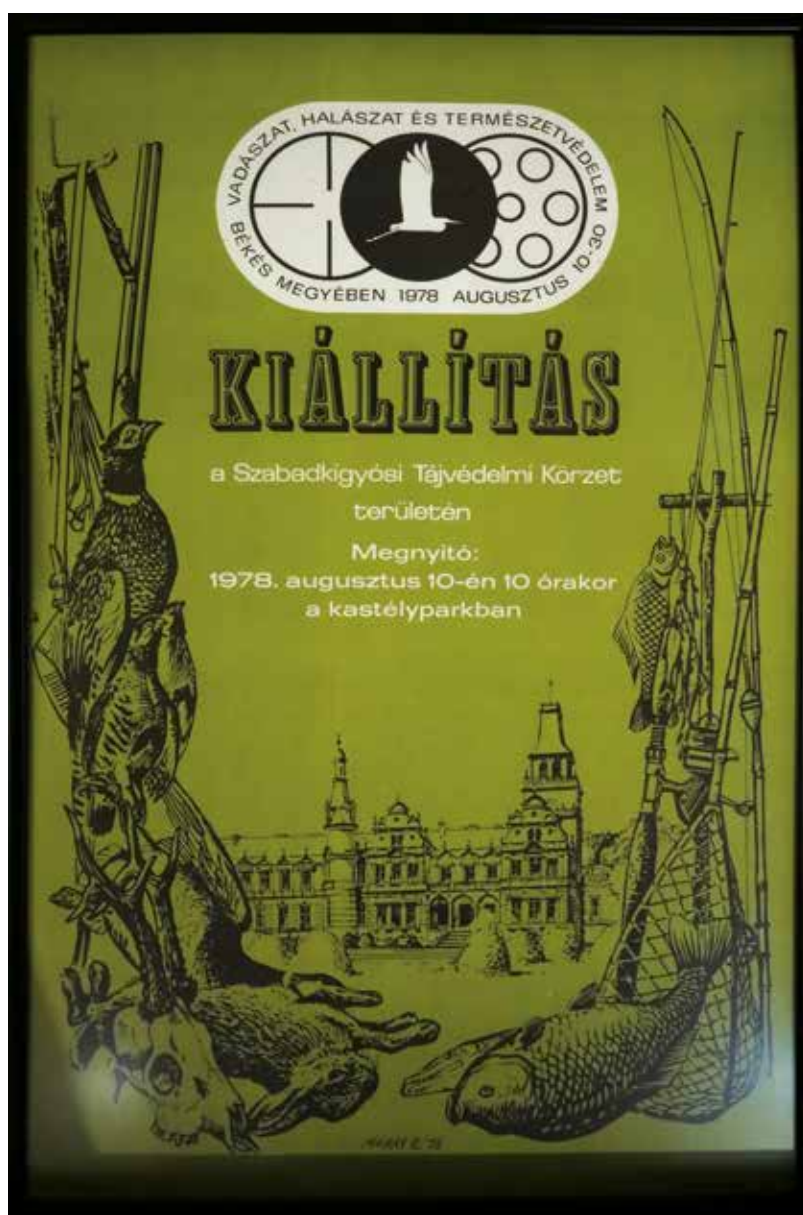
1978. augusztus 10. és 30. között volt a **Vadászat, halászat, horgászat és természetvédelem Békés megyében** című első természettudományi témában megszületett önálló vándorkiállítása a múzeumunknak. Boldog Gusztávtól tudjuk, hogy a *Halászat, Vadászat és Természetvédelem Békés megyében* eredeti címet a szervezés utolsó perceiben erős lobbinyomásra megváltoztatták *Vadászat, Halászat, Horgászat és Természetvédelem Békés megyében* címre. Ebből adódik, hogy a plakátokon a régi formában szerepel, de a különféle kiadványokban már a végző formában jelenik meg a kiállítás címe. Ez a kiállítás külső helyszínen, a Szabadkigyósi Tájvédelmi Körzet területén levő szabadkigyósi kastélyban és kastélyparkban, valamint a település közterein volt látható, rengeteg kísérő rendezvénnyel egyetemben. A MAVOSZ (Magyar Vadászok Országos Szövetsége) 100 éves jubileumának alkalmából szervezték meg, ahol a MAVOSZ Békés megyei Intéző Bizottsága volt a főrendező és a múzeumunk társrendezőként csatlakozott a rendezvénysorozathoz. Réthy Zsigmond, vadászként is csatlakozva, főrendezőként vett részt a programban. Társkiállítók voltak még a Mezőgazdasági Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria is.

A kastély különböző termeiben a következő kiállítási egységek voltak láthatók:

- Vadgazdálkodás Békés megyében
- Halgazdálkodás és horgászat
- Természetvédelem Békés megyében
- Trófeakiállítás
- Fegyvertörténeti kiállítás
- Muray Róbert festményei és plakáttervei
- Ammer Zsuzsa tollképei
- Vadászat- és természetábrázolás (MNG anyaga) a képzőművészetben

A szabadtéri kiállítás területén az alábbiak kerültek megrendezésre: Élővadbemutató, Halászeszközök bemutatója, Szabadidős felszerelések kiállítása, Fotókiállítás pavilonja (Boross László tájképei, valamint „*Ragadozómadarak*” címmel csehszlovák fotóanyag), Fogathajtás a pusztán, Lovaglási lehetőség, Vadászkutyák versenye, Horgászverseny, Lőversenyek. A jól sikerült rendezvénnyel több alkalommal is foglalkozott a napi- és a szakcsajtó, a rádió, a magyar és a csehszlovák televízió. Réthy Zsigmond beszámolója szerint a kiállításokat és rendezvényeket mintegy ötvenezer ember látogatta meg a pár hét alatt.²⁰⁵

„*Nem egy hagyományos kiállítás volt, átmeneti állatkertet építettek, és a fél falu kiállító tér volt. Étterem is nyílt erre az időszakra, a parkoló autók pedig jelentősen akadályozták a forgalmat. Csoda, hogy a falusiak kibírták ezt a három hetet.*” emlékezik vissza Boldog Gusztáv.

A Réthy Zsigmond által Szabadkigyóson megrendezett **Vadászat, halászat, horgászat és természetvédelem Békés megyében** című kiállítás hatalmas siker volt 1978-ban.

1980-ban született meg a békési Jantyik Mátyás Múzeumban az a természettudományi kiállítás, melyet ugyancsak Réthy Zsigmond álmódott meg. **A Körösvölgy madárvilága** című kiállítás az 1979-ben védetté nyilvánított Körösvölgyi Természetvédelmi Terület állatvilágát mutatja be. A tárlat a ma már védett területeken, a folyószabályozások után kialakult természetközeli élőhelyek, a mocsarasodó láposok, mocsárrétek, ártéri galériaerdők, erdős puszták és tölgyes maradványerdők élővilágát idézi és ma is látogatható.

A Körösök völgyének madárvilágát bemutató tárlat még ma is látogatható a békési múzeumban.

A revízió

Ezen kiállítás kapcsán megragadom az alkalmat, hogy bemutassam azt a munkát, mely a muzeológusok egyik törvényben foglalt feladata, hogy a leltárkönyv szerint a gyűjteményben szereplő tárgyakat időről-időre át kell nézni. Meg kell vizsgálni, hogy milyen állapotban van, és hogy egyáltalán megvan-e még az adott tárgy, illetve erről jegyzőkönyvet kell készíteni. Ezt nevezzük revízióknak a muzeológus szakmában. Ezt a revíziózást végeztük el 2023-ban a Békésen levő anyag kapcsán, és ezzel együtt kitakarítottuk, rendbe tettük a teljes kiállítást. Mint kiderült, olyan vitrineket sikerült 1982-ben összeállítani, melyeket csak kiállításépítő szakemberek tudnak szakszerűen szétszedni a megfelelő számmal. Ennek következtében, ehhez az anyaghoz 1982 óta gyakorlatilag senki nem nyúlt hozzá. Ebből mindenki gondolhatja, hogy volt mit „leporolni” a preparátumokról. A restaurátorunk Petrovszki Zoltán, az állományvédelmi szakemberünk Szilágyi Péter, a kiállításrendezőnk Banyár Lajos, a természettudományi gyűjteménykezelőnk Kollárovszky Mihályné Éva segítségével végül sikerült kitakarítani és megfelelően visszaépíteni a kiállítást. Mindenkinek jó szívvel ajánlom, hogy ha Békésen jár, látogassa meg ezt a kiállítást, amely a '80-as évek világát idézve mesél az akkor úttörő természetvédelmi munkáról, melynek vármegyénkben a fő mozgatórugója, a Munkácsy Múzeum egykori természettudományos muzeológusa, Réthy Zsigmond volt.²⁰⁶

A revízióval összekötött takarítás a külső helyszínen levő kiállításban

1989. június 1-15. között a gyomaendrői Honti Műhely-Galéria látta vendégül Kertész Éva kiállítását, **A Körös-vidék növényvilága** című fotókiállítást, ahol a botanikus tudományos előadást is tartott a kiállítás megnyitójának alkalmából.

1991-ben **A Körös-vidék növényvilága** című fotókiállítás a gyulai Erkel Ferenc Múzeum Dürer-termében vendégeskedett, melyet szintén Kertész Éva rendezett. A kiállítás megtekinthető volt március 1. és május 18. között.

1995. szeptember 15-én nyílt meg Sarkadon a Márki Sándor Múzeumban a **Puszták és vizek élővilága** című természettudományi témájú kiállítás, a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága központi múzeuma legújabb preparátumaiból. A kiállítást a Munkácsy Mihály

Múzeum természettudományi osztálya és kiállításrendező csoportja készítette. A kiállításvezetőben Réthy Zsigmond következő gondolatait olvashatjuk: „*A kiállítás szűkebb környezetünk a délkelet Alföld természeti értékeinek megismeréséhez nyújt támpontot gyerekeknek, pedagógusoknak, természetkedvelőknek és mindazoknak, akik megértették, hogy természeti erőforrásaink megőrzése mindannyiunk feladata.*”

A sarkadi Márki Sándor Múzeum
és
a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum

tisztelettel meghívja Önt

1995. szeptember 15-én 14 órára

a

PUSZTÁK ÉS VIZEK ÉLŐVILÁGA

(a Békés Megyei Múzeum legújabb preparátumaiból)

című kiállítás megnyitására.

A kiállítást megnyitja:

DR. CSIZMAZIA GYÖRGY
főiskolai docens

Rendezte:

a Munkácsy Mihály Múzeum Természettudományi
Osztálya és Kiállításrendező csoportja

Tervezett nyitva tartás: 1997-ig.

*Égen a felhő is más itt, mint máshol,
Testvérem-rokonom minden fattya.
Az én földem ez, ha tömérdék holdján
Magamnak nincs egy talpalatja.*

GALYASI MIKLÓS

Szélben hullámzó fűtenger, sárga, lila és kék virágokkal tarkított mezők, csillogó vízű náddal szegélyezett vadvizek, pusztai tölgyesek jellemezhetik azt az egykori pusztai flórát, amely az Alföldön a jégkorszak után alakult ki.

A legendás vadvízország, a mocsárerdők, rétek és puszták megmaradt töredékeit, gazdag élővilágát vette oltalmába a természetvédelem.

A Körösök lágy, nyár közepén már lustán nyújtózó vize, az ezüstösen csillogó partmenti füzesek, a sekély vízű kubikgyödrök és kanyargó holtágak kifogyhatatlan lehetőséget kínálnak a természet harmóniáját keresők és a természetbúvárok számára. Halakban, hüllőkben, kétélűtűkben és madarakban egyaránt gazdag vidék ez ma is.

A Körösök völgyén kívül még jelentős számú védett természeti érték van itt az Alföld délkeleti csücskében. Hatalmas kiterjedésű szikes puszták, jégkorszak utáni időből fennmaradt növényritkaságok, a Kardoskúti Fehértó nemzetközi értékű madárvonulólhelye, ahol különösen ősszel a darvak, vadlibák, récefélék hatalmas tömegei időznek. Dévaványa és Ecségfalva térségében él a legjelentősebb létszámban Európa ritka nagy testű madara, a tűzok.

A kiállítás szűkebb környezetünk a délkelet Alföld természeti értékeinek megismeréséhez nyújt támpontot gyerekeknek, pedagógusoknak természetkedvelőknek és mindazoknak, akik megértették, hogy természeti erőforrásaink megőrzése mindannyiunk feladata.

A Sarkadon megrendezett **Puszták és vizek élővilága** című kiállítás meghívójának külső és belső oldala. A gyönyörűen megrajzolt meghívó Streit Miklós munkája.

1997-ben Réthy Zsigmond ezt írta: „Békés megyében jelenleg Békésen, Sarkadon, Kardoskúton, Dévaványán és Szarvason állnak kisebb-nagyobb természettajzi kiállítások.”

2002-ben Békésszentandrásra készült el egy nagylélegzetű természettudományi kiállítás *Szülőföldünk a Körösök vidéke* címmel, melyet Kertész Éva rendezett.

A békésszentandrásai kiállításban Kertész Éva gyönyörű fotókon keresztül mutatta meg szülőföldünk szépségeit.

2025-ben, egy pályázati forrásnak köszönhetően, lehetőségünk nyílt egy 5 000 főnél kisebb településen kiállítást építeni, ami nem sokszor adatik meg egy muzeológus életében. Ebből született meg Szabadkígyóson, az önkormányzathoz tartozó Svájceráj nevű kiállítóhelyen az **Élet a tanyaudvaron – Az alföldi tanyák világa** című kiállításunk. Már két évvel ezelőtt kölcsönöztük ide a **Mesélő vizek – az igazi vízipók** című kiállításunkat, valamint preparátumokat az itt berendezett **Pusztakiállítás**hoz. Az eredeti kiállítás ötlete Boldog Gusztáv természetvédelmi szakembertől származott, aki fontosnak tartotta, hogy a kiállítóterben a Réthy Zsigmond emlékkiállítás is helyet kapjon. 2023-ban, az akkori elképzelés, hogy egy tanya állatvilágát is bemutassuk anyagi források hiányában nem valósulhatott meg. Most azonban, ennek a pályázatnak köszönhetően, a teljes kiállítást a Munkácsy Múzeum készítette el, Boldog Gusztáv eredeti ötletei szerint. Ezzel olyan álmunkat tudtuk megvalósítani, amely régóta érlelődött. Országosan kevés olyan gyűjtemény van, amely háziállatok preparátumaival rendelkezik, és ez így volt nálunk is. Az 1952-ben nekünk adományozott háziállat preparátumok régen megsemmisültek. Ezért ebből a pályázati forrásból nemcsak egy látványos kiállítást tudtuk megvalósítani, hanem lehetőségünk volt a gerinces gyűjteményünk gyarapítására is. Erre pedig nagyon büszkék vagyunk, hiszen most már számos háziállatunk van nemcsak a leltárkönyvben, de a valóságban is: szürkemarkarha, házibivaly, mangalica, 2 db rackajuh, 2 db kecske, liba, 2 db kacsa, kakas és 2 tyúk, valamint 2 db házigalamb. A kiállításhoz kiadvány is készült, amely a tanyasi élet néprajzi vonatkozásait mutatja be, továbbá innen az ősi magyar háziállatfajtákat is megismerhetjük. Az interaktív eszközökkel kiegészített kiállítás, a visszajelzések szerint, nagyon népszerű a látogatók körében.

A tanyavilág háziállatait bemutató kiállításunk országos szinten egyedülálló, mivel ritka preparátumokat vonultat fel.

Ugyancsak a Svájcraiban látható a Pusztakiállítás, melynek létrejöttéhez segítséget nyújtott a Munkácsy Mihály Múzeum.

Kölcsönadott kiállításaink

A jól sikerült kiállításokat rendszeresen kölcsön szották kérni más múzeumok, kulturális intézmények, ahogyan mi is kölcsönözni szottunk kiállításokat más múzeumoktól. A régebbi kiállítások kölcsönzéseit már nehéz felderíteni, de 2017 óta, mióta tudomásom van róluk, a következő kölcsönadott kiállításaink voltak:

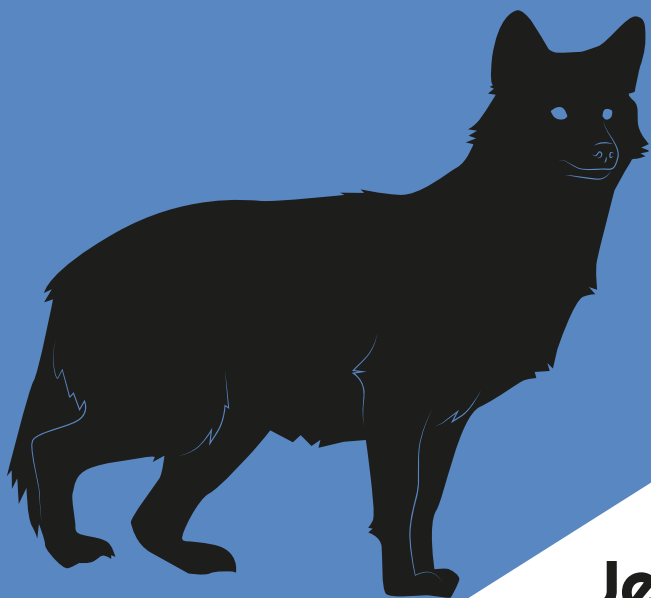
Mesélő vizek – az igazi vízipók című nagyon látványos és érdekes kiállításunk nagyon sok helyszínt megjárta. Vendégeskedett Pécsen, a Janus Pannonius Múzeumban, Tiszaföldváron, a Tiszazugi Földrajzi Múzeumban, Szarvason, a Körös-Maros Nemzeti Park Körösvölgyi Állatparkjában, és a még megmaradt részei, jelenleg Szabadkigyóson, a Svájcraibai nevé kiállítóhelyen fogadják a látogatókat.

A másik nagy sikerű tablókiállításunk **A mikrovilág csodái** is jókora körutat járt be az elmúlt években nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is. Volt Szerencsen a Zempléni Múzeumban, Tiszaföldváron, a Tiszazugi Földrajzi Múzeumban, Szarvason, a Körös-Maros Nemzeti Park Körösvölgyi Állatparkjában, Békés-Dánfokon, az üdülőközpont bemutatótermében, illetve a Collegium Varadinum Egyesület jóvoltából erdélyi helyszíneken: Nagyváradon, Borson, Nagykárolyban, Szatmárnémetiben, Szilágysomlyón és Nagyszalontán. És végül Háromszék központjában a sepsiszentgyörgyi Vadászati Múzeumban zárta a 2025-ös évet.

A **Békés Vármegye Természetfotója** című kiállításunk is évről-évre több helyszínt megjárta: Szarvason, a Körös-Maros Nemzeti Park Körösvölgyi Állatparkjában, Szabadkigyóson a Wenckheim-kastélyban, Békés-Dánfokon pedig az üdülőközpont bemutatótermében találkozhattak a természetfotóinkkal a látogatók.

Egy-egy kiállítás elkészítése hatalmas munkát, iszonyú erőfeszítést és sok anyagi forrást igényel, és ezek után még mindig ott a kérdés, hogy hogyan fogadják a látogatók. Lgyekszünk mindent beleadni, ami csak tőlünk telik a minőségi kivitelezésbe, majd a reklámozásba, hogy a látogató tudjon róla, és amikor megnézi elégedett legyen.

A muzeológusoknak és a múzeumi szakembereknek – a tudományos munkán túl – ez az egyik feladata. Azután jön a megnyitó, a látogatóktól érkező visszajelzések és végül a finisszáz, vagyis a tárlat vége. És ekkor megszakad a szívünk, minden kiállítás bontásába belehalunk kicsit. Ezért öröm számunkra, amikor egy kiállítás állandó, eleve legalább 10-20 évre tervezzük, vagy ha időszaki kiállítás, akkor legalább vándoroltatható, tehát vándorkiállítás formájában tovább él. Ilyenkor mi muzeológusok is újra feláradunk, és boldogan mutatjuk be ismét, hogy milyen érdekes és értékes a világunk, a minket körülvevő természet. Hát kérem, hogy így fogadják a munkánkat, melyet szívvel-lélekkel teszünk Önök elé.

18

Jelenlegi történések Új, kiegészítő gyűjteményi részek

Az új időszak talán akkor indult, amikor Deli Tamás korábbi munkatárs távozása után, 2017-ben e kötet szerzője, Vánicsa Klára ökológus vette át a természettudományos muzeológusi feladatokat. Az ekkor már a Tudományos-muzeológiai Osztály keretei között működő természettudományi szakág egy muzeológussal és egy régészeti és természettudományi gyűjteményt is felügyelő gyűjteménykezelővel végezte a szakmai munkát. 2017 májusában, amikor az új munkatárs a múzeum kötelékébe került, már döntés volt arról, hogy a lassan 20 éve fennálló *Pro Natura* és a közel 10 éve megszületett *Bibickuckó* kiállításokat egy teljesen új, minden szakágra kiterjedő állandó kiállítás váltja fel. Teljes átalakítás történt tehát a kiállítások terén a múzeum két épületszárnyának összeépítése után. Az 1978-ban átadott épületrészt érintő átépítési munkálatok miatt, a korábban itt helyet kapó természettudományi raktár anyagának költöztetését is meg kellett oldani. Egy frissen odakerült muzeológus számára ez kemény feladata volt. Bár 2001–2002-ben rövid ideig tartó egyetemi szakmai gyakorlaton valamelyest megismertem a gyűjteményt, volt szerencsém belelátni ennek struktúrájába, a teljes gyűjtemény költöztetésének feladata igazi mélyvíz volt. Hát muszáj volt megtanulni úszni!

Utólag ez hálás feladatnak bizonyult, hiszen ilyen módon alkalmam volt behatóan megismerni a teljes gyűjteményi anyagot, miközben levezényeltem a költöztetést. Az akkor közel 22 000 tételnyi csigaházat tartalmazó fiolától kezdve, a 100 évnél is idősebb, érzékeny madárpreparátumok csomagolásán és szállításán keresztül, a rovardobozok és a trófeák, valamint a különösen törekeny madártojások költöztetésének megszervezése és felügyelete nem volt egyszerű feladat. De a kedves és segítőkész muzeológus, gyűjteménykezelő és teremőr kollégák segítségével sikeresen átkerült a gyűjtemény a Kétegyházi úti raktárba, ahol megfelelően nagy helyet tudunk biztosítani a teljes anyag számára. Időnként, például a *Múzeumok Őszi Fesztiválja* keretében szervezünk biciklis raktárlátogatást, ahol megmutatjuk a természettudományi gyűjteményünket és az itt kialakított látványraktárunkat a látogatóknak. A továbbiakban is készülünk még ilyen izgalmas kalandozásokra, melyekre mindig van igény.

A „raktáres” különleges élményt nyújt, hiszen a gyűjteményünk rejtélyes világába pillanthatnak be a látogatók.

Az eddig bemutatott történeteken túl 2017 óta is bőven vannak izgalmas dolgok a gyűjteménygyarapítás terén. Erről szólunk a továbbiakban kicsit részletesebben, hogy megismerjenek néhány igazán különleges gyűjteményi részt, és olyan személyeket, akik manapság is lelkesen vesznek részt a gyűjteményünk fejlesztésében.

Vadászat a halhatatlanságra

Amikor 2020-ban terveztük az új állandó kiállításunkat, rá kellett döbbernünk, hogy emlős preparátum, főleg nagyobb méretű, alig van a gyűjteményben. Szerettük volna bemutatni vármegyénk állatvilágát a madarakon túl is, ezért szükségünk lett volna: özre, rókára, vaddisznóra, borzra, sakálra, mezei nyúlra, stb. Egy szerencsés véletlen folytán sikerült pályázati forrást találni ezek beszerzésére, és ekkor indult meg a keresés, hogy ki és hol „gyárt” a közelben emlős preparátumokat. Egyetlen vadászismerősünk volt akkor, Illin József, aki Zuberecz Tiborhoz irányított: „Tibi mindent elintézt!” felkiáltással. Zuberecz Tibor, Békés vármegye fővadásza, aki az Országos Magyar Vadászkamara Békés Vármegyei Területi Szervezetének elnökhelyettese, azonnal segített megtalálni Sipos Gyula preparátort. Neki köszönhetően kerültek a kiállításunkba az első, már modern technikával készített emlős preparátumok. A vadászkamara az „alapanyag” beszerzésében is segített, amelyért nagyon hálásak vagyunk és leszünk mindig. Így indult meg egy évek óta tartó együttműködés mind a Vadászkamarával, mind pedig Sipos Gyula preparátorral, melynek köszönhetően jelentősen bővült gyűjteményünk gerinces preparátumainak a száma. Azóta már számos fajjal gyarapodtunk: őzbak és suta (*Capreolus capreolus*), vaddisznó (*Sus scrofa*), aranysakál (*Canis aureus*), vörös róka (*Vulpes vulpes*), borz (*Meles meles*), mezei nyúl (*Lepus europeus*) és nyest (*Martes foina*). 2021-ben újabb pályázati forrásnak köszönhetően, az emlősök mellett sikerült pár madárpreparátumot is beszerezni a vadászható fajok közül, úgy mint: fogoly (*Perdix perdix*), fácán (*Phasianus colchicus*), királyfácán (*Syrmaticus reevesii*), erdei szalonka (*Scolopax rusticola*) és nyári lúd (*Anser anser*). 2024-ben pedig borz (*Meles meles*), fácán (*Phasianus colchicus*) és vaddisznó (*Sus scrofa*) preparátummal gazdagodott a gyűjteményünk.

Nyári lúd (*Anser anser*)

Erdei szalonka (*Scolopax rusticola*)

Fogoly (*Perdix perdix*)

Királyfácán (*Syrmaticus reevesii*)

Aranysakál (*Canis aureus*)

Őzsuta (*Capreolus capreolus*)

Nyest (*Martes foina*)

Vaddisznó (*Sus scrofa*)

Új preparátumaink, melyeket pályázati forrásból sikerült beszereznünk.

A vadász kamarával ápolt jó kapcsolatnak köszönhetően egy új gyűjteményi anyag is kezdett körvonalazódni. Egy vadászati versenyre kértek madártojásokat a múzeum gyűjteményéből, melyeket fel kellett ismerjenek a versenyzők. Amikor elkísértem a múzeum gyűjteményébe tartozó tojásokat a helyszínre, akkor láttam, hogy vadászoknak az is feladatuk, hogy a különböző vadfajokat a koponyájuk alapján felismerjék. Ekkor jött az ötlet, hogy a múzeumnak is lehetne koponyagyűjteménye, és így kezdődött el ezek gyűjtése. Itt ismételtén Zuberecz Tibor Békés vármegye fővadásza segített, továbbá Farkas Csabának, vadászati szakfelügyelőnek is köszönhetjük a koponyagyűjteményünk gyarapodását. Mindketten önzetlenül, ajándékozással gyarapították ezt a gyűjteményi részt. Farkas Csaba vadászati szakfelügyelő a koponyákon kívül még őz (*Capreolus capreolus*), dâmvad (*Dama dama*) és muflon (*Ovis gmelini*) trófeát is adományozott a múzeumunk részére. Így ez a gyűjteményi rész is gyarapodott az elmúlt években.

A nemrég elindított koponyagyűjteményünk első darabjai – borz, aransakál és nutria koponyája

A vadászati kamara meghívására 2023-ban részt vehettem a Békés vármegyében megtartott Nimród Vadászújság Fórumán, melyet az Országos Magyar Vadászkamara Békés Vármegyei Területi Szervezetével közösen szerveztek meg. Felkérésre előadást is tartottam, melynek a **Vadászat a halhatatlanságra** címet adtam. Az előadás célja az volt, hogy felhívja a vadászközönség figyelmét azokra a nagy vadászeloődökre, akik korábban valamilyen módon támogatták a gyűjteményünk létrejöttét. Azt az üzenetet szerettem volna eljuttatni a nagyszámú érdeklődő közönségnek, hogy a vadászat célja lehet egy múzeum gyűjteményének a fejlesztése is, hiszen a korábbi ajándékozók nagyrészt vadászemberek vagy vadászokkal kapcsolatban álló preparátorok voltak, már az 1900-as évek elejétől. Mivel az ajándékozók bekerülnek a leltárkönyvünk lapjaira, így ilyen módon lehet „vadászni a halhatatlanságra”.

Úgy tűnik, a terv sikerült, hiszen a gyűjteményünk ezen része azóta is gyarapszik!

Az első új preparátumunk 2020-ban egy aransakál volt, amely Zuberecz Tibor vadász ajándékeként került a gyűjteményünkbe.

Az aransakál (*Canis aureus*)

Újra itt él közöttünk a középkorban toportyánféreg, nádi farkas vagy réti kutyó néven ismert ragadozó. Az aransakál a farkas szubtrópusi - trópusi megfelelője. A kutyafélék családjába tartozó faj a farkasnál kisebb, a róknál kicsit nagyobb, 10 kilogramm körüli ragadozó. Magyarországon gyakori volt a 19-20. században, viszont a túlvadászat és az élőhelyének fokozatos eltűnése miatt a 20. századra kihalt. Azonban az 1990-es években újra megjelent a déli megyékben, feltételezések szerint az akkori Jugoszláviában zajló háború következtében, és azóta egyre nagyobb ütemben foglalja vissza egykori élőhelyét.

Néha egzotikus állatok is bekerülnek a gyűjteményünkbe, mint például egy amerikai alligátor (*Alligator mississippiensis*) vagy egy kilencöves tatu (*Dasypus novemcinctus*).

Varázslatos ásványok és kőzetek

Az ásvány- és kőzetgyűjteményünk kialakulása Domokos Tamáshoz és feleségéhez, dr. Domokosné Megyesi Éva nevéhez köthető. Családi kirándulásaik, gyűjtőútjaik alkalmával különböző kőzeteket és ásványokat hoztak a gyűjteménybe. Ezen kívül 1985-ben ajándékozás révén újabb ásványokhoz jutottunk, melyeket Nagy Károly, Gyöngyösorosziból és Encsy György, Tállyáról adott a múzeumnak. Ekkor összesen 66 darab ásvánnyal bővült a gyűjteményünk.²⁰⁷ Az ásványok és kőzetek gyűjtése Domokos Tamás részéről egy idő után abbamaradt, mivel teljes mértékben a malakológiai gyűjtéseknek szentelte magát.

A gyűjtemény fejlesztése 2022-től kezdődött el újra, amikor ismét ajándékozás révén jutottunk új kőzetekhez. Petrovszkiné Bencsik Márta adott a múzeumnak

32 darab Magyarországon gyűjtött kőzetet. 2023-ban pedig a Magyar Minerofil Társaság Békéscsaba Városi Ásványgyűjtők Köre jóvoltából kaptunk 12 darab igen értékes és látványos, külföldön gyűjtött ásványt. Mind a kőzeteket, mind az ásványokat a 2024-ben megnyílt **Mindig van új a nap alatt** című, új szerzeményeinket felvonultató kiállításon bemutattuk be a nagyközönségnek.²⁰⁸

Az ajándékba kapott kőzetek és ásványok.

207 Domokos Tamás: A békéscsabai múzeum malakológiai gyűjteményének kialakulásáról. In: Natura Bekesiensis 3. szám, Békéscsaba, 1996., pp. 29–36.

208 Mindig van új a nap alatt – A Munkácsy Mihály Múzeum új szerzeményei. Kiállításvezető füzet, Békéscsaba, 2024., pp. 5.

A nemrégben megvásárolt különleges ásványgyűjtemény látványos darabokat tartalmaz.

A tavalyi évben egy sikeres pályázatnak köszönhetően egy nagy volumenű fejlesztést tudunk megvalósítani ebben a gyűjteményi részben. Több mint 510 darab ásvánnyal bővült a gyűjteményünk, amelyek többsége Magyarországról, mégpedig 95 százalékban Gyöngyösoroszi, Károly-táró bányájából származik. Mivel ma már ez a bánya nem működik, és innen gyűjteni nem lehet, így ezen ásványok értéke még nagyobb.²⁰⁹ Az új gyűjteményi részt Benus Ferencnek, a régészeti szakágon dolgozó kollégánknak köszönhetjük, aki az ásványokban is jártas, és segítette az anyag megvásárlását. A gyűjtemény nagyrészt kalcitokat tartalmaz, de vannak ametisztek, kvarcok, szfaleritek, piritek, galenitek is szép számmal közte. Néhány különlegesség, mint pl. markazit és fluorit is található az anyagban. Az ásványok mellett pedig pár őskövület is bekerült a gyűjteménybe ezzel az adománnyal: ammoniteszek, trilobita, tengeri lilium, stb.

Így jelenleg az ásvány- és kőzetgyűjteményünk megközelítőleg 1 000 darabosra bővült.

²⁰⁹ Az ásványok értékének megbecsülésében segítségemre volt Gulyás Péter, a Békéscsaba Városi Ásványgyűjtő Kör titkára, akinek ezúttal is hálás köszönetemet fejezem ki!

A „Kárpátok sárkánya”

Igen értékes gyarapodásunk volt 2024-ben az őskövület gyűjteményünkben is. Gallé Zsoltnak köszönhetően ammoniteszek, nummuliteszek, tengerisün, valamint barlangi medve csontok kerültek hozzánk. Ezek a leletek hazánk barlangjaiból az 1980-as években gyűjtött fossziliák. A barlangi medve csontleletek igen ritkák és éppen ezért értékesek. A hozzánk bekerült medvecsontok a bükki Kőlyuk-barlangból származnak. Itt ragadom meg az alkalmat, hogy meséljek kicsit a „Kárpátok sárkányáról”.

1672-ben Johannes Patersonius eperjesi katonaoorvos olyan csontokról tudósított, melyeket a parasztok és pásztorok gyűjtöttek a környékbéli barlangokban, és melyek szerinte sárkányoktól származnak. A Kárpátok sárkányának koponyáját elsőként ő rajzolta le, és ez a lipcsei akadémia folyóiratában meg is jelent 1673-ban. A mai szakemberek számára azonban egyértelmű, hogy ez egy barlangi medve koponyájának a rajza volt. Rengeteg barlangi medve lelet bukkant fel az évszázadok során, melyről a 15–18. század embere azt hitte, hogy sárkányoktól származnak. Sőt, volt, aki a sárkányt is látta kirepülni a barlangjából. A barlangokból gyűjtött csontoknak gyógyító erőt is tulajdonítottak, ezért „nyavalyatörés” ellen, jó pénzért árulták.

A magyar sárkány elképzelt rajza Johannes Patersonius (1615–1675) – más néven: Hain János – porosz származású eperjesi katonaoorvos tollából

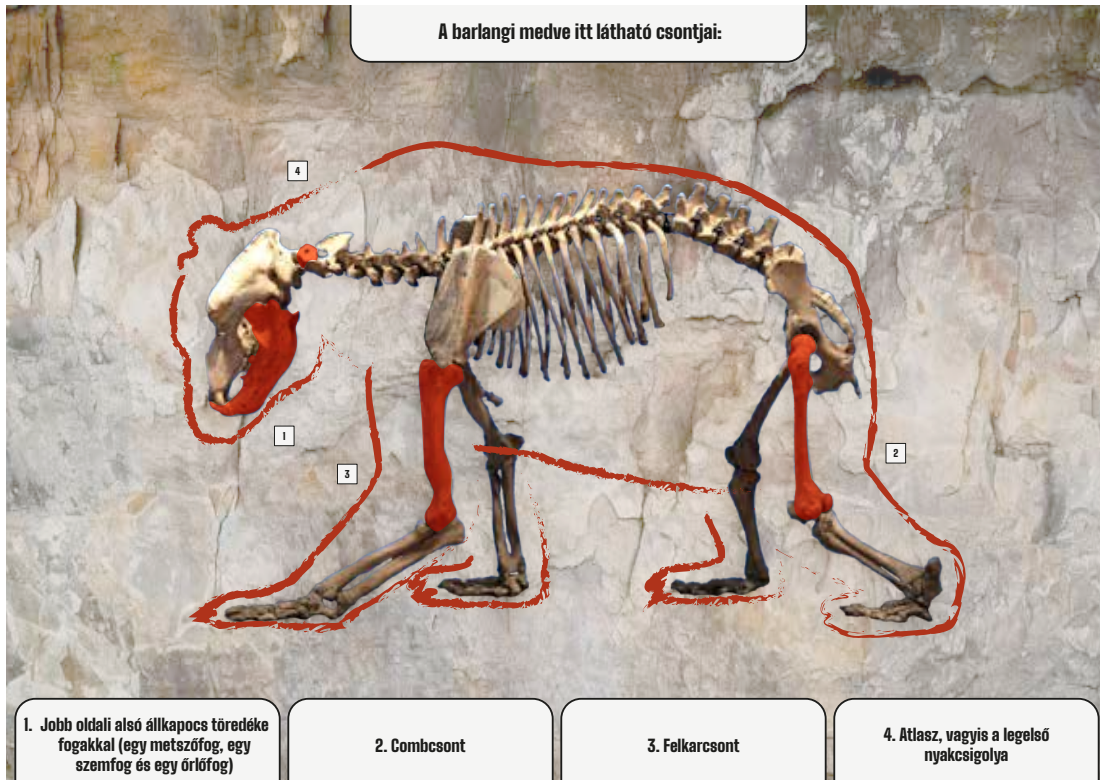

A barlangi medve (*Ursus spelaeus*)

A barlangi medve a pleisztocén idején egész Európa területén elterjedt volt. A faj körülbelül 300 000 évvel ezelőtt jelenhetett meg, és az utolsó eljegesedés idején halt ki. Testfelépítése, életmódja hasonló lehetett a mai barna medvékhez, azonban testhossza meghaladta a két métert, marmagassága a 1,5 métert, testtömege pedig 500–700 kg között mozgott. A jégkorszaki hideg miatt viszont sokkal több időt töltött barlangokban, innen is ered a latin neve: spelaeus = barlangi. Az ugyancsak barlangokban élő jégkorszaki ember számára félelmetes ellenség lehetett. A leletek tanulsága szerint ősünk gyakran megküzdöttek vele. Európa-szerte sok barlangból kerültek elő medvekultuszra utaló nyomok. A bükki Kőlyuk-barlangban például három, egymás mellett szabályosan elrendezett koponyát találtak. Az átfúrt medvefogakat az ősemberek ékszerként viselték.

A barlangi medve itt látható csontjai:

1. Jobb oldali alsó állkapocs töredéke fogakkal (egy metszőfog, egy szemfog és egy őrlőfog)

2. Combcsont

3. Felkarcsont

4. Atlasz, vagyis a legelső nyakcsigolya

A barlangi medve (*Ursus spelaeus*) csontjai, melyekről régen azt gondolták, hogy a „Kárpátok sárkányától” származnak.

A madárfészkek titkai

Egy másik érdekes anyagunk a madarak fészkeinek gyűjteménye, amely kapcsán jobban megismerhetjük a madarak költési szokásait, a fiókák nevelését és életmódját. Korábban is begyűjtöttek pár fészket a muzeológusok, de nagy része nem került leltározásra, és így a gyűjtési körülményeiről semmit nem tudunk. Amikor az állandó kiállításunk épült, akkor derült ki, hogy egy-egy fészkek is színesítheti a kiállítást. Rengeteg olyan viselkedési forma van, mely a madarak költési szokásaihoz kötődik, de nagyon keveset tudunk róla. Azt is kevesen tudják például, hogy egy madárfészkek addig a madárpár és a fiókák otthona, míg a költés és a fiókanevelés tart. Utána elhagyják azt, de általában a következő költéskor ismét használatba veszik. Régebben a vidéken felnövő és a természetben kóborló gyerekek kedvelt szokása volt, hogy kirabolták a madárfészkeket. Ma már tudjuk, hogy a madárfajok többsége védett, és költési időszakban a fészkeket sem szabad bolygatni, hiszen az a költés sikerességét akadályozza. Nagyon fontos ezt figyelembe venni, amikor egy fát készülünk kivágni, hiszen lehet, hogy egy madár fészkealját tesszük tönkre, vagy ellehetetlenítjük a következő generáció felnevelését.

És miért vannak olyan fiókák, melyek már akkor elhagyják a fészket, mikor még repülni sem tudnak? Vannak olyan vélemények, hogy ilyen módon próbálják megakadályozni, hogy egy ragadozó rátaláljon a fészkekre, és az összes fiókát egyszerre elpusztítsa. Azonban a szakember szerint egyszerűen csak már nem férnek el a

fészkekben, ahogy egyre nagyobbra nőnek. A fiókák miután kiugrálnak a fészkekből, elbújnak különböző helyekre, de soha nem együtt, hanem külön-külön. Ilyenkor gyakran előfordul, hogy jó szándékú emberek a gyámoltalannak és elhagyottnak tűnő fiókákat megfogják, hazaviszik, nehogy elpusztuljanak. Erre azonban semmi szükség, ugyanis jelzőhangok alapján az öreg madarak a fészket elhagyó fiatalokat könnyedén megtalálják, és teljes kifejülésükig etetik őket. Tehát nem szabad hazavinni az „elhagyott”, de egészséges kismadarakat, mert azzal csak ártunk nekik. Ha segíteni akarunk, inkább tereljük be egy sűrű bokros helyre, és hagyjuk magukra, mert a szüleik értük jönnek!²¹⁰

Az állandó kiállításunkba beépített függő-cinege (*Remiz pendulinus*) fészkek, amely olyan akár egy műalkotás.

A raktárunkban maradt, puha függőcinege fészkekre is nagyon vigyázunk. Régen, a pákászok világában ezeket gyerekcipőnek, kesztyűnek is használták.

A feketerigó fészekbe beleszótt angyalhaj (karácsonyfadisz), cipőfűző, nylonmadzag pedig a faj megváltozott szokásairól és a velünk való együttéléséről mesél. Ilyen érdekességekre lehet rávilágítani egy-egy fészek kiállításban való bemutatása kapcsán. Ezért kezdtük el gyűjteni a különböző madarak elhagyott, leesett, már nem használt fészkeit. Jelenleg a gyűjteményünkben van: rigó, barázdabillegető, függőcinege, örvös galamb fészek. Es továbbra is gyűjtjük őket, de csakis akkor, ha leesve, már elhagyva találjuk!

A gyűjteményünkbe bekerült madárfészkek, amelyekbe az „alkotók” már minden mesterséges anyagot beépítenek, amit maguk körül találnak, mint pl. cipőfűző, nylon madzag, angyalhaj, stb.

...vagy akár egy elhagyott cipőbe is készülhet a fészek.

Háziállataink a Wenckheim-birtokon, a Svájcrajban

Végül az utolsó nagy gyarapodásunk, amely a 2025-ös évben történt a háziállat preparátumok beszerzése volt. Erről már tettünk említést korábban, a külső helyszíneken elkészült kiállításainkat bemutató részben. Pályázati forrásból sikerült olyan háziállatokat preparáltatni, melyek országosan is igen ritkának számítanak múzeumi gyűjteményekben. Ilyen módon nemcsak egy látványos kiállítást tudtunk megvalósítani, hanem lehetőségünk volt a gerinces gyűjteményünk gyarapítására is, így most már a leltárkönyvünkben szerepel: 1 db magyar szürke szarvasmarha, 1 db házi bivaly, 1 db mangalica, 2 db rackajuh, 2 db kecske, liba, 2 db kacsa, 1 db kakas és 2 tyúk, valamint 2 db házizigalamb preparátumunk is. Ez a fejlesztés nagy előrelépés a gyűjteményünk életében, és a megfelelő körülmények biztosításával igyekszünk vigyázni az új szerzeményeinkre, hátha ők is megélik a 120 éves kort, mint elődeik. Amennyiben látni szeretné őket a kedves látogató, úgy várjuk az egykori szabadkigyósi Wenckheim-birtokon levő Svájcraj nevű kiállítóhelyen.

A frissen beszerzett háziállat preparátumaink megtalálták a helyüket a szabadkígyósi egykori Wenckheim birtokon levő Svájceráj nevű kiállítóhelyen.

„A múzeum és a muzeológus feladata a kulturális javak meghatározott rendszer szerinti folyamatos gyűjtése, nyilvántartása, megőrzése és restaurálása, valamint tudományos feldolgozása és kiállításokon való bemutatása.”

Ez a hivatalos meghatározása egy muzeológus munkájának, és ennek igyekszünk megfelelni napról napra a múzeumi feladatok végzése során. Ez az elv vezérelte nagy elődeinket is, ahogy az előző részekben bemutattuk, és ebből a napi munkából jött létre ez a csodálatos gyűjtemény, melyre igazán büszke lehet minden csabai polgár. Igyekeztünk megmutatni, hogy hogyan alakult a gyűjteményünk sorsa, hogyan fejlődött és gyarapodott az elmúlt időszakban. A természettudományi gyűjtemény történetét olvasva is látható, hogy a gyűjtés sokszor személyes kapcsolatokon múlik, ismeretségeken, szakmai együttműködéseken vagy a véletlenen. Márpedig véletlenek nincsenek! Kérem, jöjjenek gyakran a múzeumba, és vegyenek részt ebben a több mint 120 éve tartó történetben, melynek az Önök felmenői is fontos szereplői voltak egykor, és reméljük, hogy Önök is azok lesznek most és a jövőben!

Összefoglaló

A Munkácsy Mihály Múzeum XII. évkönyve *Nagy elődök nyomában – Természettudományi gyűjteményünk története és rejtelmei* címen az „Ami csabai...” sorozat kiadványaként jelent meg.

A kötet egy összefoglaló munka a múzeumunkban levő természettudományi gyűjtemény kialakulásának történetéről. Rövid beszámoló arról, hogy az elmúlt nagyjából százhuszonöt év alatt hány ember munkája és fáradozása kellett ahhoz, hogy Békéscsaba polgárait ma büszkeséggel tölthesse el, hogy ilyen értékekkel rendelkező múzeum van a városukban.

A történet az 1890-es évek végén kezdődik, amikor néhányan a város társadalmának akkori vezetői közül nekiláttak egy régen dédelgetett álom megvalósításának, hogy Békéscsabának saját, önálló múzeuma legyen. Szólunk a kezdeti lelkes gyűjtőmunkáról, arról, hogy kik voltak az akkori természetrajzi tárunk első „őrei”, adományozói és gyűjtői. Azokról is megemlékezünk, akik verejtékes munkával, éjt nappallá téve katalogizálták, gondozták a gyűjteményt, és megrendezték az első kiállításokat, hogy a város polgárai gyönyörködhesse bennük. A múzeumi épület felépítésével kapcsolatos nehézségeket is bemutatjuk, azoknak a személyeknek az erőfeszítéseit, akiknek köszönhetjük, hogy az akkori Közművelődés Háza, amely most a Munkácsy Mihály Múzeum, végül létrejött. Azt a szomorú időszakot is feltárjuk, amikor a világháborúknak, majd a politikailag zavaros éveknek köszönhetően az első gyűjteményi anyagunk egy része az enyészeté lett, és muzeológus nélkül maradt a természetrajzi tárunk. Azonban akkor is voltak olyan emberek, akik rendbe tették a gyűjtemény megmaradt részét, és olyanok is, akik adományokkal gyarapították azt. Majd egy több mint 25 éves mély álom után a gyűjteményünk feltámadt a hamvaiból, mint egy fönixmadár, és az 1980-as évektől újra szárnyra kapva már megállíthatatlannak bizonyult a fejlesztése. Ekkor indult meg az a kutató- és gyűjtőmunka, melynek eredményeképpen megszületett a mai csodálatos gyűjteményünk jelentős része. Ez csupán pár embernek volt köszönhető, akik a nehézségekkel megküzdve, a legyőzhetetlennek tűnő akadályoktól meg nem rettenve bebizonyították, hogy Békés vármegyében is van kutatni való természeti érték, van megőrzendő és védendő természeti táj és sokezer a múzeum természettudományi gyűjteményébe való tárgy.

Fontosnak tartottuk bemutatni azokat a személyeket is, akik, ha nem is voltak a múzeum alkalmazásában, mégis a kezdetektől részesei voltak a természettudományos munkának a vármegyében, és hozzájárultak a gyűjtemény létrejöttéhez, fejlesztéséhez mint preparátor, gyűjtő vagy adományozó. Mindazokat, akiknek a gyűjteményi anyagunkat köszönhetjük.

Az évkönyv bemutatja a természettudományi gyűjtemény egyes részeit – mint például a herbárium, a malakológiai vagy a gerinces gyűjteményt. Ismerteti az érdekes és értékes tárgyainkat egy-egy gyűjteményi részből. Információt ad arról, hogy milyen a muzeológus munkája, hogy milyen természettudományi témájú kiállítások voltak a múzeum története során. És végül a napjainkban zajló fejlesztésekről és az új gyűjteményi gyarapodásokról is beszámol.

A kötetből kiderül, hogy sokszor egy ember álma elég ahhoz, hogy létrejöjjön egy önálló múzeumi osztály, egy egész gyűjteményi rész, vagy hogy egy terület védelem alá kerüljön, és később ebből egy nemzeti park megszülessen. Ha maga mellé tud állítani másokat, együtt csodákra képesek. Reméljük, hogy mi is teret adhatunk és kaphatunk a további fejlődésre.

Fontos, hogy a nagy elődök álmát becsülettel őrizzük, és tovább ápoljuk a munkájuk szellemi és kézzelfogható, konkrét eredményeit.

Váncsa Klára

természettudományos muzeológus

Békéscsaba, 2025. október 20.

Summary

The 12th yearbook of the Munkácsy Mihály Museum, entitled *In the Footsteps of Great Predecessors – The History and Mysteries of Our Natural Science Collection*, has been published as part of the “Ami csabai...” series.

This volume presents the history of the development of our museum’s natural science collection. It is a brief account of how – over the past 125 years – the efforts of many people have made the citizens of Békéscsaba proud to have such a valuable museum in their city.

The story begins in the late 1890s, when some of the city’s leaders set out to fulfill a long-cherished dream: establishing an independent museum for Békéscsaba. In the book, we discuss the early period of enthusiastic collecting, introducing the first “guardians,” donors, and collectors who laid the foundation of our natural history collection. We also commemorate those who worked tirelessly, often day and night, to catalogue and maintain the collection and organize the first exhibitions, so that the people of the city could enjoy them. We also present the difficulties occurred in constructing the museum building and the efforts of those individuals to whom we owe the creation of what was then known as the House of Public Education, today the Munkácsy Mihály Museum. We also explore the sad period when, due to the world wars and the politically turbulent years that followed, part of our first collection was lost and our natural history collection was left without a curator. However, in these trying times, there were devoted individuals who reorganized the remaining materials, and others who continued to enrich the collection through their donations.

After more than twenty-five years of dormancy, our collection rose from the ashes like a phoenix, and from the 1980s onward, its growth proved unstoppable. This period marked the beginning of the research and collection work that resulted in a significant part of our outstanding collection as it exists today. This was only possible thanks to a few people who, despite numerous challenges and seemingly insurmountable obstacles, demonstrated that Békés County also has natural treasures worthy of study, natural landscapes deserving preservation and protection, and countless specimens meriting a place in the museum’s natural history collection.

We also consider it important to highlight those individuals who, although not formally employed by the museum, have nevertheless been involved in scientific work in our county from the very beginning. As preparators, collectors, and donors, they made invaluable contributions to the creation and growth of our collection—people to whom we owe a lasting debt of gratitude.

The yearbook presents the various sections of the natural science collection, such as the herbarium, malacology, and vertebrate collections, showcasing interesting and significant specimens from each. It also offers insight into the work of museologists and the natural science exhibitions that have been organized at the museum throughout its history. Finally, it reports on current developments and new additions to our collection.

The book reveals that often a single individual’s vision can be enough to create an independent museum department and an entire collection, or even inspire the protection of a natural area that later becomes a national park. If you can get others on board, remarkable achievements can follow. We, too, hope to continue providing and finding the space for such growth and development.

It is important that we honor the dreams of our great predecessors, and continue to cultivate the intellectual legacy and the tangible results of their work.

Klára Váncsa

Natural Science Museologist

Békéscsaba, 20. October, 2025.

Felhasznált irodalom és olvasnivalók

- A Munkácsy Mihály Múzeum természettudományi gyűjteményének leltárkönyvei
- **Bodó Sándor, Víga Gyula** (szerk.): *Magyar Múzeumi Arcképcsarnok*. Budapest, 2002., pp. 876–877.
- **Boldizsár Lajos, Dr. Domonkos Tamásné, Furák Györgyné:** *A Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium 125 éve, Iskola-történeti tanulmányok*. Békéscsaba, 1980., p. 588.
- **Csath András:** *Állatkitömés, gyakorlati útmutató emlősök, madarak kitömésére tanítók, tanítójelöltek számára*. Kolozsvár, 1914.
- **Csath András:** *Kispereg madárvilága ma és hajdan* című előadása Lillafüreden, 1929. október 10–11.
- **Haan Albert:** *Múzeum és könyvtárak Békéscsabán*. In: Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia. Szerk. Korniss Géza. Békéscsaba: Körösvidék Nyomda., 1930., pp. 353–360.
- **Haán Lajos naplója, Kézirat** a Békés Megyei Könyvtárban, 1870.
- **Herman Ottó:** *A madarak hasznáról és káráról*. Budapest, 1901., p. 279.
- **Deli Tamás:** *Virágzó kövek*. Gyomaendrőd, 2005., p. 60.
- **Deli Tamás:** *A Munkácsy Mihály Múzeum a Balkán-kutatásban*. In: *Natura Bekesiensis* 8. szám, Békéscsaba, 2006., pp. 38–44.
- **Deli Tamás:** *A tiszavirágzás Békés megye leglátványosabb rovarfajának nevezetessége*. In: *Natura Bekesiensis* 9. szám, Békéscsaba, 2008., pp. 1–4.
- **Deli Tamás, Pál-Gergely Barna:** *Expedíciók a Bánátban*. In: *Natura Bekesiensis* 9. szám, Békéscsaba, 2008., pp. 19–26.
- **Deli Tamás, Danyik Tibor:** *Állatföldrajzi érdekességek a Körösközben*. In: *Natura Bekesiensis* 13. szám, Békéscsaba, 2012., pp. 23–36.
- **Deli Tamás, Fehér Zoltán:** *Részlakó csigafajok a Kárpátokban*. In: *Natura Bekesiensis* 13. szám, Békéscsaba, 2012., pp. 43–75.
- **Deli Tamás, Danyik Tibor:** *A Körös-Maros Nemzeti Park állatvilága – Gerinctelenek*. In: *A Körös-Maros Nemzeti Park Természeti Értékei II*. Szarvas, 2015., p. 542.
- **Deli Tamás, Danyik Tibor, Boldog Gusztáv:** *A Körös-völgyi vadvizek élővilága*. In: *A Munkácsy Mihály Múzeum Közleményei* 5. szám, Békéscsaba, 2015., p. 84.
- **Domokos Tamás:** *A békéscsabai múzeum malakológiai gyűjteményének kialakulásáról*. In: *Natura Bekesiensis* 3. szám, Békéscsaba, 1996., pp. 29–36.
- **Domokos Tamás:** *Bemutatjuk megyénk ornitológusait – 7. Palágyi (Petrásovics) Lajos*. In: *Múzeumi Híradó* 1998. 2., Békéscsaba, 1998., pp. 20–22.
- **Domokos Tamás:** *Emlékezés a Herman Ottó-émlékem tulajdonos Csath Andrásra*. In: *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 21., Békéscsaba, 2000., pp. 327–345.
- **Domokos Tamás:** *Emlékezés Kovács Gyulára a Kovácsia kovacsi (Mollusca, Gastropoda) megtalálójára (Békéscsaba 1932 – Békéscsaba 1996)*. In: *Natura Bekesiensis*, 5. szám, Békéscsaba, 2003., pp. 41–48.
- **Domokos Tamás:** *Bemutatjuk megyénk ornitológusait – 9. Hankó Mihály*. In: *Natura Bekesiensis* 6. szám, Békéscsaba, 2004., pp. 71–90.
- **Domokos Tamás:** *Fajmegőrzési tervek: Bánáti csiga (Chilostoma banatica)*. Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium, Természetvédelmi Hivatala, Budapest, 2004.
- **Domokos Tamás:** *Dr. Sterbetz István (Nagyszénás, 1924 – Budapest, 2012)*. In: *Natura Bekesiensis* 13. szám, Békéscsaba, 2012., pp. 37–42.
- **Faragó Sándor:** *Szélesre tárt lélekkel – Sterbetz István élettörténete*. Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság, Szarvas, 2024., p. 295.
- **Fehér Zoltán, Deli Tamás:** *Magyar malakológusok a Balkánon*. In: *Natura Bekesiensis* 8. szám, Békéscsaba, 2006.
- **Fehér Zoltán, Szekeres Miklós** (2016): Taxonomic revision of the rock-dwelling door snail genus *Montenegrina* Boettger, 1877 (Mollusca, Gastropoda, Clausiliidae). *ZooKeys* 599: pp. 1–137.
- **Fekete István:** *Kittenberger Kálmán élete*. Budapest, 1962., p. 360.
- **Fuisz Tibor István et al.:** *Ifjabb Povázsay László tojásgyűjteménye a Magyar Természettudományi Múzeum madárgyűjteményében*. In: *Annales Vol. 109.*, Budapest, 2017., pp. 185–241.
- **Grin Igor:** *Réthy Zsigmond*. In: *Múzeumi Híradó*, 1998./2., Békéscsaba, 1998., pp. 44–45.
- **Grin Igor, Szatmári Imre** (szerk.): *Száz év műtárgyai a Munkácsy Mihály Múzeumban 1899–1999*. A Munkácsy Mihály Múzeum Kiadványai, Békéscsaba, 1999., p. 142.

- **Járol József:** *Hatvan éve hunyt el Zsilinszky Mihály.* Békéscsaba, 1986., pp. 3.
- **Kertész Éva:** *In memoriam Réthy Zsigmond (Békéscsaba, 1946 – Békéscsaba, 1998).* In: *Natura Bekesiensis* 5. szám, Békéscsaba, 2003., pp. 53–63.
- **Kertész Éva:** *A békéscsabai Széchenyi-liget története és tájképi értéke.* In: *Natura Bekesiensis* 7. szám, Békéscsaba, 2005., pp. 87–100.
- **Kertész Éva:** *Békés megyei történelmi kertek.* In: *Natura Bekesiensis* 8. szám, Békéscsaba, 2006., pp. 3–18.
- **Keve András:** *Dr. Darnay-Dornyay Béla és Gajdács Mátyás emlékezete.* In: *Állattani Közlemények*, 55. kötet 1–4. füzet, Budapest, 1968. pp. 19–22.
- **Kiss István:** *Az Adonis volgensis lelőhelyei és népies gyógyászati vonatkozásai Magyarországon.* In: *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei.* Szeged, 1964., pp. 25–50.
- **Korniss Géza** (szerk.): *Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia.* Békéscsaba, Körösvidék Nyomda, 1930., p. 441.
- *Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv 1–3.*, Békéscsaba, 1976–1979.
- **Krammer Nándor:** *Békéscsabai Múzeum–Egyesület gyűjteményeinek lajstroma – Az 1902. évi október hó 1-jéig.* Corvina Könyvnyomda, Békéscsaba, 1902., p. 169.
- **Lambrecht Kálmán:** *Herman Ottó – Az utolsó magyar polihisztor élete és kora.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1933., p. 264.
- **Lennert József, Domokos Tamás:** *A szabadkígyósi Kápolnai-ér egy szakaszának malakofaunája és a faunát ért antropogén hatások vizsgálata.* In: *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 20. kötet, Békéscsaba, 1999., pp. 19–36.
- **Lennert József:** *A Munkácsy Mihály Múzeum madárgyűjteménye I.* In: *Natura Bekesiensis* 7. szám, Békéscsaba, 2005., pp. 49–85.
- **Magyar Gábor:** *Magyarországi ornitológusok életrajzi lexikona.* Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2018., pp. 50.
- **Magyar Gábor:** *A Madártani Intézet története. 130 év a madárvédelem szolgálatában.* Kecskemét, 2023. p. 51.
- **Nagy Domokos Imre:** *A vadászrajz becsülete.* In: *Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv* 7. szám, Békéscsaba, 1986., pp. 7–15.
- **Németh Csaba:** *A gyulai evangélikus templom felépítése.* In: *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 24–25. Békéscsaba, 2003., pp. 167–198.
- **Nyári Krisztina:** *In Memoriam Dr. Gyula Kovács (1932–1996).* In: *Deutsche Malakozoologische Gesellschaft*, 61. Frankfurt am Main, 1998., pp. 17–21.
- **Povázsay László:** *Egy zoológiai gyűjtemény története.* In: *Múzeumi Híradó* 1975/1., Békéscsaba, 1975., pp. 43–44.
- **Povázsay László:** *A Povázsay-féle madártojás-gyűjtemény katalógusa.* In: *Környezet- és Természetvédelmi évkönyv*, Békéscsaba, 1986., pp. 117–155
- **Rell Lajos:** *A békéscsabai Múzeum. Története, épületének és gyűjteményeinek leírása.* Békéscsabai Múzeum–Egyesület, Békéscsaba, 1914., pp. 7.
- **Rell Lajos:** *Békéscsaba népe.* In: *Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia.* főszerk.: Korniss Géza. Békéscsaba, Körösvidék nyomda., 1930., pp. 130–193.
- **Réthy Zsigmond:** *Bemutatjuk megyénk ornitológusait – I. Molnár Béla.* In: *Múzeumi Híradó*, 1974/3. szám. Békéscsaba, 1974., pp. 9–12.
- **Réthy Zsigmond:** *Környezetünk védelméért.* In: *Múzeumi Híradó*, 1974/4. szám., Békéscsaba, 1974., pp. 9–12.
- **Réthy Zsigmond:** *Bemutatjuk megyénk ornitológusait – II. Dr. Tarján Tibor.* In: *Múzeumi Híradó*, 1974/4. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 15–17.
- **Réthy Zsigmond:** *Bemutatjuk megyénk ornitológusait – 3. Csath András (1896–1974).* In: *Múzeumi Híradó*, 1975/1. szám., Békéscsaba, 1975., pp. 14–16.
- **Réthy Zsigmond:** *Egy töredékes tojásgyűjtemény faunisztikai adatai.* In: *Múzeumi Híradó*, Békéscsaba, 1975/1. szám, Békéscsaba, 1975., pp. 21–23.
- **Réthy Zsigmond:** *Bemutatjuk megyénk ornitológusait – IV. Dr. Linder Károly (1877–1944).* In: *Múzeumi Híradó*, 1975/2. szám., Békéscsaba, 1975., pp. 22–23.
- **Réthy Zsigmond:** *Bemutatjuk megyénk ornitológusait – 5. Sztraka Károly (1803–1863).* In: *Múzeumi Híradó* 1975/3. szám, Békéscsaba, 1975., pp. 21–22.
- **Réthy Zsigmond:** *Faunisztikai adatok Csath András által kitömött madarokról.* In: *Múzeumi Híradó* 1979/9. szám., Békéscsaba, 1979., pp. 7–12.
- **Réthy Zsigmond:** *A békéscsabai Palágyi-féle tojásgyűjtemény adatai.* In: *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 6., Békéscsaba, 1980., pp. 173–178.

- **Réthy Zsigmond:** *Őrizni mocsarat, pusztát.* In: Natura – Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv 4. szám, Békéscsaba, 1981.
- **Réthy Zsigmond:** Bevezető. In: Környezet- és Természetvédelmi Évkönyv 6., Békéscsaba, 1986., pp. 5.
- **Réthy Zsigmond:** *Száz éve született Gajdács Mátyás, az elfeledett Afrika-vadász.* In: Földrajzi Múzeumi Tanulmányok 1986/2. Érd, 1986., pp. 62.
- **Réthy Zsigmond:** *Húsz éves a Békés megye Természeti Képe című kutatási program.* In: Múzeumi Híradó, 1996/2. Békéscsaba, 1996., pp. 14-16.
- **Réthy Zsigmond:** *Adatok és gondolatok (a madártan tükrében) a természettudományi gyűjtemények néha mostoha sorsáról.* In: Natura Bekesiensis 3. szám, Békéscsaba, 1996., pp. 23.
- **Réthy Zsigmond:** *Régi természettudományi kiállításaink.* In: Múzeumi Híradó 1997/1. szám, Békéscsaba, 1997., pp. 25-26.
- **Réthy Zsigmond:** *Az ember és a táj.* In: Crisicum I. A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság Időszaki Kiadványa, Szarvas, 1998., pp. 11-17.
- **Rózsa Tibor, Bora Anikó:** *Egy különleges gyűjtemény Békéscsabán.* Interjú Kovács Gyulával. Kézirat.
- **Sánta Gábor:** *Gajdács Mátyás és Fekete István.* In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 2016., pp. 329-339.
- **Sicz György** (szerk.): *Wilim János-émlékkötet.* Békéscsaba, 2016., p. 134.
- **Sicz György:** *Lischka Lipót.* In: Lischka Lipót-émlékkötet. Szerk.: Sicz György. Békéscsaba, 2017., pp. 27-48.
- **Dr. Sterbetz István:** *A Volga menti hérics.* In: Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv 1., Békéscsaba, 1976., pp. 83-95.
- **Sterbetz István:** *Békés megye tájvédelme.* In: Békés Megyei Természetvédelmi Évkönyv 2. szám, Békéscsaba, 1977., pp. 9-26.
- **Sterbetz István:** *Adatok a tervezett Körös-Maros-vidéki Nemzeti Park megismerésének múltjából.* In: Natura Bekesiensis, 3. szám. Békéscsaba, 1996., pp. 5-14.
- **Sterbetz István:** *Zöld kalapban.* Kiadja a Nimród Alapítvány, Nimród Vadászújság és a Dénes Natur Műhely, Budapest, 1997., p. 135.
- **Sterbetz István:** *Adatok a farkas (Canis lupus) Békés-megyei előfordulásáról.* In: Natura Bekesiensis, 5. szám, Békéscsaba, 2003., pp. 37-40.
- **Szabó István:** *Hankó Béla emlékezete.* In: Állattani Közlemények LVII. kötet, 1-4 füzet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970., pp. 3-10
- **Szekeres, Miklós:** *Four new subspecies of Alopia H. & A. Adams 1855 (Gastropoda, Pulmonata: Clausiliidae).* Schriften zur Malakozoologie. 23. 2007., pp. 7-18.
- **Szélínger Balázs:** *Magyarország és Etiópia: formális és informális kapcsolatok a 19. század második felétől a II. világháborúig.* Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged, 2008.
- **Tar Levente** (szerk.): *A Pósteleki Természeti Emlékpark élővilága.* Kiadta: Körös Klub Természet-, Környezetvédő Természetbarát Egyesület, Békéscsaba, 2018., p. 32.
- **Tarján Tibor:** *Békéscsaba és vidékének madárvilága.* In: Békéscsaba: történelmi és kulturális monográfia. Szerk. Korniss Géza. Békéscsaba: Körösvidék Nyomda, 1930., pp. 103-129.
- **Tirják László:** *In memoriam Réthy Zsigmond 1946-1998.* In: Crisicum I. A Körös-Maros Nemzeti Park Igazgatóság Időszaki Kiadványa, Szarvas, 1998., pp. 9-10.
- **Váncsa Klára:** *A Magyar Természettudományi Múzeum Mollusca gyűjteményében található Kovács Gyula-féle kollekció romániai vonatkozásai.* In: A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 28., Békéscsaba, 2006., pp. 41-60.
- **Váncsa Klára:** *A vizek és puszták világa.* In: „utazás TÉRben és IDŐben” – Békéscsaba az évezredek idővonalán. Kiállításvezető. Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve VIII., Békéscsaba, 2021., pp. 16.
- **Váncsa Klára:** *Póstelek természeti és épített öröksége.* In: Csabai Értéktár. A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve X. (47.) „Ami Csabai...” múzeumi sorozat., Békéscsaba, 2023., pp. 120-123.
- **Váncsa Klára:** *A békéscsabai Széchenyi liget.* In: Csabai Értéktár. A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve X. (47.) „Ami Csabai...” múzeumi sorozat., Békéscsaba, 2023., pp. 109-112.
- **Vig Károly:** *Rovarászok, utazók, vadászok.* Savaria Múzeum, Szombathely, 2024., pp. 318-324.
- **Vönöczky Lilla:** *A Magyar Ornithológiai Központ története 1893-1944.* Szakdolgozat, ELTE Budapest, 2009.
- **Zsilinszky Mihály:** *Wilim János b.-csabai ev. tanító életrajza.* Dobay nyomda, Gyula, 1871., p. 34.

A Munkácsy Mihály Múzeum kiállításvezető füzetei

- **Kertész Éva:** *A Körös-vidék növényvilága.* Kiállításvezető, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 1988.
- *Jégkorszak most!* Kiállításvezető, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2014.
- *Isten szabad ege alatt – Vadászati kiállítás.* Kiállításvezető, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2016.
- *A mikrovilág csodái – Egy természettudományos fotókiállítás érdekességei.* Kiállításvezető, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2020.
- *„utazás TÉRben és IDŐben” – Békéscsaba az évezredek idővonalán.* Kiállításvezető, A Munkácsy Mihály Múzeum Évkönyve VIII., Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2021.
- *Mézes gondolatok – kiállítás a méhekről, a méhészetről és a mézről.* Kiállításvezető, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2022.
- *Rejtélyek, sorsok, múmiák.* Kiállításvezető, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2023.
- *Mindig van új a nap alatt – A Munkácsy Mihály Múzeum új szerzeményei.* Kiállításvezető, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2024.
- *Bolygósztori – A Naprendszer keletkezése meteoritmintákba rejtve.* Kiállításvezető, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2024.
- *Élet a tanyaudvaron – Az alföldi tanyák világa.* Kiállításvezető, Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba, 2025.

Felhasznált sajtótudósítások

- **Bagyura János:** *Egy életút a magyar solymászat aranykorából.* In: Nimród Vadászújság 113. évfolyam 7. szám, Budapest, 2025. július
- *Békés,* 1910. (42. évfolyam, 1-52. szám) 1910-02-13 / 7. szám
- *Békés,* 1906. (38. évfolyam, 1-52. szám) 1906-07-01 / 26. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1901 (28. évfolyam) július-december, 78., 83. és 84. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1902 (29. évfolyam) január-június, 12. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1902 (29. évfolyam) július-december, 60. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1903., (30. évfolyam), július hó 9., 55. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1903 (30. évfolyam) január-június, 13. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1904., (31. évfolyam), január-június, 18. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1904 (31. évfolyam) január-június, 50. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1908 (35. évfolyam) július-december, 71. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1925 (52. évfolyam) április-június, 128. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1929 (56. évfolyam) október-december, 155. szám
- *Békésmegyei Közlöny,* 1936 (63. évfolyam) április-június, 84. szám
- **Boldog Gusztáv:** *Réthy Zsigmond (1946-1998).* In: Körösök Völgye magazin. Gyula, 2013. pp. 21.
- **Gebhardt Antal:** *Magyar gyűjtő Abesszíniában.* Búvár, 1935. 10. szám, pp. 698-700.
- *Gyógyszerészi Hetilap,* 1925., 64. évfolyam, 1/3-17/51. szám, pp. 245-247.
- **Keve András:** *Gajdács Mátyás emlékezete.* In: Búvár, XII. évfolyam, Budapest, 1967. pp. 374
- **Keve András:** *Gajdács Mátyás emlékezete.* In: Magyar Vadász, 1968/2. pp. 24.
- **Krammer Nándor:** *Éles ellentétek.* In: Békésmegyei Közlöny, 1906. december 30., 33. évf. 108. szám
- **Korniss Géza:** *Zsilinszky Mihály emlékezete.* In: Körösvidék, 7. évf. 292. szám, 1926. december 25., pp. 5-6.
- *Körösvidék,* 1921. július-szeptember, 181. szám
- *Múzeumi Híradó,* Hírek rovat, 1974/1. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 27.
- *Múzeumi Híradó,* Hírek rovat, 1974/2. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 23.

- *Múzeumi Híradó*, Hírek rovat, 1974/4. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 27.
- *Múzeumi Híradó*, Hírek rovat, 1974/4. szám, Békéscsaba, 1974., pp. 28.
- *Múzeumi Híradó*, Hírek rovat, 1979/9. szám, Békéscsaba, 1979., pp. 26.
- *Múzeumi Híradó*, Hírek rovat, 1979. 9. szám, Békéscsaba, 1979., pp. 28.
- *Magyar Szalon*, 3. évf. 5. kötet (1885–1886/2), p. 261.
- **Dr. Németh Csaba:** *Amíg a fiókegyházból anyaegyház lett. Többször is megalapították a tavaly százéves gyulai evangélikus egyházközséget.* In: *Evangélikus Élet* magazin, 2025. április 27 – május 4-i 90. évfolyam, 17-18. száma
- **Váncsa Klára:** *Egyforma, mint két tojás? Egy madártojás-gyűjtemény hasznáról.* In: *Csabai Mérleg – Mesélő múzeum*. XXVII. évfolyam 11. szám, 2017. június 1.
- **Váncsa Klára:** *Egy békéscsabai „Kolibri” Abesszíniában.* In: *Csabai Mérleg – Mesélő múzeum*. XXVIII. évfolyam 20. szám, 2018. október 25.
- **Váncsa Klára:** *A madártojás-gyűjtő emlékére.* In: *Csabai Mérleg* XXXII. évfolyam, 1. szám, 2022. január 13.
- **Váncsa Klára:** *„Leporolt” természettudományi kiállítás.* In: *Csabai Mérleg – Mesélő múzeum*. XXXIII. évfolyam 14. szám, 2023. július 20.
- **Váncsa Klára:** *Dr. Kovács Gyulára emlékezünk.* In: *Csabai Mérleg* XXXIV. évfolyam, 10. szám, 2024. május 23.

Online források

- A Munkácsy Mihály Múzeum weboldala: <https://munkacsy.hu/wp-content/uploads/2023/05/Allomanyvedelmi-terv-2023-2025.-MMM.pdf>
- A Körös–Maros Nemzeti Park weboldala: <https://www.kmnp.hu/hu/csorvasi-loszgyep>
- BékésWiki – Krammer Nándor: [http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Krammer_N%C3%A1ndor_\(1855%E2%80%931921\)](http://bekeswiki.bmk.hu/index.php/Krammer_N%C3%A1ndor_(1855%E2%80%931921))
- Csabai házak: A Sas Patika – Varságh–Réthy-ház, 2021.12.13.: <https://csabaihak.blog.hu/>
- **Deli Tamás**, 2019.: <https://www.turistamagazin.hu/hir/dobozi-pikkelyescsiga-a-karpat-medence-bennszulott-paranya>
- **Gécs Béla:** Békéscsaba anno: Egy csabai asszony élete az abesszíni fővárosban. In: *Behír* <https://behir.hu/bekescsaba-anno-egy-csabai-asszony-elete-az-abesszini-ai-fovarosban>
- **Dr. Györffy István** tudósítása: <https://provertes.hu/index.php/naturparki-kincsestar/alkotok-es-alkotasok/tudosok/879-dr-gyorffy-istvan>
- Magyar Madártani Intézet, Wikipédia: https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_Mad%C3%A1rtani_Int%C3%A9zet
- Magyar Múzeumok magazin: http://archiv.magyarmuzeumok.hu/targy/3100_van_uj_a_viz_alatt
- National Geographic magazin: <https://ng.24.hu/tudomany/2022/12/23/tobb-rovarokhoz-erto-taxonomusra-lenne-szukseg/>
- Országos Erdészeti Egyesület Wagner Károly Erdészeti Digitális Szakkönyvtára: https://eprints.edk.oeo.hu/968/1/1931_evi_trofeak_bemutatasa.pdf
- Réthy Zsigmond emlékkiállítás: <https://iranykigyos.hu/svajcena/rthy-zsigmond-terem/>
- **Such Tamás:** *Tudta, hogy egy közgés tanár fedezte fel a dobozi pikkelyescsigát?* In: *Behír* <https://behir.hu/tudad-hogy-egy-kozges-tanar-fedezte-fel-a-dobozi-pikkelyescsigat>
- Sulinet.hu: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Medgyesegyhaza/pages/medgyesegyhaza2/000_konyveszeti_adatok.htm
- Túri Objektív vendége Sipos Gyula – preparátor, 2020. 11. 12.: <https://www.youtube.com/watch?v=SXSSjeyR5A8>
- **Váncsa Klára:** *Dr. Kovács Gyulára emlékezünk:* <https://behir.hu/web/content/merleg/2024/10/csabai-merleg-2024-10.pdf>
- ZooKeys 599: pp. 1-137.: http://zookeys.pensoft.net/articles.php?id=8168&display_type=list&element_type=9